

EESTI ISESEISVUSE SÜND on unikaalne ühemehe teos eesti rahva visast võitlusest omariikluse eest ärkamisajast kuni Eesti Vabariigi sünnini.

EESTI ISESEISVUSE SÜND on kirjutatud populaarses stiilis — põnevad episoodid, unikaalsed fotod ja dokumendid.

EESTI ISESEISVUSE SÜNNI autor, tuntud ajakirjanik ja poliitikategelane EDUARD LAAMAN hukkus stalinlikus vangilaagris.

EESTI ISESEISVUSE SÜND ilmub vihikute kaupa, kokku 8 vihikut. Esimese vihiku ostjale järgmised vihikud garanteeritud.

Eduard Laaman

EESTI ISESEISVUSE SÜND

2

E. LAAMAN

**EESTI
ISESEISVUSE
SÜND**

Kirjastuskooperatiiv «Faatum»

Tallinn 1992

Kolmas trükk

Kaas: HENNO KAO

Toimetaja: J. Saar

Tehniline toimetaja: L. Vainomäe

Korrektorid: K. Sisask ja M. Rämmel

EESTI RAHVUSVÄEOSAD

Revolutsioon viis Vene sõjaväe lagunemiseni ja ses lagunemise protsessis sündis uus enesemääramine. Nagu mitmesuguste erikaaludega kokkusegatud vedelikud esimesel võimalusel kohe ise üksteisest eralduvad, nii toimus Veebruarirevolutsiooni aegu Vene väega. Tema lagunemist rahvuste järgi ei korraldatud ülevalt, vaid see algas alt ja läks loodusjõuliselt. Liikumise eesmärgseteks juhtideks olid allohvitserid ja nooremad ohvitserid.

Tallinnas oli 470. Dankovski polgus nii palju eestlasi, et 3. rood linna marssides juba enne revolutsiooni sagedasti eesti laule laulis. Pärast pööret kerkis seal sõdurite seas kohe arutusele küsimus, kas ei saaks läti väeosade eeskujul eesti väeosadeks ühineda. Sõdur M. Rumba kuulas Läti Seltsis järele, kuidas on lood läti pataljonidega. Vastati, et teenida on seal parem; olgugi kord valjem, kuid maa tundmise ja kõrgema väime taseme tõttu olevat langenute protsent väiksem kui vene väeosades.

Teise tõuke andis kultuurhariduslik organiseerumine. Et sõdureid uues poliitilises olukorras orienteerida, korraldati Vene väes kultuurhariduslikke ettekandeid. Sel alal tegev Tallinna soveti liige vabatahtlik Johannes pani tähele, et Dankovski polgus ei käi paljud sõdurid loengutel. Selgus, et need on eestlased, kellele vene keel raskusi teeb. Neile hakati siis eesti keeles loenguid korraldama, kuhu ka teistest väeosadest eestlased ilmusid.

Kuna tulid teated, et sakslased Eesti saartele dessanti ette valmistavad, oli kindluse staap mures Vene vägede laakiloleku pärast. Staabiülema k.t. alampolkovnik Kostandi tuli mõttele eriti demoraliseeritud 118. diviis kindlusest ära saata ja asendada paari kindluspolguga, milles oleks usaldatavam ollus.

Veebruarirevolutsioon Tallinnas. Maksolli maali järgi.

Vabadussõja muuseumi kogudest.

Johannest palus Kostandi kindlaks teha, palju eestlasi on Tallinna vägedes.¹

Nii kutsuti kokku 28. märtsi koosolek «Grand Marinas», kus asja esimest korda avalikult arutati ja ettepanek tehti Tallinna kindluspolkudesse eestlasi koondada.² Vastuvaidlejad näitasid hoiatades läti polkudele, kes hoolimatult lasti verest tühjaks joosta. Ka avalikus arvamuses ei leidnud mõte esialgu suuremat poolehoidu. «Päevaleht» (30. III) kartis näiteks, et rahvusväeosad revolutsiooni rinnet lõhuksid, ja arvas, et põhjendused asutamise poolt vaevalt üles kaaluvad vastupõhjendusi.

Koosolekul valitud komisjon saavutas aga kindluse komandandilt kontradmiraal Leskovilt ja tema staabiülemalt Kostandilt nõusoleku ja teine eesti sõjaväelaste koosolek 6. aprillil nõustus juba peaaegu ühel häälel eesti kindluspolkude asutamisega. Peavastuvaidlejaks oli nüüd enamlaste juht J. Anvelt, kes soovitas asutada punakaarti. Koosolek valis Eesti Sõjaväelaste Büroo lipnik Arnold Jürgensi juhatusel, kuhu oli juurde koopteeritud K. Päts, kes tagavaralipnikuna teenis kindluse

¹ «Sõdur», Tallinna ajakiri (edaspidi «Sõdur»), 7. VII 1924, lk. 3–5.
² IEP.

staabis, oli 1. aprillil saavutanud Eesti liidult peaaegu üksmeelse toetuse eesti väeosade asutamisele. Loodi side Petrogradi ja Tartuga, sobitati sõprusvahekord teistest muuravustest sõjaväelastega, eeskätt ukrainlastega.¹

Vene sõjaülemused olid varsti põhimõtteliselt nõustunud: kõigepealt kindluse komandant Leskov, kes ainult ütles kartvat eestlaste separatismi ja vastuolu parunitega; siis Balti laevastiku juhataja, niisama ka sõjavõimud Petrogradis ja stavkas (ülemjuhatuses) ning sõjaminister Gutškov. Vastuseis tekkis aga mujalt ja nimelt ko'ne'lt poolt korraga. Ühe kindluspõlgu ülemaks oli juba nimetatud polkovnik Homjakov, kes nüüd kohta ära anda ei tahtnud. Ta tegi vene soldatite seas kihutust, et eestlased tahtvat venelasi maha tappa, Petrogradi ära näljutada jne.² Vene soldatites tekkis hirm, et eesti väeosad neid Tallinnast välja suruvad ja neid siis rindele saadetakse. Nende vastuseisu ohutas rahvusliku kihutusega vene kooliõpetaja Potapov Tallinna sovetis, mis koosnes enamikus vene garnisoni ja kindlustööliste esindajaist. Eesti tööliste seas tegid aga kihutust eesti enamlased, kes eesti polkudes ei suutnud sallida rahvuslikku ettevõtet. «Mis ajab neid Eesti väeosasid looma?» küsis nende leht «Kiir» (30. III). «Suur-Eestit luua! See on nende ihaldatavam siht. Nad unistavad, kuidas ise oma-august poliitikat tcha.» Et keegi ise poliitikat tahab teha, mis mitte Vene enamlaste keskkomiteelt pole ette kirjutatud, see ei mahtunud enamlaste juhtidele pähe.

Et polkude lõplikku kinnitamist kiirendada, pöörduti 10. aprillil jälle sõjaministri poole, kelleks oli Gutškovi asemele juba A. Kerenski saanud. Nüüd oli sovetil sõjaministeeriumis palju rohkem ütlemist. Kerenski volinikuna küsis Petrogradi täitevkomitee liige, endine Tallinna advokaat ja üks «Käsu nr. 1» autoritest N. D. Sokolov: «Miks tahetakse asutada eesti polke just Tallinnas, kas kaheldakse Vene sõjaväe võimuses?» Eesti sõjaväelane M. Lüll vastas ägedalt, et mitte üksnes kaheldakse, vaid ollakse veendunud, et vene väega on kindlus kui ka kodanikud täitsa kaitseta nii vaenlase kallale tungi kui ka hulguste röövimiste vastu. Sokolov jäi tõsiseks ja lühikese vaikimise peale vastas, et teatab sellest Petrogradi sovetile. Tema isiklikult toetavat eesti väeosasid.

¹ Kurvits, O.: I Eesti polk. Tallinn, 1930 (edaspidi Kurvits), lk. 30–38.
² MIV, I, lk. 141, K. Rotschild.

Vahepeal alustas polkovnik S. Pinding 12. aprillil Tallinnas eesti polgu formeerimist ja mõni nädal hiljem valis Eesti Sõjaväelaste Büroo polgu alaliseks ülemaks polkovnik A. Tõnissoni. Kinnituse nõutamisel Balti laevastiku staabis Helsingis tekkis vaidlus tulevase eesti diviisi ülema pärast. Laevastiku juhataja tahtis selle ise määrata, Eesti Sõjaväelaste Büroo aga omalt poolt valida. Kuid sellest saadi üle. Suuremad raskused tõusid sovetide poolt. Petrogradi garnisoni oli, vaatamata esialgsele vastupidisele lubadusele, juba hakatud soveti otsusel liinile saatma. Roodud saatsid eeskätt muulasi ja seepärast olid oma naha huvides järsult vastu eestlaste äralaskmisele Tallinnasse. Petrogradi sovelt, kellele Tallinna sovelt oli kaevanud, et eesti polk ajavat teravaks rahvuste vahekordi, tunnistas 20. aprillil rahvusväeosade asutamise mittesoovitavaks, sest need olevat rasked formeerida, ähvardavat väe ühtlust ja viivat teda laokile. Suusõnal seletati veel lohutuseks, et eestlased olevat tublid sõdurid ja nende äralaskmine Petrogradist nõrgendaks revolutsiooni.

Uhes poola, ukraina, leedu ja muhamedi sõjaväelaste esindajatega läksid nüüd eestlased 20. IV otsuse tagasivõtmist nõutama. See oli vist esimene juhus Petrogradis piirirahvaste koostööst.¹ Alul kaldusid mõned täitevkomitee liikmed revideerimisele, kuid siis kartsid teised soveti autoriteedi langemist. Tallinna soveti esindaja hädaldas eestlaste separatismi ja vene laste Eestist väljasaatmise kavatsuste üle. Koosolek läks ärevaks; ukrainlased, kui neist ühel sõna ära võeti, lahkusid protestides. Tulemusi koosolekul ei olnud.

Tallinnas läks kihutus eesti polgu vastu järjest pinevamaks. Eriti agarad olid eesti enamlased: «Eesti väeosade asutamine looks head pinda provokatsioonilistele väljaastumistele rahvusliku vaenu külvamiseks ja süüdistusteks separatistlikes püüetes. Korduks seesama kurb lugu, mis Armeenia ja Läti pataljonidega oli, keda Läti ja Armeenia rahvas ühel häälel hukka mõistavad. Vene väeosades olevate revolutsiooniliste Eesti sõjameeste huvid saaksid tagasi tõrjutud ja eesrinnasse seatud kitsarinnalised rahvuslised huvid.»² «Meie Gutschkovide agendid kollitavad rahvast saksa dessandiga Baltimere rannal. Seda võivad aga ainult need uskuda, kel asjast, millest neile räägitakse, kõige vähemat arusaamist ei ole. Venemaa sõjaline jõud on nüüd tugevam, kui enne. Sõjaväe korralduse seisukohast on rahvusliste väeosade asutamine täitsa lubamata. Sest mida üldisem on sõjavägi, seda tugevam on tema jõud.»³

¹ «Kiir» 6. V 1917.

² IEP — O. Jalajas.

³ «Kiir» 21. IV 1917.

Maapäeva juhatus I. Esimees O. Strandman, aseesimehed J. Jaakson ja N. Köster.

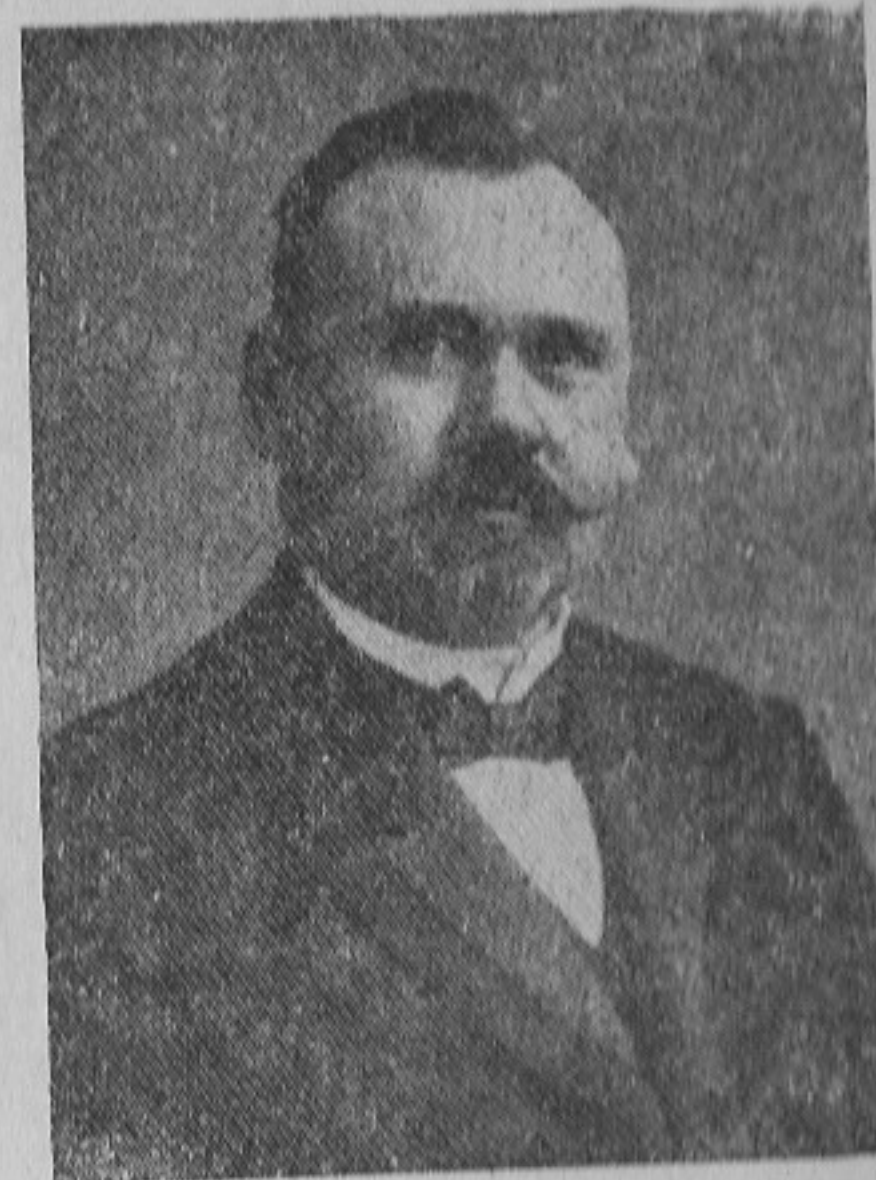
Konstantin Päts 1917. a.

Meeleolud viis plahvatuse lähedale 1. mai püha Tallinnas, kus vene ja läti sõjaväelased kiskusid maha ja teotasid Eesti lippe, kuna muud rahvuslipud puutumata jäid. Linnatänavad läksid ärevile. «Kiire» toimetuse ees suur-Karja tänaval käis alaline miting, mis vahel läks üsna ägedaks. Enamlased ruttasid 21. aprillil soveti kaebama, rahvahuik o'levat valmis nende toimetust rüüstama. Täides. komitee koosoleku juhataja enamlane Orb seletas omamoodi, miks rahvas on ärevil: ««Kiir» on tööliste leht, tema suund ei meeldi kodanlusele. On tumedaid isikuid, kes hässitavad hulka «Kiirt» rüüstama. Kui «Kiir» on rüüstatud, siis toimub sedasama ka teiste lehtedega. «Kiire» rüüstamine võib saada alguseks pogrommile.»¹

Täides. komiteed vallutas kábuhiirm, mida A. Hellat üksi rahustada katsus. Nõuti sõjariistus jõu demonstreerimist. «Mitte ainult soveti jaoks ei ole vaja jõudu. Sovett ise peab olema jõud. Meid ähvardab hädaoht. Ei tohi unustada, et me elame muulaste maal.» Nii hirmutas Davõdov ja Kuzmin nõudis punakaardi asutamist ning soveti liikmete relvastamist. Selle ajaga jõudsid kohale komandeeritud soveti esindajad «Kiire» eest tagasi nelja vangistatuga. Otsustati kohe panna re'vastatud kaitse soveti uste'e ja muretseda relvad soveti liikmetele. Järgmisel päeval, 22. aprillil, otsustas täid. komitee Utotškini ettepanekul asutada punakaardi. Ühesõnaga, soveti hakkas Tallinnas käituma nagu vaenlane okupeeritud maal.

Alles Peterburi soveti vahelesegamisel muudeti punakaardi asutamise otsus 27. aprillil ära. «Pannes tähele, et Petrogradi täid. komitee vaatab eitavalt punakaardi peale», tunnistati, et «revolutsioonilise sõjaväe olemasolul ei ole praegu tarvidust punakaardi järele.» Siiski jäeti sots.-revo'utsionääride ja enamlaste rühmadele kummalegi igaks juhtumiks 50 revolverit ja mõni päev hiljem anti sundmäärus, et kõik muud elanikud andku täid. komiteele 25. mailks oma relvad ära. muidu langevad nad valju karistuse alla.

Kui sovetil juba küllalt hirmu nahas, võeti eesti polgu asi seal arutusele. 29. aprillil esinesid Anvelt, lätlane Vetzkaln, vene ametnik Potapov jt. ägedate süüdistustega eesti polgu vastu. Võeti vastu Anveldi resolutsioon, kus nõuti eesti polgu

Dr. J. Raamot.

¹ «Izvestija» 26. IV 1917.

ВРЕМЕННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО.

Временное Правительство уполномочило члена Государственной Думы И.И. Рамота выехать в г.г. Ревель и Кресты для выяснения всех вопросов, связанных с установлением местного управления в связи с настоящими событиями.

Министр-Председатель

Kuznetsov

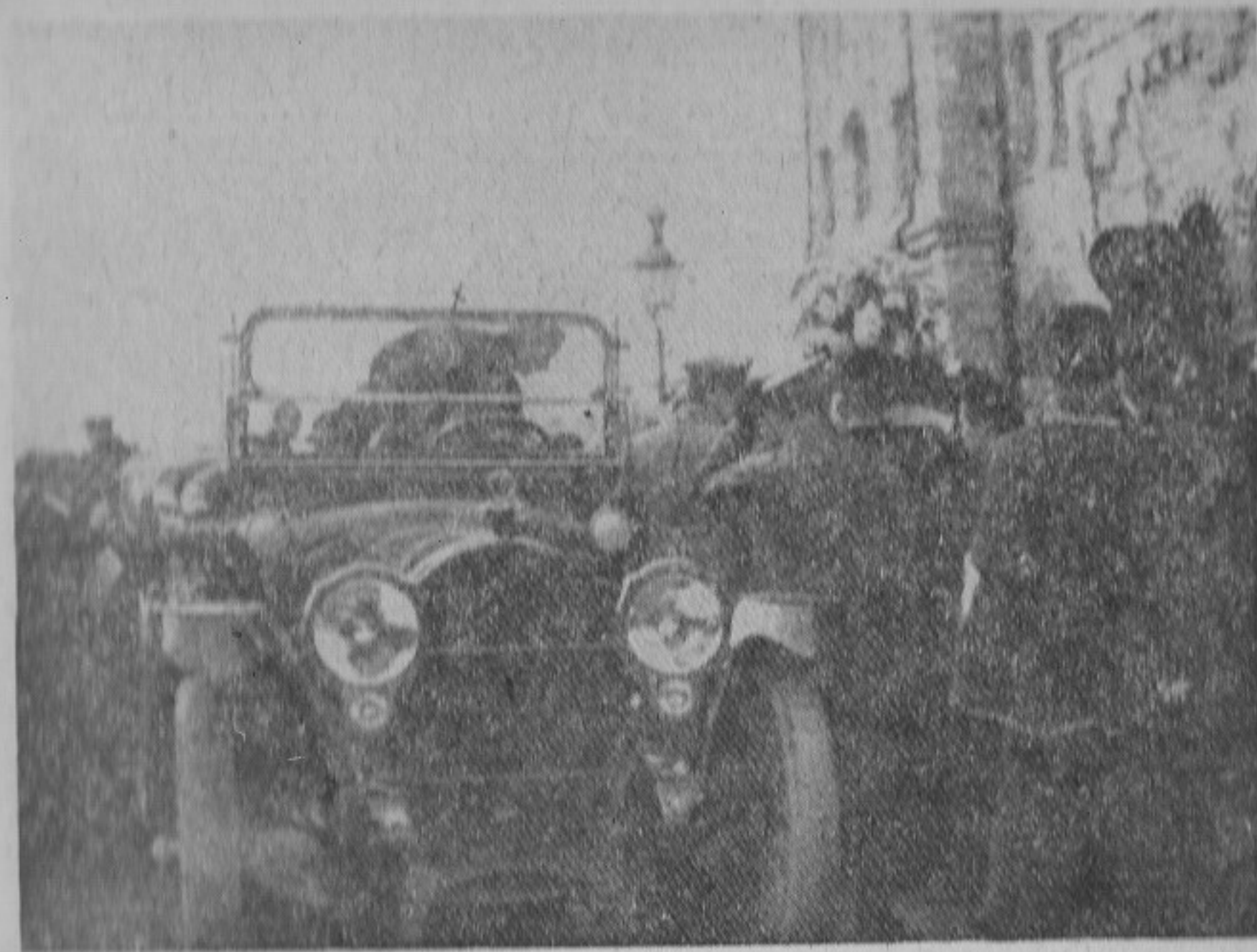

8-го марта 1917 года

Ajutise valitsuse poolt 8. märtsil 1917. a. duuma liikmele J. Raamotile antud volitus se'gitada Tallinnas ja Tartus kohaliku omavalitsuse küsimusi. Alla kirjutanud peaminister vürst Lvov.

viibimata laialisaatmist, sest ta tekitavat rahvuslikke lõhesid, eelistavat eesti sõdureid ja olevat ajutise valitsuse poolt juhitud kodanluse kontrrevolutsiooniline katse lõhestada revolutsiooni- list sõjaväge. Soveti sots.-revolutsionäärade enamus, kes muidu ajutist valitsust toetas, oli nii hoos, et võttis omaks ka ajutise valitsuse hukkamõistmise, rääkimata vene rahvuslastest, kelle «Revelskoje Slovo» (3. V) kiitis Anveldi resolutsiooni olevat «selge, sirgjoonelise, täis riiklikku arusaamist ja mõtet». Puna- ne ja must sada olid teineteist leidnud. Narva sovett pani ette anda kõik eesti sõdurid, kes oma en- distest väeosadest lahkunud, kohtu kätte ja vangistada eesti polgu asutajad.¹ Seda ettepanekut pehmendas Tallinna sovett

¹ «Kiir» 2. V 1917.

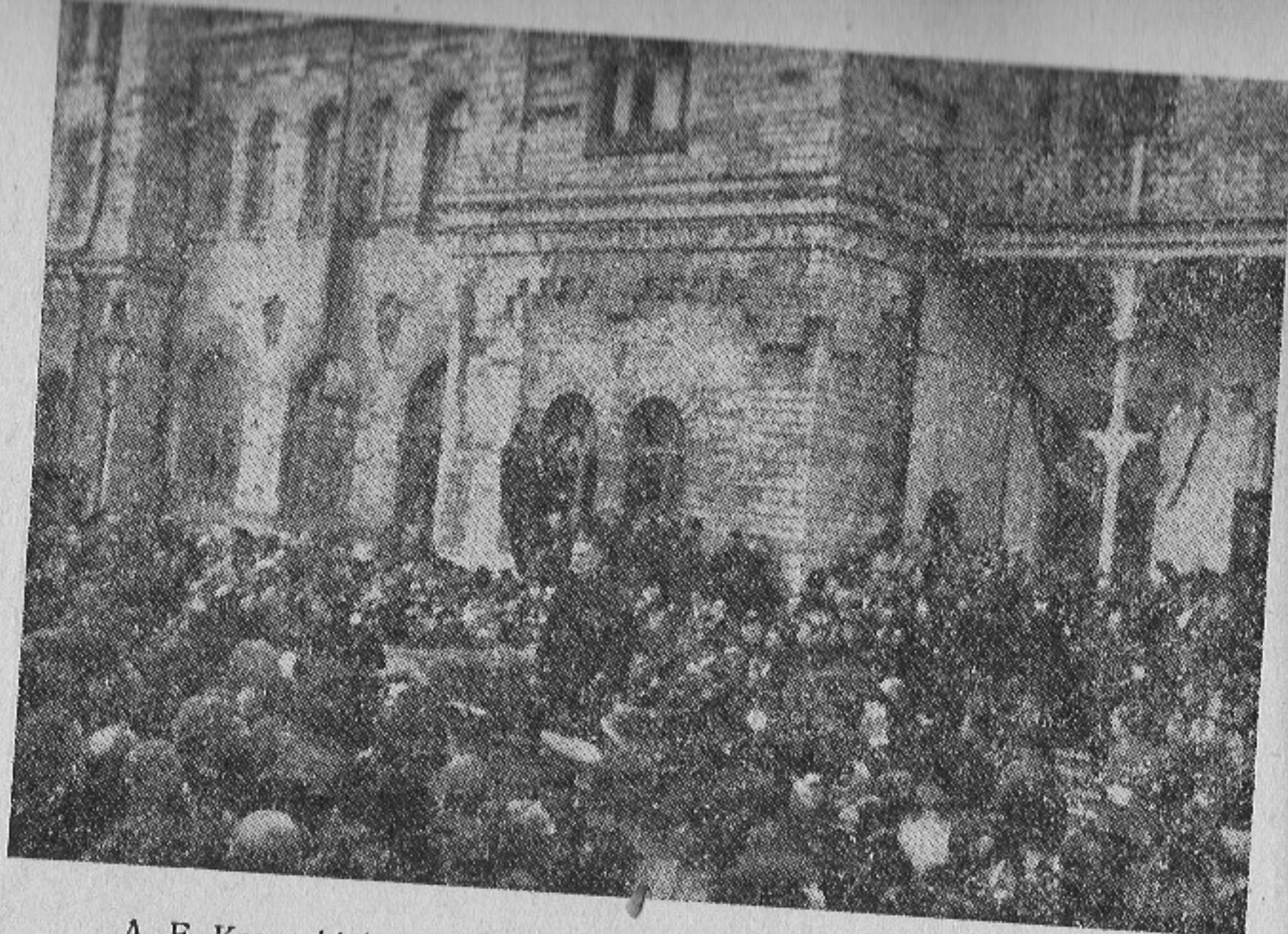
Kohtuminister A. F. Kerenski Tallinna jõudmine. Kerenski surub autos seisles vastuvõtjate käsi.

seevõrra, et vangistused tuleks «tarbe korral» ette võtta. Tallin- na soveti otsuse viis lätlane K. Ustberg sõjaminister Kerenskile. «Kuigi rahvusväeosade asutamine,» seletas ta, «oli sõja alguses soovitatav, on see nüüd jäänud hiljaks ja on kahjulik rahvuste killustamise mõttes, mis on vastuolus üldise ühendustungiga kättevõidetud vabaduse kindlustamisel.»

Oma vastuaktsiooni juhtis eesti polgu komitee Tallinna ees- ti tööliste sekka, kelle nimel Anvelt soovis esinenud. Enamus eesti töölist oli vaimustatult eesti väeosade poolt; vabrikute koosolekutel annetasid nad selleks raha ja võtsid toetusresolut- sioone vastu. Enamlaste juhtidest ainult Anveldi isiklik vastane A. Kastru tunnistas, et eesti polgu vastu sõdimine olevat poliitiline eksitus, ning soovitas enamlastele eesti väeosasid toetada, et neid siis seestpoolt bolševiseerida.¹

Rahvusväeosade propagandaks asutati 19. mail oma ajaleht «Eesti Sõjamees». Kahtluste vastu esineti juba varemini, 3. mail

¹ IEP — 270.

A. F. Kerenski kõneleb autos seistes Tallinnas Balti jaama ees.

avaliku seletuskirjaga, millele täitevkomitee vastas polgu laialiisatmise kiirendamise nõudmisega.

Järgmisel päeval, 4. mail tuli aga teade, et Petrogradi soveti riigikaitse komisjon tunnistanud eesti väeosad seaduslikult olevaiks. Tallinnas tõusis pinevus kõrgpunkti: soveti alustas tänavatel kinnivõtmisi ja ähvardas veriste sündmustega; mittingutel ässitati vene sõdureid ajama eesti sõjamehi väevõimuga Tallinnast välja.

Sõjaministeerium oli Tallinna sovetile järele andmas. Sõjainistri abi kindralmajor Jakubovitš andis nõu, et teravuste ärahoidmiseks võtku eesti organisatsioonid laiailisaatmine enda peale. Eesti delegaate kuulas Kerenski 7. mail närviliselt ja Tallinna soveti telegrammi ettekandmise peale tähendas kohe: «Razformirovat!» (Laiali saata!). Jüri Vilms, Kerenski isiklik tuttav, vastas, et soveti telegramm on täis provokatsioonivale- sid. Siis jättis Kerenski asja Jakubovitši otsustada, lubades for- meerida mitte üle ühe polgu, ja lahkus ise kiiresti. Jakubovitši nõudel viidi polk 11.—13. mail Tallinnast ära Rakveresse.¹

¹ MIV, I, lk. 151—152.

See Kerenski poliitikale iseloomulik arg kompromiss lükkas mõneks kuuks riivi ette eesti rahvusväeosade juurdeasutamisele, kuid ei suutnud seisma panna rahvusliku enesemääramise lii- kumist sõjavägedes. I Eesti polgu üleviimine Tallinnast väi- kesse ja vaiksesse Rakveresse oli küll meeste le pettumuseks ja nagu karistuseks, kuid varsti osutus see karistus õnnistuseks: eesti sõjamees tõugati seega vastasrinda vene lajutava dema- googiaga ja enamlusega; Rakvere üksinduses aga sai polk end seda vabamalt pühendada sisemisele organiseerimistööle.

RAHVUSLIK ENESEMÄÄRAMINE SÕJAVÄGEDES

Kuskil ei peegeldunud nii selgesti Vene maailmariigi lagu- nemine tema algosadeks kui sõjaväes. Seal algas kõige varem ka võitlus uute jõukoondiste, eriti Vene revolutsioonilise impe- rialismi ja muurahvaste enesemääramise vahel.

Petrogradis algas eesti rahvusväeosade liikumine täiesti analoogiliselt Tallinna omaga. Niisama väljus liikumine sõdu- riteest enestest, kuna seltskond temasse algul skeptiliselt suhtus; niisama soodustas teda Vene kõrgem sõjaväeülemus, kuna so- vetti vastu seisis ja enamlased silma otsas ei sallinud.

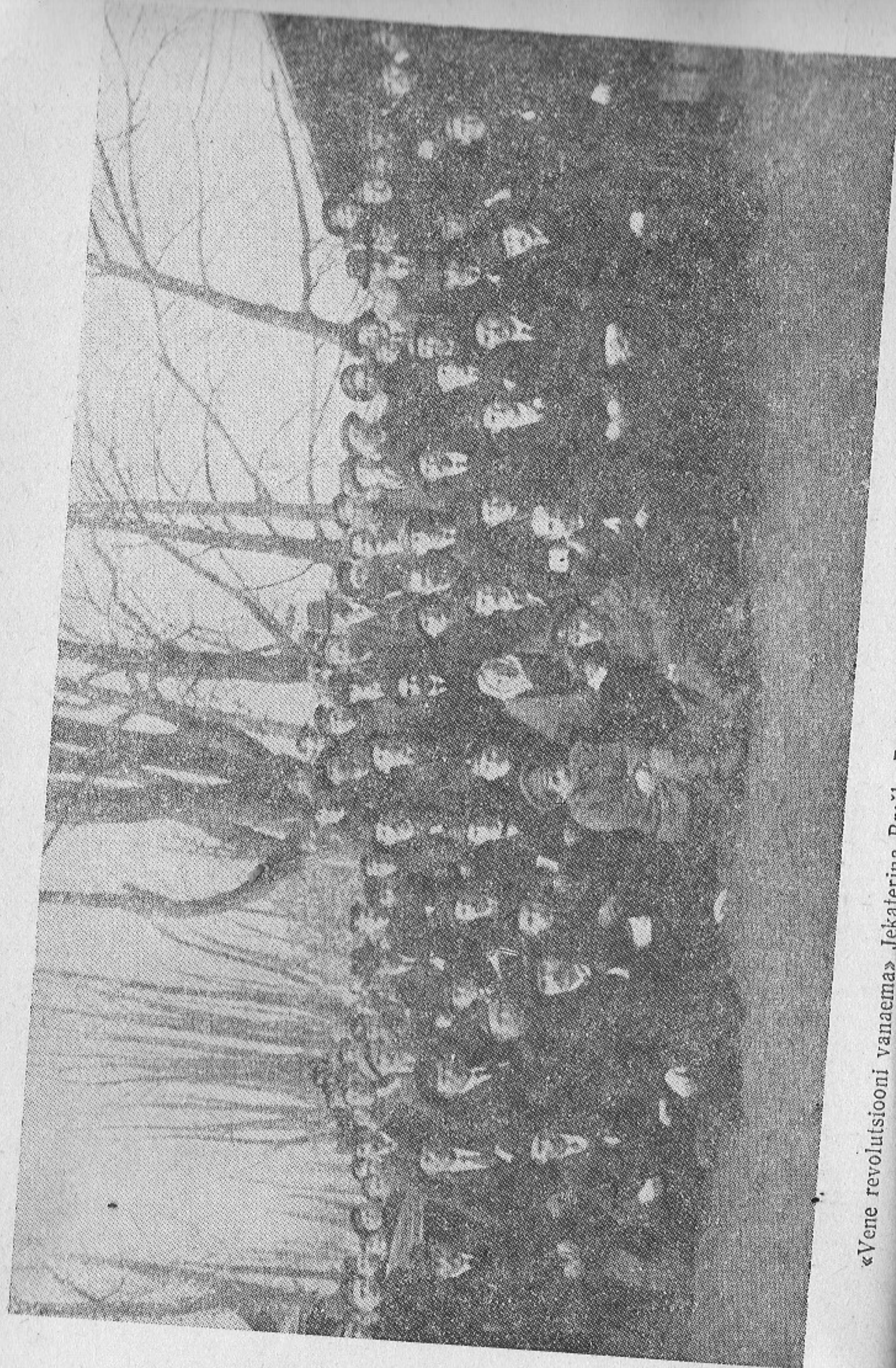
Eesti keskkoht — Petrogradi Eesti Liit — loodi suuremal eestlaste koosolekul Jaani kiriku kooli saalis 19. märtsil, kus esinesid maaomavalit- suse eelnõu asjus sinna sõitnud delegaadid ja J. Tõnisson jutustas eesti väeosade mõtte kälgust maailmasõja kestel.¹ Kõhklemist tekitas esialgu Petrogradi garnisoni eesõigustatud seisukord. Soveti ja ajutise va- lituse kokkuleppega oli teda lubatud mitte välja viia. Eriti toonitasid enam- laased, et saates eesti sõdureid Petrogradist kodumaa'e, nõrgendatakse revo- lutsiooni jõudu. Hiljemini, kui aga garnisonivägesid lubadusest hoolimata hakati linale saatma, ei tahtnud roodukomiteed eestlasi kodumaa'e lasta juba sellepärast, et pöödsid neid eeskätt marsiroodudesse toimetada. See oli ka olulisemaks põhjuseks, miks Petrogradi soveti sõdatite sektsioon «revolutsiooni kaitse» nimel rahvusväeosade vastu seisis.²

Suures Petrogradi eestlaste meeleavalduses 26. märtsil oli kuni 15 000 eesti sõjaväelast oma hea korraga mõjustanud mitte ainult Eesti maaoma- valituse eelnõu kinnitamist, vaid — ilma enda teadmata — ka eesti väe- osade loomist. Pea'e Tauria palee käisid meeleavaldajad ka Peterburi sõja- väeringkonna ülemjuhataja kindralleitnant Kornilovi staabi ees. Kornilov oli juba oma eestlasest adjutandi E. Asmani läbi informeeritud eesti väe- osade asutamise kavatsusest ja kui Tallinna delegaat mitšman Lukk tema poole pöördus, määras ta garnisoni eestlastest sõduritele Paleeplatsil 7. ap- riiliks ülevaatus. Kiirete kutsete peale ilmus tema ette 3—4 tuhat eestlast. Kornilov teatas meestele, et ta rahvusväeosadeks loa annab, kuid tingimu- sega, et üks eesti polk Petrogradi tema käsutusse saab — pealinn ei võivat jääda ilma korraliku sõjaväeta.³ Võis see vene esimene «vasturevolutsiooni»

¹ IEP — 276.

² IEP — 275.

³ IEP — 269.

«Vene revolutsiooni vanaema» Jekaterina Breško-Breškovskaja, kes aprillis 1917 ühes Kerenskija T. ühes

line kindral» siis aimata, et needsamad eesti «separatistlikud» sõjamehed, kes siin olid tema esimeseks lootuseks, kahe ja poole aasta pärast on ühel teisel vene «vasturevolutsioonilisel kindralil» selle viimaseks lootuseks?

Kohe ülevaatuse järel organiseeriti sõjameeste eestvõttel ja P. Schneideri juhatusel Petrogradi Eesti Sõjaväelaste Keskkomitee, kuigi paljud eesti sotsikonnategelased seda ära laitsid. Keskkomitee leidis toetust Kornilovilt, kuid mitte sõjaministeeriumilt, mis allus rohkem soveti mõjudele, — seal jäeti kinnitamata eesti väeosade ajutine põhikiri.¹ Komitee oli algul mõeldud kõigi eesti väeosade keskasutisena; tegelikult töötas ta Tallinna Eesti Sõjaväelaste Bürooga paralleelselt, kuni mõlemad asendati ühisel kongressil valitud ülemkomiteega.

Ka rindel algas eesti sõdurite korraldumine iseseisvalt. Kõige rohkem oli eestlasi Riia frondil XII armees (selle juhataja kindral Parski andmetel 10 000). Mõnes läti polgus oli kuni 50% eestlasi, palju oli neid ka Siberi kütipolkudes.

Läti polgud olid seal lähemaks eeskujuks. Omal algatusel pidasid eesti sõjamehed Riias nõu ja selle põhjal käis alampolkovnik A. Kiiker 25. märtsil Riia rinde juhatajalt kindral Radko Dmitrievilt eesti polkude formeerimise luba nõutamas. Kindral seletas, et see nõrgendaks rinnet — eestlased võivad samuti jändama hakata nagu lätlasedki, kelle polkudes juba oli palju enamlikku kihutust. Kiiker vastas, et just selle kihutuse pärast läti polkudest ära tahetaksegi. Radko Dmitriev lubas Petrogradi ettekande teha.²

Uue hoo sai liikumine, kui kuuldi, et Tallinnas eesti polkude formeerimine lubatud. Selle vastu peeti 28. aprillil Riias armee komiteede üldkoosolek, kus XII armee iskosoli (soldatite täidesaatev komitee) esimees polkovnik Šehhanevitš jt. rahvusväeosade asutamisest ennustasid rinde lagunemist. Kuid eestlased olid juba sobitanud «ühise rinde» teiste muurahvustega ja hääletenamusel läksid rahvusväeosad läbi. Kui aga alampolkovnik Kiiker läks otsusega rinde juhataja k. t. kindral Bontš-Brujevitši poole, vastas see, et Petrogradi sovetilt olevat kaebus tulnud, et eestlased asutavat kontrevolutsioonilisi polke.

Moodustati XII armee Eesti täidesaatev komitee Riias, kes liikumist edasi korraldas. Kõige raskem oli võitlus sõjaväe komiteedega, kes rahvuslikke komiteesid ignoreerisid. Ühiseks vastupanuks moodustasid eestlased, poolakad, lätlased, muhameedlased, ukrainlased ja leedulased 22. mail XII armee väemusrahvuste bloki.³ Selle bloki vastu võttis iskosol 9. juunil vastu resolutsiooni, mis samal ajal, kui Petrogradis veel räägiti rahvaste enesemääramisest ilusaid sõnu, paljastas Vene uue imperialismi realiteete:

¹ Kurvits, lk. 42—46.

² IEP — 265.

³ Kurvits, lk. 36—52.

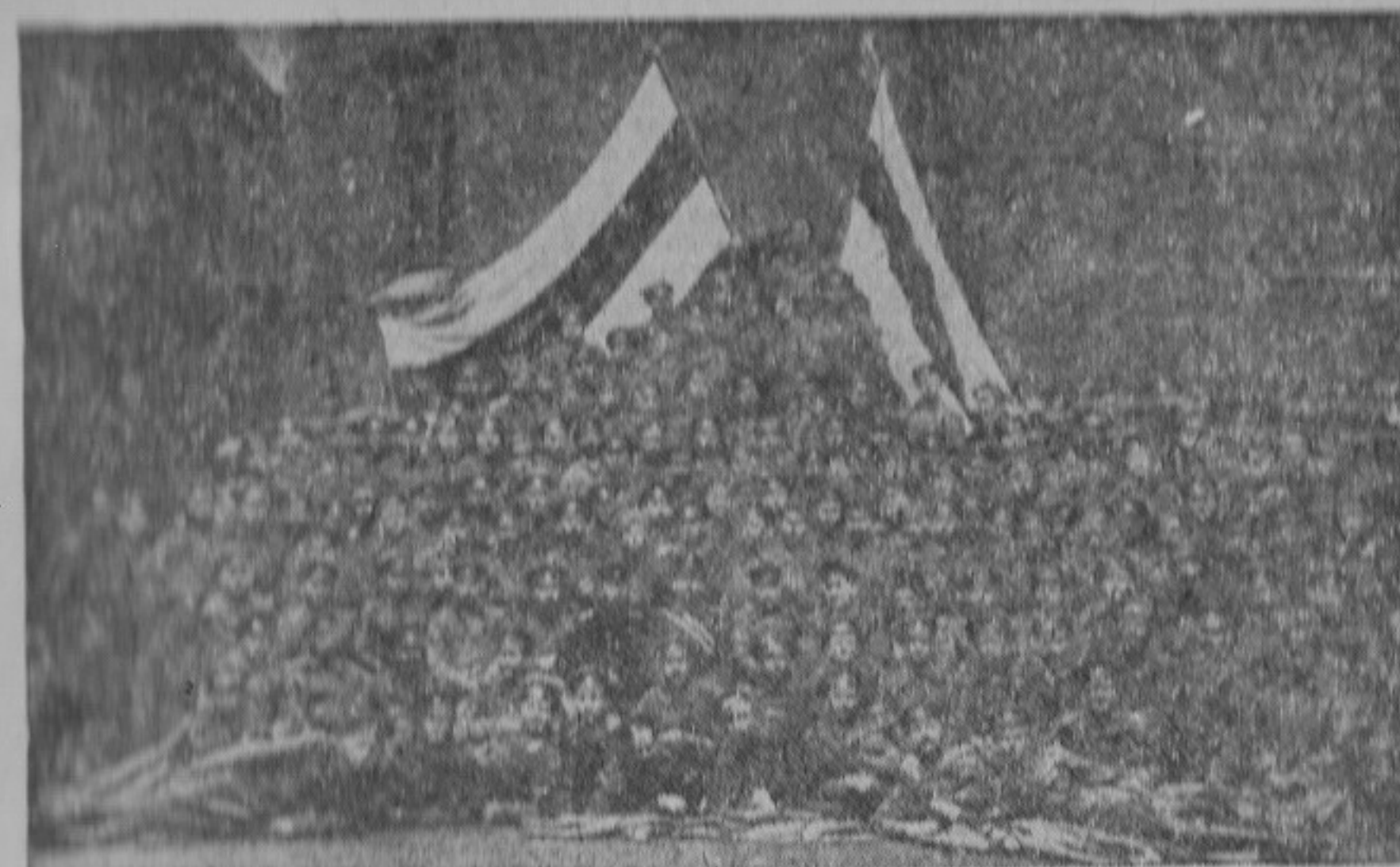

A. F. Kerenski endises tsaaripalees.

«Uute rahvuspolkude asutamine ei ole dikteeritud ühe või teise rahvuse laiade hulkade tarvetest ja osutub erakordseks hädahojuks revolutsiooni jõudude killustamise ja revolutsioonilise sõjaväe lõhestamise poolest. Peale selle võib ta viia ainuüksi natsionalistlike tunnete valitsemisele. Kultuur-rahvuslike organisatsioonide tendentsid rindel omandada rahvuse sõjalise formeerimise ülesandeid on praeguses olukorras kahtlemata tagurlik... Venemaa vabastatud rahvaste kultuur-rahvusliku iseteadvuse kõik komplitseerub viimasel ajal sisemiste vastuoludega. Üksikute rahvaste avalikus arvamuses võtab ülekaalu kodanlik-natsionalistlik, tagurlik-separatistlik vool, mille vastu seisab kõigi rahvaste revolutsiooniline demokraatia, kes oma püüdeid ja ülesandeid ühendab Vene revolutsioonilise demokraatiaga.»

XII armee iskosoli juhtisid siis veel mõõdukad sotsialistid, kuid nende resolutsioon väljendas juba sama vaimu, mis enam-lasi poolteist aastat hiljem viis pealetungile läänepiirirahvaste maadele. Niisama nagu enamlasedki, tembeldati rahvuslikku enesemääramist «kodanluse kontrrevolutsiooniks» ja peeti enesestmõistetavaks, et kõigi rahvaste demokraatia peab vene pilli järgi tantsima. Sõnaohtras resolutsioonis kostsid juba esimesed eelmürinad lahingutest, mis samal läänerrindel löödi paar aastat hiljem Vene punase imperialismi ja piirirahvaste vahel.

Iskosolile vastas rahvaste blokk brošüüri «Natsion. organizatsii i iskosol XII armii», IEP), mis osutus esimeseks piirirahvaste enesemäära-

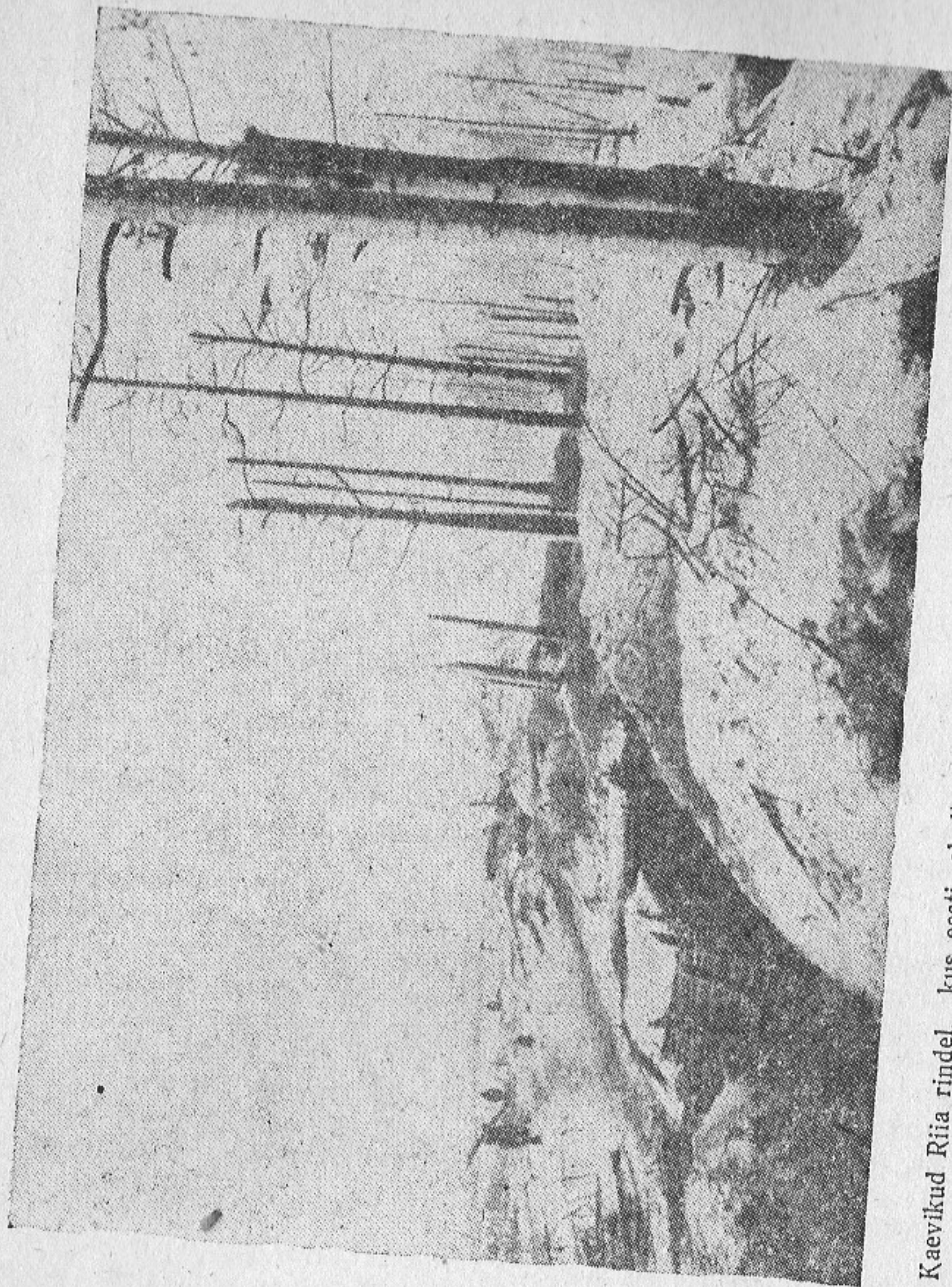

Eesti sõjaväelaste kongress Petrogradis 1917.

mise võitlusmanifestiks. Kõik rahvuslikud komiteed toonitasid, et nad ei ole mitte ainult kultuurhariduslikud asutused, nagu iskosol ainuüksi tahab lubada, vaid eeskätt poliitilised asutused, mis rahvaste enesemääramise alusel loodusjõuliselt tekkinud. Kõik seletasid, et nad võorast vahelesegamist oma rahvuse siseasjasse ei salli ja et kes rahvaste enesemääramises näeb tagurlust, see pole ise veel kaugele jõudnud vanast režiimist.

Lätlaste vastuses seletati veel, et nad üldse ei ole revolutsioonilise demokraatia jõudude ühtluse vastu, vaid nende eesmärk on enesemääravate rahvaste ühinemine Vene revolutsiooni lõpiikuks võiduks. Kõige vähem illusioone oli Poola vastuses, kus ka rahvuslik põhimõte oli kõige järsemalt vastu seatud revolutsioonilisele kihi-põhimõttele: venelastel o'levat «aeg kord m'elada ka oma maja ja oma rahva üle. Seni on nad ametis aina partei asjadega ja mõtlevad, et kogu rahvast võib ja peab ühte parteisse mahutama. Meie, poolakad, oleme vastupidisel arvamusel ja o'leme veendunud, et praegu peavad kõik parteid ühte sulama ühiseks rahvaks. Ja meie o'leme kindlad, et ajalooline tõde on meie poolt».

Kõige otsemalt tabas poolakate vastus ka Vene punase imperialismi taktikat: «Ähvarduses, et iskosol otsib ikka endale tugipunkti antud rahvuse teatava demokraatliku partei meeleoludes ja püüetes, näeme meie, poolakad, püüet meid lõhestada... külvata meie vahele tüli ja vaenu ja meid jõuetuks teha. Need vanad tsaariaegsed võtted ei imesta meid sugugi ja me o'leme tänuvilikud iskosolile, et ta viimaks avas oma tõelise näo, mis oli seni nii

Kaevikud Riia rindel, kus eesti ohvitserid ja sõdurid omavahel arutasid rahvuspolkude loomist.

hoolega grimeeritud kõlavate hüüdsõnadega: revolutsioon, vabadus, vendlus.

Nii selget keelt kuuldi tol ajal mujal veel harva. Sõjaväes, kus ei kujunenud ümber mitte paberlikud seadused, vaid riiklikud algjõud ise, kandis rahvuslik enesemääramine algusest peale palju teravamat ja kaugemale ulatuvat kuju kui poliitilistel läbirääkimistel ja koosolekutel. Samal ajal kui Eesti poliitikutegelasid kauplesid Petrogradis ainult laiemat maaomavalitsust ja oma maksimumprogrammiski ei läinud kaugemale provintsiastsest autonoomiast, sihtis rahvuslik enesemääramine sõjavägedes algusest peale tõelise föderatsiooni, s. o. autonoomsete riikide liidu poole, kus osariigid oleksid tõeliselt üheõiguslikud. See oligi, mispärast Vene sotsialistid, nii mõõdukad kui ka äärmised, nii ägedalt selle vastu võitlesid.

Sellest sõjavägede enesemääramise suunast ei olnud liikumisosalised harilikult ise veel teadlikud. Poliitilised vaated olid alles välja kujunemata; sündmused olid vormelitest kaugemale jõudnud ja liiguti rohkem käsikaudu. XII armee Eesti täidesaatva komitee esimees lipnik Riisenberg nimetas end näiteks erajutus «rahvuslikuks anarhistiks», kuid esinemistes oli kindel rahvuslane.¹

Ainult Soomes jõudsid eesti sõjamehed varsti riikliku autonoomia nõudmiseni. Seal moodustati 10. mail Eesti Sõjaväelaste Liit, mille keskoimkond jäi Lappeenranta. Tähtsaks sidepidajaks oli organisatsioonidel sõjaväeõpetaja Niggol, kes ka Venemaa eesti asundustega ühendust pidas. Enamlikku vastasrinda esindasid Helsingis Kiilaspea, Uripea,² lipnik Jõgi jt. Kooskõlas partei värviga seisis usk Venesse: mida «vasempoolsem» oldi, seda kindlam oli usk vene rahvasse.

Viiburi eesti sõjamehed seisid blokis teiste muurahvastega, kes kokku moodustasid garnisoni enamuse. Nad olid ainukesed Vene väes, kellel oli soomlastega hea läbisaamine. Nähtavasti levisid sel teel neile ka soomlaste riiklikud vaated. Muurahvaid toetas 42. korpuse komandör, ukrainlane kindral Oranovski, kes hiljem 1917. a. augusti rahutustes Viiburi kindluses tapeti. Muud sõjavõimud panid blokki esialgu naeruks; kui aga nähti, et see oli ainuke, kus kord veel jalul, tõusis lugupidamine.¹

Viiburi eestlased eesotsas K. Kirschbaum-Utustega olid esimesed, kes võtsid üles Eesti riikliku autonoomia nõude Eesti asutava koguga ja Venemaa tegeliku föderaliseerimise, kuna nad kartsid Venelt rahvuslikku sallimatust ja anarhiat, mis Vene asutavat kogu ehk üldse ei lase kokku tulla.

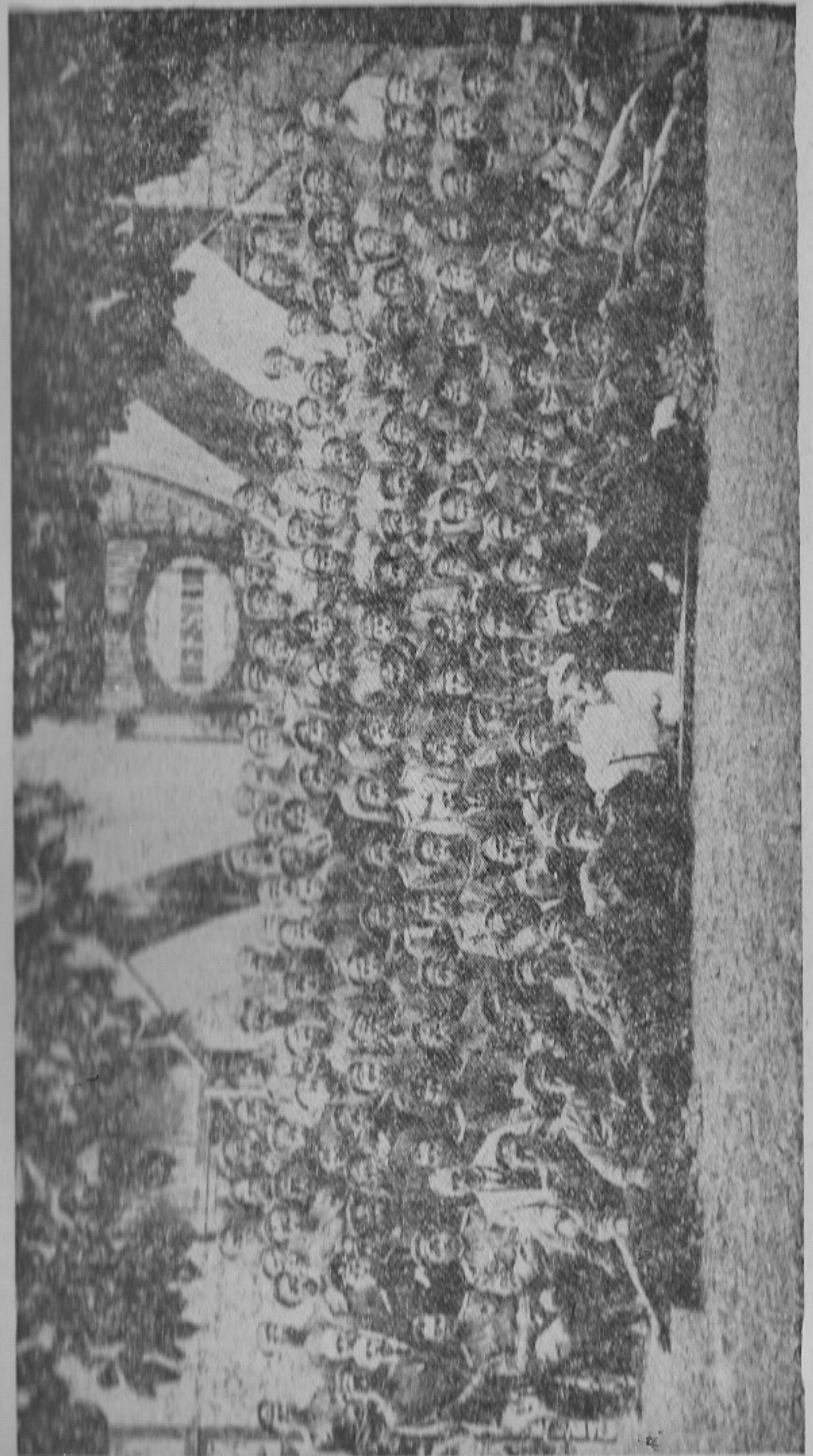
VÕITLUS VENE TSENTRALISMIGA

Dr. J. Raamotil oli Tallinna Eesti liidu asutamisel oma ennustusega õigus olnud: ajutise valitsuse vastutulelikkus muurahvastele kestis ainult esimesed nädalad, siis võttis jälle hooгу tsentralistlik tagasikiskumine.

Revolutsiooni esimestel päevadel olid endised kubernerid ajutise valitsuse ringkirjaga asendatud kubermangu semstvo esimeestega või, kus semstvot ei olnud, — kubermangulinna linnapeaga. Tallinna linnapea J. Poska sai seega Eestimaa kubermangu komissariks. Nagu ajutine valitsus töötas kontaktis Petrogradi sovetiga, nii moodustas ka Tallinna sovet erilise valvekomisjoni, kes kubermangu komissariga sidet pidas.

Kuid esimene konflikt ei tulnud sovetilt, vaid kohalikest vene ametnikelt. Uue korra juures tundis see Stolõpini sõnade järgi «vsjaki sbrod» — igasugune rämps —, et ta muulaste maal on saanud üleaaruseks. Siseministeeriumile läksid kaebu-

¹ IEP — J. Leppik, J. Sild.

Eesti sõjaväelaste ülevenemaaline kongress Tallinnas juunis 1917.

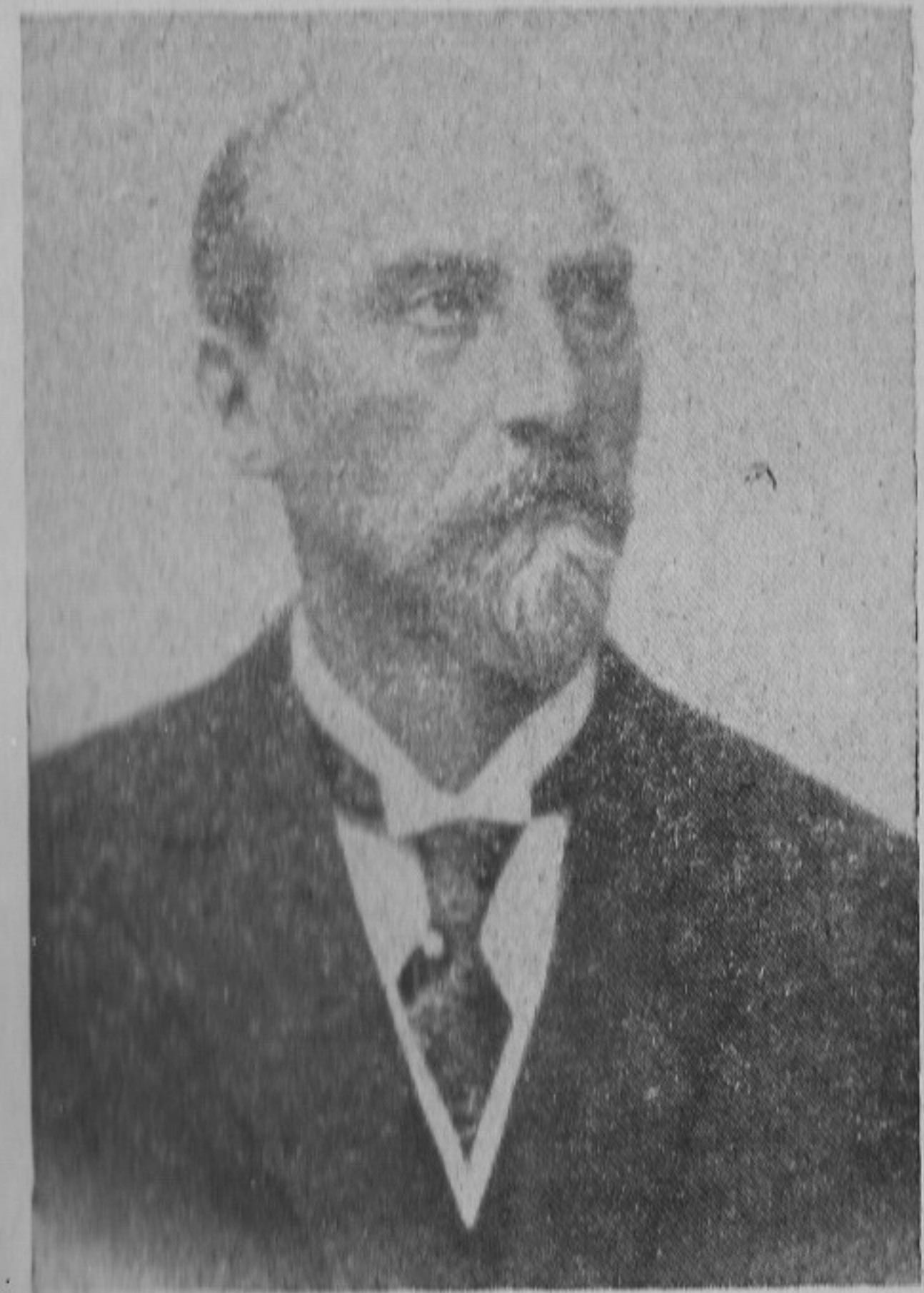

Petrogradi täidesaatva komitee istung. Vasemal istub endine tallinlane advokaat Sokolov.

sed, Poska ajavat rahvuste vahekorrad teravaks. Siseministri abi Štšepkin teatas selle peale Poskale, et ajutine valitsus olevat 30. märtsil otsustanud kubermangu komissarideks Baltimaadele nimetada venelasi.

Eesti liidu ägeda koosoleku järel esitati siis 6. aprillil ajutisele valitsusele J. Tõnissoni, Jüri Vilmsi, J. Raamoti jt. allkirjadega märgukiri, kus nõuti Poska kinnitamist alaliseks komissariks ja K. Partsi tema abiks Lõuna-Eestis, põhimõttel, et ametnikud tundku kohalikke olusid ja keelt ja neil olgu kohaliku elanikkonna usaldus. Venelasi oli Eestis ühes ajutiste sõjatöölis-tega mitte üle 4% elanikkonnast ja neist enamus ametnikud oma peredega — «taškentlased». Märgukirjas lükati kibedusega ümber venestajate ametnike laim, nagu oleksid eestlased separatistid ja vaenulikud vene rahva vastu. «Vene riigist lahkulöömise üle keegi Eestis ei mõtle ega kõnele. Eestis püütakse lähedasele ühendusele vene rahvaga Vene riigi föderaalse korralduse alusel Eesti autonoomiaga ja vähemusõiguste kaitsega.» Tõsiste sõnadega hoiatati selle eest, et rahvuslike kitsenduste ärakaotamist välja kuulutades valitsus tegelikult tsaariaegset venestuspoliitikat ei jätkaks.¹ Poska ja Parts jäid oma kohtadele edasi, kuid sellega tagasikiskumise katsed ei lõppenud.

¹ «Peal. Teat.» 12. IV 1917.

Jaan Tõnisson.

Smolnoi — endine tütarlaste instituut — Petrogradi
täidesaatva komitee hilisem asupaik.

10. aprillil esitas Eesti delegatsioon siseministriumile oma eelnõu maaomavalituse kehtima panemiseks. Vürst Lvovi volitusel kuulutas Poska seepeale valimised maal välja 23. maiks. Seadusliku maaesinduse loomine ei saanud aga meeldida Tallinna sovetile, kes püüdis mängida kõrgemat revolutsioonilist võimu Eestimaal, kuigi ise ainult Tallinna esindas ja peamiselt oli Vene sõjaväe ja sõjatöölise venekeelne asutus. Veel vähem meeldis see eesti enamlastele, kes oma kampaaniaga eesti rahvusväeosade vastu parajasti sisse olid kukkunud ja veel mingit poolehoidu maal ei saanud luua.

Enamlaste ettepanekul kirjutas ispolkom Poskale, et maakonna-valimised 23. mailt 25. juunile edasi lükataks. Seda soovivat paljude kreiside talupojad ja organisatsioonid, sest et talupojad lühema ajaga ei suutvat valimiste vastu valmistuda; valimisi organiseerimata talurahva seas toime pannes võivat aga tekkida arusaamatused või võivat valimistel koguni rahvale soovimata isikud läbi minna, mis põhjustaksid ümbervalimisi.¹

Kiri iseloomustas nii enamlaste kui ka soveti vaadet rahvale, kes ei olevat «küps» seni, kuni teda pole tunnistanud küllalt «organiseerituks». Et soveti valvekomisjon ise oli 23. mai tähtpäeva heaks kiitnud ja «paljude kreiside talupojad» polnud muud kui käputäis enamlaste agitaatoreid, ei olgud Poskal alust jätta maad veel üheks kuuks ilma omavalitsuseta. Valimised peeti ära ja enamlased said maapäevale ainult ühe saadiku. Pahandatud sovet aga tagandas Poska 26. mail kubermangu komissari ametist. Mitu päeva jahtisid Toompeal vene sõjaväelaste ja tööliste esindajad, kuna kogu Eestist neile protestitele-

¹ «Kiir» 15. V 1917.

gramme kaela sadas. Tallinna töölised käsutati Poska vastu demonstreerima ja konkreetsete süüdistuste puudusel puhusid soveti juhid neile Kadrioru lossi esiselt, kuidas Poska olevat «seisnud lausa vastu nende ülesannete teostamisele, mis koalitsioonivalitsus enda peale võtnud».¹ Peaminister Lvov kuulutas aga soveti sammu seadusevastaseks ja kuritegelikuks, mida kõigi abinõudega käskis likvideerida.

«Tallinna vabariigi» mässu saadeti vaigistama Petrogradi ispolkomi liikmed N. D. Sokolov ja Borissov, kes katsetasid «sotsiaalkokkuleppe-lastele» omast kompromissitaktikat. Ilma et nad asja kohta eestlastelt midagi oleksid pärinud, panid nad sovetile ette kahe vägiteo asemel jääda ühe juurde: Poska tagandada, kuid valimiste edasilükkamisest loobuda, sest Petrogradis püüdvat just kodanlus asutava kogu valimisi edasi lükata, kuna kogu demokraatia neid kiirendavat. Sovett puikles kangekaelselt vastu. Alampolkovnik Kostandi, libe kreeklane, kes veel hiljuti Eesti diviisi ülemat kohast unistanud, vastas tormiliste kiiduavalduste all: Tallinna soveti olevat küllalt küps, et Petrogradi eestkostmist mitte vajada. Anvelt toonitas, et soveti otsus ei tähendavat muud, kui et kohalikud valitsusametnikud olgu soveti poolt valitud ja tema ees vastutavad, mis Kroonlinnas juba olevatki läbi viidud. Viietunnise ägeda vaidluse järel nõustus soveti lõpuks kompromissiga.

Siis tuli Sokolov Eesti liitu kuulama, kas ei saaks Poska asemele teist kandidaati; ta kurtis valitsuse raskustest Kroonlinnas, kus viimased fordid enamlaste kätte minemas, soovitas järeleandmist. Temale vastati, et soveti tujude järgi tantsimine annaks lagunemisele aina hoogu. Maalt kostis isegi ähvardusi Tallinna isoleerida, kui venelased sovetis kauem mõtlevad Eestit valitseda.

Valitsusel ei jäänud muud teed, kui konflikti venitada: Poska kutsuti aruandmiseks Petrogradi, kubermangu valitsemine anti aga ajutiselt kindluse komandandi admiral Leskovi kätte. Konfliktlikult lõplik lahendamine oli üheks otstarbeks, milleks Tallinna Eesti liit rahvaasemikkude kongressi kokku kutsus. 2. juuliks, kui see kokku astus, oli aga Poska ilma suurema kärata juba endiselt ametis. Rahvaasemikkude kongress avaldas Poskale usaldust ja otsustas, niisama nagu veidi hiljemini I Eestimaa sovetide kongress, et komissari valib maapäev. Sovettide kongress tarvitas veel seda juhust protestimiseks, et Poska on ikkagi ametis.²

Kuidas Vene rahvuslik ja punane imperialism Eestis kahasse töötasid, seda kirjeldas J. Seljamaa ülevenemaalise sovetide kongressi rahvussektisioonis Petrogradis 1. juunil: «Endised tsaariametnikud on Eestis alles kohtadel, ainult rinnas vene

rahva ühisuse märkide asemel punased linnid. Ministeerium otsib et võite ju rahvakoolide venestajaid direktorisid ja inspektorisid kõrvaldada, aga sellel ei saa olema tagajärgi, sest linnid on ministeeriumi käes. Kohus on tsaariaegne, omavalitsuste ülevõtmiseks tehakse takistusi. Eesti sõjameeste kongressaiks ei antud luba; venelastest koosnev soveti tahab aga Eestimaad valitseda.

Sovettide kongress otsustab igapäev palju suuremaid küsimusi: määrab sõjasihte ja kuulutab maailmarevolutsiooni. Aga rahvusküsimuste lahendamist lükatakse edasi asutava koguni, just nagu Stolõpini hüüdsõna järele: enne rahunemine, siis ühendused.»³

Pildi täiendamiseks saatis Balti kubermangude rahukohtunike liit valitsusele märgukirja, et jäetagu kohalikuks kohtu-keeleks vene keel, sest Vene kohtud olevat Baltimaal 27 aastat täiesti rahuldavalt töötanud.⁴

Vene rahvusliku imperialismi kandjateks Veebruarirevolutsiooni aegu ja ühtlasi mõõduandjateks siseministeeriumis olid konstitutsiooniliste demokraatide (kadettide) erakonna esindajad. Nende juht prof. P. N. Miljukov arvas märksa hiljem tagantjärele, et 1905. aastal olevat võib-olla juhus olnud, kus Venemaa rahvad oleksid võinud veel ühiseks riigirahvuseks kokku sulada, kuid vabadusliikumise mahasurumisega möödunud see šans. Tähtsasti muutis aga kadettide erakonnas, et veel 1917. aastalgi see hilja ei ole.

Veidi enne Veebruarirevolutsiooni palus riigiduuma leedu saadik Itshas kadette, et need Leedu autonoomiat toetaksid. Kadetid vastasid tusselt, et nad toetavat ainult Poola autonoomiat, muust pidavat nad keelduma.⁵ Veebruarirevolutsiooni järel olid kadetid sunnitud arutama rahvusküsimust paaril parteikongressil. Nende programmilised põhimõtted esitas maikongressil prof. F. F. Kokotkin: föderatsioon olevat täiesti vastuvõetamatu, sest ta teeks rahvurahvuslike riigi väliselt liiga nõrgaks. Vene asutav kogu võiks anda kubermangudele ehk oblastitele ainult provintsiaalse autonoomia, kus kohalikud asutused ei tohi olla üleriiklikega vastuvõetavad. Ka võiks alles asutav kogu muuta autonoomsete territooriumide piire.⁶

Kui Ukraina nõudis põhimõtteliselt enda autonoomia tunnustamist, lahkusid kadetid protestides ajutisest valitsusest ja nende juulikongressis võitis omaks prof. parun B. Nolde väited, et Venemaa territoriaalne jaotus rahvaste järgi ei olewat üldse soovitatav, sest et siis enamused vähemusi rahuma hakkavat. Oigem olewat kõigi rahvaste üheõiguslus kultuurauto- noomia ja proportsionaalse valimisõiguse kaudu. Need seisukohad sundisid

¹ «Peal. Teat.» 15. V 1917.

² «Vabadus», Petrogradi ajaleht (edaspidi «Vabadus»), 27. VIII ja 3. IX 1917.

³ «Post» 10. VII 1917.

⁴ «Post» 16. V 1917.

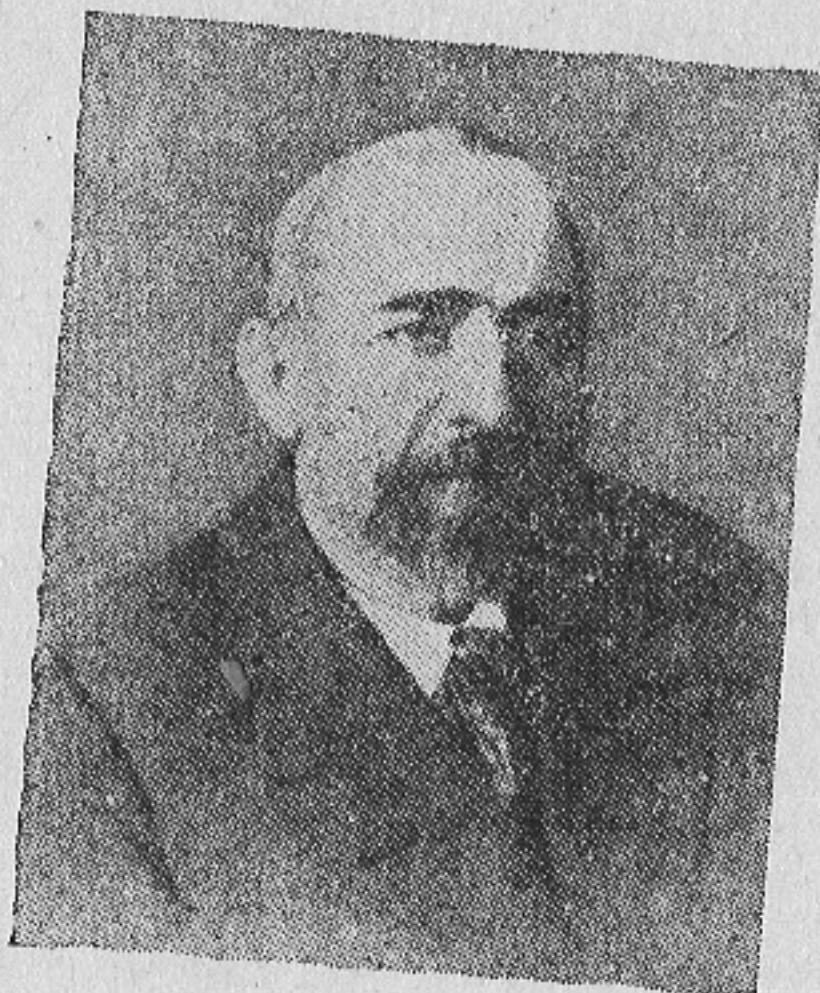
¹ «Izvestija» 30. V 1917.

² Laaman, Ed.: Eesti lahkumine Vene riigist (edaspidi Laaman, E. Lahkum.), lk. 13.

kadettidest pettunult ära pöörduma kõiki mõõdukaid eesti ringkondi, kes 1905. aastast saadik kadettidega koos käinud.¹

Siseministeerium pidi veel määrused välja töötama Eesti maaomavalitsuse eelnõu kehtima panekuks. Seal kerkis juhus revolutsiooni mesinädalate esimesi lubadusi tagasi tõmmata. 30. märtsi määrused jäeti kõrvale. Ministeerium esines kavaga laiendada Baltimaale sisevene semstvot, mis olevat «kohasem».

26.—29. mai nõupidamistel, kuhu olid kutsutud ka Eesti ja Läti esindajad, võttis ministeerium nende vastuseisu tõttu semstvo eelnõu siiski tagasi, kuid

Vene vähemlaste juhte, soldatite ja tööliste nõukogude kesktäidesaatva komitee esimees Tšeidze.

vaidles visalt Poska ja Piibu kavast ettenähtud kubermanguvalitsuse ja ametite, talurahvakomisaride, rahvakoolide direktorite ja inspektorite ärakaotamise vastu, kuigi kohalikud tegelased seletasid, et need tegelikult enam üldse ei funktsioneerid, sest elanikel pole nende vastu vähematki usaldust. Valitsuse esindajad püüdsid kõvendada kuberner-komissari võimu, Eesti esindajad soovust teha maapäev algeliseks parlamendiks oma ministrite kabinetiga, kus kuberner-komissar oleks ainult seaduslikkuse valvaja nagu kindralkuberner Inglise dominiioonides. Ajutise valitsuse juriidiline komisjon kartis maapäevale liiga suurt seadusandlikku võimu anda, kui see ise peaks võima

määrata asjaajamise korra maanõukogudes. Et aga konflikt Ukrainaga oli juba täies hoos, osutus juriidiline komisjon mõneski asjas järeleandlikumaks siseministeeriumist.² Lätlaste palvele Latgalet Lätimaaga liita ei tulnud aga komisjon vastu ja kui eradotsent A. Piip tähendas vajadusele tüürida rahvusühikute loomisele, mis moodustaksid föderatsiooni, siis vastas komisjoni eesistuja professor Kokoškin, et ta sellega kunagi nõustuda ei saa, sest see tähendavat Venemaa lõhkumist. Ilma Baltimaadeta saavat Venemaa veel ikkagi kuidagi läbi, sest Balti sadamaid ei või ju Balti rahvad Venemaa jaoks kinni

¹ «Post.» 10. ja 28. VII, 1. VIII; «Vabadus» 28. VII 1917.

² MIV, I, lk. 66; A. Piip on siin teatavas vastuolus «Postimehega» (26. VI 1917) ja viimane näib täpsem olevat.

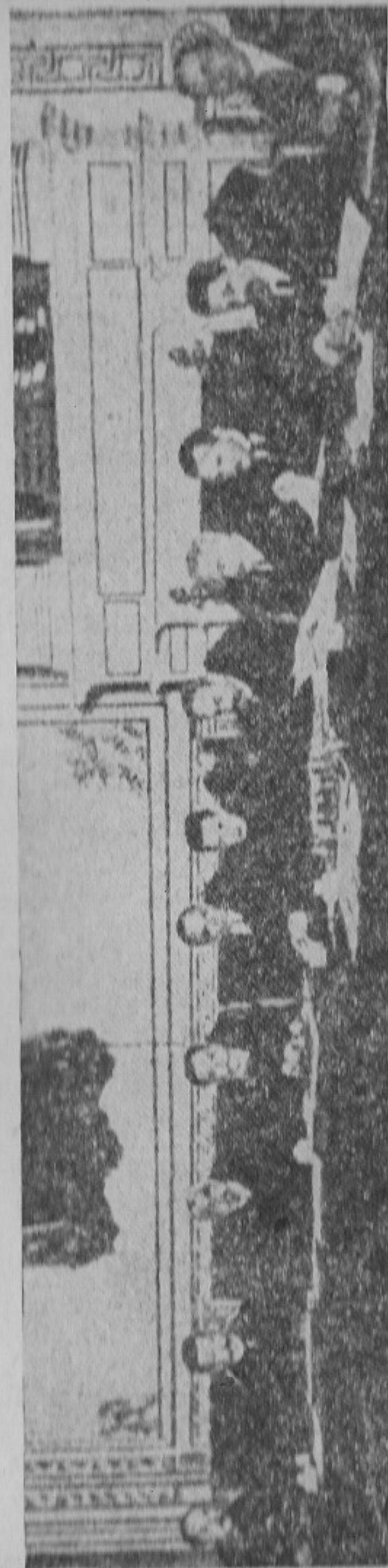
panna. Ukraina pärast oleks aga Venemaa sunnitud sõdima kas või sada aastat, sest see on Venemaa viljaait ja kogu Vene aru suundub lõunasse.¹

Sama juriidiline komisjon oli mõni päev varem Ukraina autonoomia väljakuulutamise tunnistanud avalikuks mässuks ja hoiatanud isegi autonoomiat ettevalmistavatest sammudest, sest et see ette määravat Vene saatava kogu otsuse.² Kuid valitsus ei võtnud seda järsku hoiatust kuulda, vaid läks läbirääkimistele ukrainlastega, millele siis järgnes kadettidest ministrite lahkumine.

Veel viimasel silmapilgul, 22. juunil tuli Tallinnas vene organisatsioonide üldist protest selle vastu, et tema ja Tallinna soveti esindajaid pole nõupidamistele kutsutud. Paluti eelnõu arutamist edasi lükata ja Tartu- ja Virumaa vene külasid Eestimaaast lahutada ning Petrogradi kubermanguga liita. Siiski kindlas ajutine valitsus veel samal päeval Piibu pealekäimisel Eestimaa omavalitsuse kehtima panemise määrused, — maakonna valimiskogude valimised olid juba välja kuulutatud ja edasine viivitust oleks toonud korralagedust, 1. juulil võis vii-

¹ MIV, I, lk. 67.

² «Kr. Arh.», t. XXX, lk. 42—53.

Vene ajutise valitsuse istung märtsis 1917. Vasakult: Nabokov, Stšepkin, Manuilov, Godnev, Tereštšenko, Kerenski, vürst Lvov, Miljukov, Nekrassov, Singarev, Komovalev.

Eesti maa päev Toompea lossis kokku astuda ja kubernangu valitsuse ning rüütelkonna maaomavalitsuse asutusi üle võtma hakata.

Balti ajaloolane parun W. Wrangel tähendab selle ajajärgu kohta üllatusega, et eestlased Balti traditsioonilise võitluse Vene tsentralismi vastu seitsmest punktist üles võtnud ja jätkanud, kus ta Balti rüütelkondadel pooleli oli jäänud.¹ Sellele võib ainult juurde lisada, et ka tolleaegne Vene võim, Veebruarirevolutsiooni kadetid, olid võitlust Vene tsentralismi eest saanud. Rahvaste ja maade vastastikuseid suhtumisi muudavad revolutsioonid vähem, kui arvatakse.

EESTI RAHVUSPROGRAMM

Midagi ei olnud iseloomulikumat revolutsiooni mesinädalate romantikale kui kohtuminister A. F. Kerenski käik Tallinna. Tema vastuvõtmisel «Estonias» 10. aprillil ütles O. Strandman Eesti Liidu nimel, et eesti rahvas jätab oma saatuse ülevenemaalise asutava kogu hooleks ja et autonoomse korralduse poole püüdes ei ole eestlaste keskel seni häält kuuldavale tulnud Venemaast lahkulöömise kasuks.

«Eesti rahvas ei ole iial vene rahva vastu olnud,» vastas Kerenski, «vaid ta oli Vene türannia vastu. Vene sotsialistlik ja demokraatlik mõte usub, et töö ja vabaduse ideaal viib demokraatia ühinemisele, aga mitte vastuoludele. Meie vaatame rahulikult tulevikku ega usu neid, kes kuulutavad, et Venemaa vabadus riigi lagunemise algust tähendab. Julgelt ja puhta südamega tuleme teie juurde ja ütleme: kui tahate, tulge ühes meiega, kui ei taha — olete vabad. Ja kui te meiega kaasa tulla ei taha, siis oleks meil küll valus, kuid me kannataksime ka selle teenimata haavamise ära, sest oleme ju seni vana korra surve all veel palju ja palju halvemat üle elama pidanud.»

Kerenski kuulus sotsialistide-revolutsionäärade erakonda, kes toetus peamiselt talurahvale ja oli Vene erakondadest kõige vastutulelikum muurahvastele. Selle erakonna häälkandja «Delo Naroda» pani ette Venemaal samasugust föderatiivset põhiseadust teostada, nagu Põhja-Ameerika Ühendriikides Inglise ülemvõimu alt vabanedes 1776. a. kehtima pandi. Ettepaneku vastu ei olnud aga mitte üksnes kadetid, vaid ka vene sotsiaaldemokraadid. Enamlaste «Pravdas» kirjutas Džugašvili-Stalin «föderalismist vastu»: Et Ameerikas konföderatsiooni või föderatsiooni sisse seada, oli tarvis lahusolevad

¹ «Balt. Mntsschr.» 1923, lk. 203.

asumad ühendada, ja see oli Ühendriikide majandusliku arengu huvides. Kuid selleks, et Venemaa föderatsiooniks muuta, oleks tarvis juba olevad majanduslikud ja poliitilised sidemed katki rebida ja see oleks täiesti tagurlik. Föderalism on ainult ühennukujark. Kapitalismi areng nõuab unitaarset korda. Peaasi pole Ameerika, nagu ka Kanada ja Sveits, mitte rahvaste, vaid geograafiliste omaduste järgi osarlikeks jaotatud. Föderatism Venemaal rahvusküsimust ära ei otsusta, vaid ainult ajab sassi ja teeb keerulisemaks. Radikaalne lahendus oleks alternatiivne: kas täielik lahkulöömise õigus või autonoomia lahutamata riigi raamides.

See vaade langes oma tsentralismilt täiesti kokku kadettide P. Kholoskini ja parun B. Nolde omaga; ainuke erinevus — «lahkulöömise õigus» — oli ainult taktikaline sööt, mille Lenin alles 1913. a. enamlaste programmi võtnud, et rahvaste enesemääramise liikumist oma eesmärkides ära kasutada, niisamuti nagu põhjusedki taktikalised olid, miks enamlased, pärast asjatut võitlust föderalismist vastu, võimule tulles ise hiljemini Venemaa föderatiivseks nõukogude vabariigiks kuulutasid.

Eesti enamlased võtsid Stalini seisukoha kohe ilma ühegi arvustusega omaks.¹ Alalises hirmus «rahvustluse» ees ja püüdes talitada ikka, maksu mis maksab, «vastuoksa kodanlusele», lahaid nad sellest vahel kaugemalegi ja sõdisid autonoomia sõnagi vastu.² Nende vaen kõige vastu, mis kuidagi «Eestit» meelde tuletas, läks nii kaugemale, et nad oma Eestimaa organisatsioonigi kaua aega «Põhja-Balti» organisatsiooniks nimetasid, millise nimetuse venestajad tsaarivõimud varemini väevõimul ikka eesti asutustele olid peale sundinud.

Maatameeste konverentsil pani Anvelt 15. augustil otsustama, et tööliste klassi kohus on Eestimaa Venemaast äralahutamise või Eesti osariigi vastu olla ja ühtlasi nõuda, et Eestimaaal kõige laialisem kohalik omavalitsus maksma pandaks ja et Eestimaa ülevenemaalise seadusandmise piiridesse jääks nii asutavas kogus kui ka pärastises parlamendis.³ Miks Venemaa seadusandlus oli Eestile tarvilik, seda seletasid enamlased mittingutel: Eesti olevat Venemaast «palju tagurlikum»⁴. Vene marurahvuslike slavofiilide usk, et vene kirjaoskamatu mass peab «aramädanenud» lääne rahvastele edu «uue sõna» ütleva, sai nüüd omaks «internatsionalistlikele» enamlastele.

¹ «Kirj» 7. IV 1917.

² «Kirj» nr. 12, 1917.

³ «Tööline», Tallinna ajaleht (edaspidi «Tööl.»), 18. VIII 1917.

⁴ «Fin. Teat.» 13. IV 1917.

Tõeliselt oli aga liialdus seegi enamlaste jutt, nagu oleksid eesti rahvused nõudnud «Venemaast lahutatud» osariiki. Nõudes föderatsiooni, ei mõeldud seda kaugeltki nii avarana, nagu see esines Ühendriikide 1776. a. põhiseaduses. Kõigi eesti rahvuslike erakondade nõudmised ei ulatunud sõna valjemas mõttes mitte riikliku autonoomiani, vaid nende sisuks jäi laiem provintsiaalne autonoomia keskvoimu prioriteediga. Iseloomustav oli K. Pätsi resolutsioon I Eesti sõjaväelaste kongressil Tallinnas, mis 21. juunil ühel häälel vastu võeti ja kus Eesti osariigi ja keskvalitsuse vahekorra määramine jäeti Vene asutava kogu, s. o. keskvalitsuse võimkonda. Seda keskvalitsuse prioriteeti ei suutnud muuta tingimus, et vahekorra eelnõu olgu enne Eesti maapäeval valmistatud ja Eesti rahvuskogus heaks kiidetud.¹ Veel vähem muutis seda nõue, et ajutine valitsus tunnustagu Venemaa rahvaste autonoomia põhimõtte kehtivaks juba enne asutava kogu kokkuastumist ja pangu Eestimaa ametiasutustes eesti keel kohe asjaajamiskeeleks. Seega sihti ainult Vene erakondade «mitte-etteotsustamise» ja edasilükkamispüüete vastu. Kuigi kongressil oli jutt väikerahvaste huvide kindlustamisest rahukongressil, puudus nõudmine, et osariigid olgu rahukongressil esindatud. Kui lipnik Riisenberg seda ette pani, vaidles K. Päts vastu; ta arvas, et seega ei nõustuks liitriigid, kes ei või teada, mis vaated on ühel või teisel väikerahval, sest nad ei ole kunagi esinenud kindla üksusena. Selle asemel soovitas K. Päts Venemaa ja siis ka vaenuriikide väikerahvaste kokkukutsumist, kes oma vormelid välja töötaks ja ühe esindaja kaudu rahukonverentsile ette kannaks.²

Riikliku autonoomia seisukohale asusid ainult Viiburi eestlased, sõjaväelased kui ka eraisikud esotsas K. Kirschbaum-Uustega, kes ses mõttes esitasid 31. mail märgukirja peaminister vürst G. Lvovile — asi, millest olid neid tagasi hoidnud Petrogradi eesti tegelased ja Jüri Viims, «et mitte Vene demokraatiat haavata». J. Poska aga oli arvanud: «Esitage pealegi — kasu ta ei too, kahju ka mitte.»

Märgukirjas avaldati kahtlust, kas kogu Venemaa asutav kogu saab töövõimeline ja autoriteetne. Venemaa masside madala kultuurilis-poliitilise taseme juures olevat tõenäolisem oodata miitingukõnemeeste ja parteifanatikute valimist ja asutav kogu muutuks tüütuks miitinguks, mis anarhiat suurendaks. Venemaa mitmekesisest rahvastest riigi probleemi võiks lahendada ainult tema jaotamine autonoomseteks ühikuteks, mida korraldavad nende eneste asutavad kogud, kuna ülevenemaaline asutav kogu moodustataks autonoomsete ühikute delegaatidest.³

¹ «Eesti Sõjamees», Tallinn (edaspidi «E. Sõjam.»), 29. VI 1917.

² «Tln. Teat.» 22. VI 1917.

³ «Peal. Teat.» 7. VI 1917.

Vürst Lvov, pea kinni seotud, vaidles tund aega Viiburi eestlaste miitingumõtetes vastu, mis riigi valitsemiseks ei kõlbavat. Mõni eesti leht oli märgukirja ära kahtleva kommentaariga, kuid mingit otsest mõju tal Eesti poliitikasse ei olnud.¹

Sõja mõtteid kaitsesid K. Kirschbaum, P. Schneider jt. veel ülesoomestlaste eesti sõjameeste kongressil 10.—13. juunil Lappeenrantas, nõudes Eesti osariigile ka oma raha ja loole, kuna Venega ühiseks jääkut ainult välisesindus ja riigikaitse. Nad soovisid Eesti iseseisvusele rahvusvahelist kindlustust ja Eesti esindajat rahukonverentsile. Kirschbaum arvas, et anarhia tõttu Vene asutav kogu vist üldse kokku ei tulegi.

Vastu vaidlesid mõdukamalt seisukohalt K. Luts, A. Põp, Reeben jt., kes olid nõus raudteed, posti, tollid jne. üle võtta, jätma ja Viiburi märgukirjas nägid umbusaldust ja kahtlust Vene demokraatia e. Hääled läksid kongressil peaaegu pooleks, kuid viimaks võitis mõdukam pool.² K. Kirschbaum esines oma mõtetega ka järgisel sõjaväelaste kongressil Tallinnas, kuid ei leidnud poolehoidu.

Konflikti lõplikuks lahendamiseks Tallinna soovetiga kutsus Tallinna Eesti liit läbirääkimiste põhjal N. D. Sokoloviga 18. juuniks kokku Eestimaa rahvaesindajad: maakondade valijamehed, kes 23. mail ja 11. juunil valitud, linnadest sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide, sovetide ja linnaomavalitsuste (viimased olid alles tsensuslikud) esindajad, üks iga esindatud 1000 elaniku kohta. Kongressi otsustada pidid tulema seniste maavalimiste kehtivuse ja kubermangu komissari küsimused.

¹ MIV, I, lk. 205—206.

² «Vabadus» 20. VI 1917.

K. Kirschbaum-Uuste junkruna Vene väes. Võttis osa noorpõlves revolutsioonilisest tegevusest, Veebruarirevolutsiooni järel radikaalsemaid iseseisvuse nõudjaid sõjaväelaste kongressidel.

Samal päeval, kui see kutse avaldati, ilmus ka teade, et siseminister on Poska tagandamise Tallinna soveti poolt põhjendamatuks leidnud ja Poska edasi jätnud kubermangu komissariks.¹ Petrogradi soveti abiesimehe N. D. Sokolovi pealekäimistel oli Tallinna sovett küll 30. mail möönnud, et õigus kubermangu komissari nimetada kuulub ajutisele valitsusele.² Kuid nüüd läks soveti kops üle maksa. Ta telegrafeeris Sokolovile ähvarduse, et kui Poskat viibimata ei tagandata, siis sovett otsekohe «üles astub». Siseminister kutsus siis Poska «asjade täielikuks valgustamiseks» jälle Petrogradi, kuna kubermangu valitsemine jäi ajutiselt kindluse komandandi admiral Leskovi peale.³

Samal ajal oli nelja riigiduuma liikmete nõupidamine hoiatushüüu tõstnud, et Venemaa aastakümneteks Saksamaa orjaks saab, kui senine tegelik sõjariistade rahu muutub eraldirahuks. Selle puhul võttis «Postimees» (5. VI) üles Eesti rahvuskogu kokkukutsumise mõtte: «Silmapilk on nii tõsine, et meie rahvas abitult ootama ei tohi jääda, mis tulevik toob. Vaid meil tuleb tulevastele sündmustele kindlasti silma vaadates teha, mis peab sündima, et meie oma kohust tuleviku vastu täidaks.» Tallinna Eesti liidu kutse peale tulla maa-aseykkude kongressile valimiste kehtivuse ja kubermangu komissari küsimusi lahendama võttis «Postimees» järgmisel päeval, kui siseministri telegramm Poska edasijätmise kohta ilmus, eitava seisukoha. Siseministri otsusega olla komissari küsimus juba lahendatud ja seniste valimiste mittekehtivuse küsimust ei saa meil üldse ollagi.⁴

Isiklikel läbirääkimisel olid Tallinna esindajad arvanud, et rahvaasemikkude kongress võiks valida mingi ajutise esinduse. Ukraina «raada» järele enam vajadust ei oleks, küll oleks aga vajadus rahvuskogu kokkuastumise järele, kes seaks üles rahvuspoliitilised sihid, mida üksmeelselt taotletaks.⁵

Tulemuseks oli mõlema idee liitmine. Rahvaasemikkude kongress lükati 18. juunilt edasi 2. juulile ja lisati talle juurde rahvuskogu koosolekud, kus seisukohti pidi üles seatama kõigis rahvuspoliitilistes küsimustes, alates riigikorrast ja lõpetades maa-, kooli- ja kohtuküsimustega.

¹ «Päevaleht», Tallinna ajaleht (edaspidi «Pvl.»), 5. VI 1917.

² «Kiir» 1. VI 1917.

³ «Päevaleht» 7. VI 1917.

⁴ «Post.» 6. VI 1917.

⁵ «Pvl.» 15. VI 1917; «Post.» 23. VI 1917.

Nende kongresside kokkukutsumise tembeldas enamlaste «Kiir» kohe «revolutsioonivastaseks katseks» (10. VI), mis olevat sihitud Tallinna soveti vastu. Kokkukutsutud maakonna valijamehed olevat «organiseerimata» ja nende seas olevat tarvis «veel palju kihutustööd teha, et neid arusaamisele viia oma õigetest klassihuvidest». Kogu ettevõtte olevat «hääbemata mäng, rahvustunnete ja isamaalsuse peal». Kuulutab maa-aseykkude kongress end maaesinduseks, siis tulevat sealt lahkuda, kui aga ainult nõupidavaks koguks, siis mittingut kihutuseks ära kasutada.¹ Rahvuskogust ei tulevat aga mingil tingimusel osa võtta, sest ükski küsimus, mis seal arutada tahetakse, ei olewat puhtestiiline. Olevat sihilik kisa, et vene soldatid end Eesti asjusse segavad. Demokraatia olevat praegu kohaliku sõjaväe ja linnatöölise nõul olemas ja just seda tahetavat rahvuskogust eemale tõrjuda, et seal tõsiasjaste poolt autonoomia küsimust otsustada.²

Enamlaste seisukohaga ühinesid ka sots.-revolutsionärid ja vähemlased.³

Vilmaate juures mängisid osa kartused, et «Ukraina sündmuste mõjul hullustusse sattunud ringkonnad» tahavad «meie autonoomia küsimust hurra teel ära otsustada». Ukraina sündmused mõjutasid tõesti Eestis meeli, kuigi mitte nii suures ulatuses. Ukraina keskraada oli juba maikuus ajutisele valitsusele soovi avaldanud, et see põhimõtteliselt tunnustaks Ukraina autonoomiat, tema alla annaks 12 kubermangu, asutaks ajutise valitsuse juurde erikomissari Ukraina asjade jaoks ja looks Ukraina sõjaväe. Siseministri abi D. M. Stšepkini ettekande peale otsustas ajutine valitsus juuni alguses Ukraina rahvuslikke iseärasusi küll tunnustada, kuid mitte midagi ette võtta, mis asutava kogu tahtmist võiks ette otsustada. Ukraina sõjaväelaste kongress keelati ära.

Kongress astus siiski Kiievis kokku ja 10. juunil kuulutati välja esimese universaal, s. o. manifest, millega rahvast kutsuti looma organisatsiooni Ukraina autonoomiale aluse panemiseks. Algasid Ukraina autonoomia teostamiseks läbirääkimised ajutise valitsusega, mis viisid valitsuskriisile ja kadettide lahkumisele koalitsioonist.

Eestlastel oli ukrainlastega kauemat aega lähem kontakt. Eestlaste algatusel peeti Petrogradis 10. aprillil autonomistide-föderalistide nõupidamine, kust võtsid osa duuma liige poolakas Lednitski, ukrainlane Slavinski, rootslane professor Tiander, eestlased J. Tõnisson, Jaakson jt. Loodi komisjon, kes pidi ülevenemaalise muurahvaste kongressi kokku kutsuma.⁴ Juuni alguses peeti Petrogradis teine koosolek, kus komisjoni väljatöötatud platvorm vastu võeti ja otsustati 5.—7. augustini muurahvaste konverents kokku kutsuda. Platvorm ei pooldanud omavolilist ja silmapilkset autonoomia teostamist, vaid nõudis ainult, et ajutine valitsus rahvaste enesemääramise õigust

¹ «Kiir» 10. VI 1917.

² Ibid., 21. VI 1917.

³ Ibid., 22. ja 28. VI 1917.

⁴ «Töö Lipp», Tallinna ja Tartu ajaleht (edaspidi «T. Lipp»), 1. VII 1917.

⁵ Ibid., 11. VII 1917.

⁶ «Peal. Teat.» 12. IV 1917.

deklareeriks ja rahvusministri koha asutaks. Autonoomilisi põhiseadusi pidid välja töötama kohalikud asutavad kogud ja ülevenemaaline asutav kogu pidi neid kinnitama. Uleriiklikuks pidid jääma välisesindus, riigikaitse, tööstus ja kaubandus, teed,

Maapäeva esimene esimees Artur Vallner. Tööerakondlane, hiljem enamlane.

kodanikuvabaduste tagatised, sotsiaalseadused ja nende rahandus, millega Vene riigi ühtlus oleks õige kõrgel määral kindlustatud.¹

Ukraina ja ajutise valitsuse konflikti puhul kirjutas Jüri Vilms: «Ajutine valitsus kuulutas Poola iseseisvaks. Ära lühendada Venemaast üksikuid riigiosasid ja neid iseseisvaks kuulutada arvas ajutine valitsus omal õiguse olevat, aga palju vähemat — autonoomiat lubada — seda õigust ei arva ajutine valitsus endal olevat. Ajutine valitsus näib arvama, et tal riiki lõhkuda õigus on, aga riiki korraldada õigust ei ole. Asi ei seisa selles, et ajutine valitsus autonoomiat Ukrainale anda ei või, vaid selles, et ta anda ei taha.

Meie kohtuurijad sõdivad kõigest väest selle vastu, et miilits eestikeelseid protokolle teeb ja toovad oma seisukoha kaitseks tsaarivalitsuse põhiseadusi ette. Kui rumal pilge kõlab sarnasel olukorral ajutise valitsuse vastus Ukraina rahvale,

et ta juba nii kui nii rahvaste keeli maksma paneb. Kogu Vene ajakirjandus kõigist vooludest, peale ühe või kahe erandi on Ukraina universaali vastu vaenuline. Vene demokraatia ei saa veel aru, et Venemaa tulevik Venemaa rahvaste vabas enesemääramises seisab. Kui Vene valitsus ja demokraatia otsekohe oma seisukohta rahvusküsimuses ei muuda, siis peab ka Eesti teed käima, mis Ukraina kätte näidanud.»²

27. juunil tõi Tallinna soveti «Izvestija» kõmusõnumi, mis pidi mitte-eestlastel kananaha ihule ajama: «Oleme kuulda saanud, et Eesti rahvuslikud organisatsioonid Ukraina eeskujul kõige lähemal ajal mõtleavad Eestimaa täielikku iseseisvust välja kuulutada. Seepärast peab revolutsioo-

niline demokraatia kõik jõud pingutama, et säärase revolutsiooni nõrgendamist mitte sündida lasta.» Väikesteks nõrkadeks osakesteks tükeldatud, saavat Vene revolutsioon vaevalt vaimis oma ülesannetega. Lubatav tohiks olla ainult kultuuriline enesemääramine, kuna poliitilist enesemääramist võib anda ainult Vene asutav kogu. Seda kinnitas soveti häälekandja, kes samal ajal oma välispoliitika rajas rahvaste enesemääramisele ja mille toimetaja V. Uporov kinnitas, et ta sots.-revolutsionäärina Eesti autonoomiat pooldab.¹

Kõmusõnumile vastas Vilms, nimetades seda ühe rahva teise vastu provotseerimiseks. «Meie nõuame föderatsiooni. Iseseisvus läheks meil raskeks kanda, kui me peaks ki kord tema kätte saama. Tema kättepüüdmine tooks aga pealegi lõhe meie ja kogu riigi demokraatia vahele, mida me soovime ei pea. Föderatsioon annab meie rahvale kõik, mis rahval vaja. Kuskil Eesti seitskonnas ei ole iseseisvust nõutud ega ole sellest kõnetki olnud. «Izvestija» tahab eestlaste vastu vaenulikkude meeleolu luua. Teda toimetab loomaarst Uporov, kes enne revolutsiooni oma vabameelsusega just hoobelda ei võinud. Ole õõ on saanud herrast suur sotsialist. Mustad lagurused teevad punases mantlis musta ässitustööd edasi.»²

Niisuguste võitluste järel astus Tallinna kongress kokku, kui kõik otsesed põhjused tema kokkukutsumiseks juba möödunud olid. Ei maavalimiste kehtivuse ega kubermangu komissari küsimust polnud enam päevakorral; 18. juunil alanud «Kerenski pealetung» oli eraldirahugi võimaluse kaugemale edasi lükanud.

Päev enne maa-aseikkude kongressi avas kubermangu komissar J. Poska kindluse komandandi P. N. Leskovi ja rüütelkonna asemiku J. N. Hagemesteri juuresolekul Toompea lossis 1. juulil Eesti maapäeva kui esimese Eestimaa rahvaesinduse, kelle kompetentsi kuulub ka «seisukohta võtta, kuidaviisi tuleks Vene riigi korra nii luua, et üksikute rahvaste enesemääramise õigus kõige laiemal määral ärakasutatud võiks saada ja seal juures kogu riigi ühtlus ja tema juur selle all ei kannataks». Poska ütles maapäeval õiguse olevat riigivalitsusele kandidaatide nimetada kõrgematele ametikohtadele. «Sel põhjusel saatsin mina ja minu abi h. Jaakson täna hommiku telegrammi teel palvekirja ära, et ajutine valitsus meid ametist lahti laseks... Meie uus ajalugu algab tänasest päevast peale.»

Maapäev määras oma asjaajamiskeeleks eesti keele. Tema ajutiseks esimeheks valitud A. Vallner avaldas veendumust, et «meie peame Vene demokraatlike jõududega edasi töötama. Tõsi, sealt poolt on viimasel ajal mõningaid arusaamatusi ette tulnud, kuid need on kõrvaldatavad». J. Tõnissoni ettepanekul saadeti ajutisele valitsusele tervitusteletogramm, kus öeldi, et maapäev näeb Eestimaa ajutises omavalitsuses «ainult ülemi-

¹ «Vabadus» 6. VII 1917.

² «Pvl.» 21. VI 1917.

¹ «Tln. Teat.» 27. IV 1917.

² «Pvl.» 29. VI 1917.

nekuastet maa lõplikule autonoomsele korraldusele demokraatlikel alustel Vene föderatiivse vabariigi üldises korras». Telegrammi lõpuosast soovitas sõnu «Venemaa föderatiivsest vabariigist» välja jätta sotsiaaldemokraadist vähemlane V. Maa-
sik nelja hääle toetusel, mis aga tagasi lükati.

Maa-aseikkude kongress, mis järgmisel päeval «Estonias» kokku astus, osutus ülesandetuks. Ta sarnanes Tartu 1905. a. aula kongressiga mitte ainult suurelt arvult, vaid ka segaduselt. Koos oli ligi 800 esindajat ja neli tundi kestis lahing juhatuse valimise pärast. Siis lõhkes kongress ja lahkus vasem tiib, kes vastuksa 1905. a. kongressile siin vähemusse jäi, deklareerides, et peab maapäeva kompententsemaks kubermangu komissari küsimuse otsustamisel. J. Poska, kellele usaldust avaldati, teatas, et ta juba esimesel ametinädalal valdadele ette pannud omavahel eesti keeles asju ajada. Kubermangu valitsusega läbirääkimiseks jäänud vene keel sellepärast, et sinna veel umbkeelsed vene ametnikud on jäänud, kelle vallandamist Tallinna soveti valvekomisjon järjekindlalt takistavat. Keelte üheõiguslus pole veel käes, kuid eesti keele õigusi on laiendatud. Tõeline põhjus, miks soveti komissaridega rahul pole, olevat «Kiires» õieti avaldatud: komissarid pole alati soveti sõna kuulnud, vaid on püüdnud iseseisvad olla.

Rahvuskongressile, mis 3. juulil algas, tulid enamlased suure meeleavaldusega teatama, et nad «kodanlaste rahvuskogust» osa ei võta. Vähemlased ja sots.-revolutsionäärid piirdusid teadaandega, et nad jäävad kongressile kui mitteametlikule nõupidamisele. Siin läksid vähemlased ja sots.-revolutsionäärid rahvusküsimuses juba tõsisemalt lahku enamlastest, mis viimaseid märksa pahandas.

Kui enamlased lahkunud, läks Eesti riigipoliitilise ideaali ülesseadmine kaunis üksmeelselt.

Tallinna Eesti liidu esimees Jüri Vilms seletas, et täieliku iseseisvuse poole ei saa püüda ega ka lihtsa autonoomiaga leppida, vaid tuleb taotleda üheõiguslikku osariiki föderatiivses Vene riigis. Riigikorra määraks ülevenemaaline asutav kogu, mille põhjal siis osariikide asutavad kogud kokku astuvad ja oma põhiseadused välja töötavad. Osariikide üheõigusluse kaitseks oleks keskpärlament kahekojaline. Suuri lahkuminekuid Vene asutava koguga ei olevat karta. Oma nõudmiste toetamiseks saatku rahvuskogu oma esindajad Venemaa muurahvaste-föderalistide liitu ja asutatava rahvusministeeriumi nõukogusse.

J. Tõnisson soovitas mitte kõiki lootusi Vene asutavale kogule panna, kus suurvene rahvuslik sallimatus ja klassivõitluse teravus seks ebasoodsad. Oma nõudmisi tulevat juba enne järk-järgult maavalitsuse kaudu teostama hakata. Sotsiaaldemokraatide-vähemlaste seas, kellest mitmed maapäeval 1. juulil föderatsiooni vastu hääletanud, avaldati siin ka rahvus-

Rahvuskongressi juhatus. Istuvad V. Tomingas, J. Kukk, A. Birk, P. Põld, K. Päts, J. Vilms, M. Juhkam, J. Seljamaa. Seisavad T. Käärrik, J. Kalm, J. Grünberg, A. Bachmann.

likumat seisukohta. Nende esindaja K. Luts arvas küll, et autonoomia omavolliisele teostamisele ei maksaks asuda; see võiks revolutsioonile kahju tuua. Küll aga tulevat rahvusministri ametissepanemist nõuda ja enne ülevenemaalist asutavat kogu Eesti asutav kogu kokku kutsuda, et oma põhiseadus välja töötada. Resolutsioon föderalismi kohta võeti vastu kõigi häältega 13 erapooletuks jäämisel.

Lahkumine tuli rahvusesinduse kujundamisel. J. Tõnissoni nõu, et selle valiks rahvuskongress, ei leidnud üldist poolehoidu. Rahvaesinduse loomiseks otsustati maapäevale juurde valida 50 esindajat Eesti asunduste, sõjaväelaste, Valga ja Narva linna poolt.

Seega ei olnud rahvuskongressil praktilisi, vaid ainult propagandistlikke tulemusi: ta piirdus sihtide ülesseadmisega tuleviku jaoks. Siin hakkasid juba autonoomia tagatiseid Eesti poliitikajuhtidele muret tegema. See oli, miks Jüri Vilms oma lootused föderatsioonile veeretask:

«Autonoomia jätab siiski Vene keskpärlamenti otsustajaks meie maapäeva õiguste üle. Föderatsioon teeb aga Eesti osariigi teiste Venemaa osadega täieste üheõiguslikuks. Sarnasel juhul ei saa Venemaa keskpärlament oma võimuga meie maapäeva õigusi piirama tulla.»¹ Selle tagatise puudulikkusele juhtis aga tähelepanu K. Luts: «Kuigi föderatsiooni all kahe poole vaba lepingut mõistetakse ja autonoomia all ainult ühe suurema

¹ «Pvl.» 30. VI 1917.

poole vabatahtlist enesekitsendust, siiski on teine pool neist nii palju kordi oma suuruse ja rahvahulga poolest üle, et tõsist jõu peal põhjendavat tagatist meil ikkagi ei saa olema. Alla kirjutatud paber — see on kõik, mis ühel kui teisel juhtumisel võib saada.»¹

See mure tagatiste pärast oli seda põhjendatum, et vene rahvuslased rahvuskogu otsuseid liiga kaugeleulatuvaks pidasid ja nende puhul ähvardava tooni võtsid: Venemaa Euroopa akna esimese luugi — Soome — järel hakkavat ka teine luuk keerama, et kinni kukkuda: «Ärge tehke nii, et pärast meie ja teie lapsed suure Vene revolutsiooni aega meelde tuletaks kui riigi rahvaste vaenuliste vahekordade algust. Pidage meeles, et te esialgu arveid teete ilma peremehega!»²

Neile venelastele vastas Jüri Vilms ägedalt:

«Meie eestlased võime rahuliku südametunnistusega ajaloole silma vaadata. Meie ei õhuta vaenu. Meie ei taha riiki lõhkuda. Meie ei taha teiste õigusi kitsendada. Meie nõuame aga kindlalt oma õigust. Meie ei tunnista oma üle ühtegi peremeest, sest Venemaa rahvad on ja peavad olema ühte viisi vabad. Kui Vene ametnikud siin oma leivapalukese pärast mures olles Eesti rahva üle peremeest tahavad mängida, siis ärgu peitku nad end demokraatluse sildi taha. Möödas peab olema niisuguste peremehe-aeg!»³

Kuid arutlused Eesti föderatiivseist vahekordadest Vene riigiga olid mõistetud jääma ainult akadeemilisteks. Vene revolutsioon, liiga ametis oma siseasjadega, ei kinkinud väärilist tähelepanu hädaohule, mis talle lähenes väljast ja läänepiiri rahvastele varsti otsustava tähtsuse omandas.

REVOLUTSIOON JA SÕDA

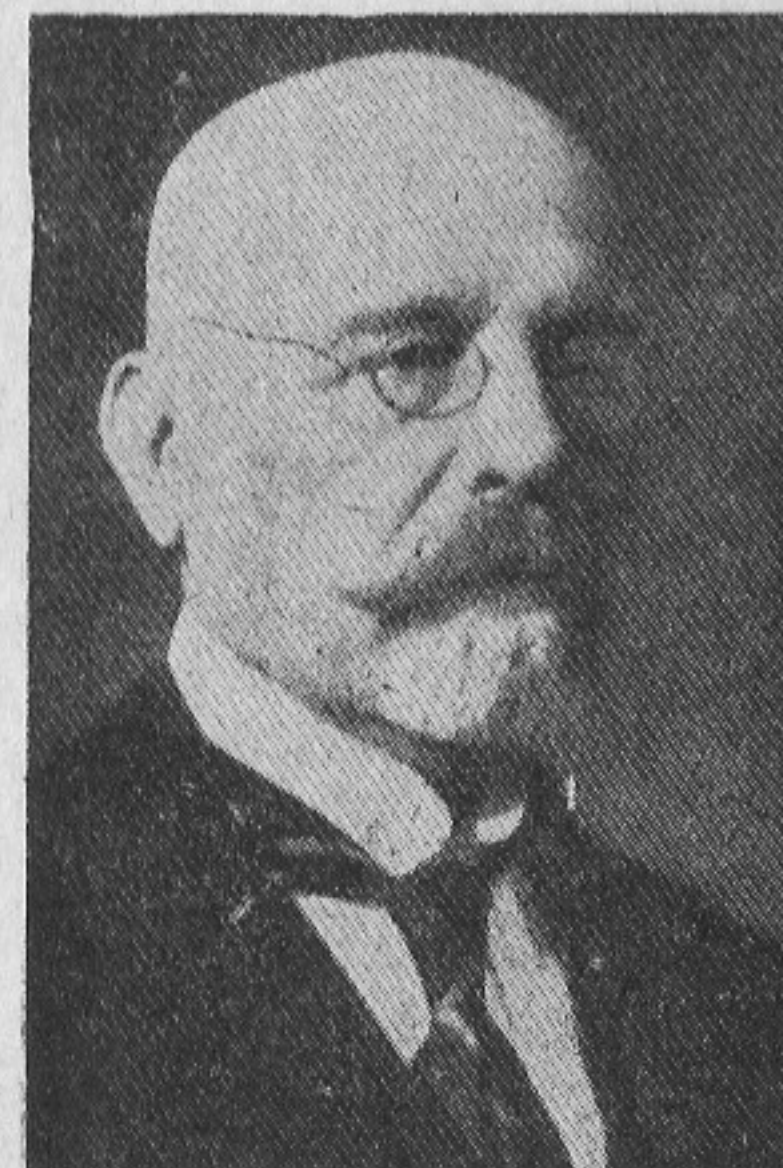
Harjunud oma riigi valitsusele kui enda verivaenlasele vaatama, ei asunud Vene sotsialistide enamik, vastuoksa nende Euroopa parteikaaslastele, maailmasõjagi aegu oma riigikaitse seisukohale, vaid ühes väheste omameelsete lääne sotsialistidega otsustasid 1915. a. sügisel Šveitsis Zimmerwaldi konverentsil, et sõjas ei tule sõjasüüdlasi üldse otsida; sõda tuleb lõpetada leppimatu klassivõitluse teel oma ülemkihtide vastu, nõudes rahu ilma maadevõtmisteta ja sõjakuludeta. Vene enamlased läksid kaugemalegi: 1915. a. märtsis otsustasid nad, et ses klassivõitluses ei tule tagasi kohkuda ka oma maa sõjalise kaotuse eest.⁴

¹ «Post.» 10. VII 1917.

² «Revelskoje Slovo», Tallinna ajaleht (edaspidi «Rev. Sl.»), 24. VII 1917.

³ «Pvl.» 28. VII 1917.

⁴ Rabinovitš, S. E.: Borba za armiju v 1917 godu, Moskva, 1930 (edaspidi Rabinovitš), lk. 10.

Jaan Poska.

Eestimaa kubermangu komissar
1917. a.

Zimmerwaldi valmüst oli kantud Petrogradi soveti 1917. a. 14. märtsi üleskutse kogu maailma rahvastele, kus teatati, et Vene revolutsiooni võit on ülemaailmalise vabaduse ja demokraatia võit ning et «on kätte jõudnud aeg alustada otsustavat võitlust kõigi maade valitsuste vallutamispüüetega». Oma «revolutsioonilise jõu teadvuses» kinnitati, et «Vene revolutsioon ei tagane vallutajate tääkide eest». Kutsuti eriti vaenuliste riikide proletaar-lasi isevalitsuse iket maha heitma ja sõda ühisel jõul lõpetama.

Autorid andsid endile aru, et üleskutse oli iseendaga vastuolus: kõiki kutsuti rahu tegema siseriikliku kodurahu lõpetamise ja revolutsioonilise klassivõitluse teel; samal ajal aga kinnitati, et vene soldat saab oma maa vabadust kaitsena väliste vallutajate vastu, milleks muidugi kodurahu vaja-lik. Kuidas lahendab selle vastuolu vene lihtsameelne soldat? Kuid soveti juhid trööstisid endid lootusega, et «Vene demokraatia, kes ajaloos enne-nähtamatuid võite saavutanud, on säärasteks sõnadeks õigustatud».¹ Loo-deti nimelt, et Vene revolutsioon on ainult «suurepärane signaal ülemaa-ilmaliseks revolutsiooniks». Seda lootsid mitte ainult enamlased, vaid ka mõõdukamad sots.-revolutsionäärid.² «Liiga paljudele revolutsiooni-entusi-astidele näis täiesti enesestmõistetav, et Vene revolutsioon, pärast seda kui ta on Venemaa vabastanud kõigist vana korra hädadest, toob vaimse vaba-nemise ka muule kannatavale inimsoole. Siimapilkne ja aus rahu kõigile sõdijatele rahvastele — see oli täiesti põhjendamatult, kuid meelitav mõte, mis hüpnootilise jõuga vallutas kõiki südameid.» Nii seletas soveti üleskutset tagantjärele soveti abiesimees A. F. Kerenski.³

Sõda aga ei hoolinud neist roosilistest unistustest. 8/21. märtsil teatas Prantsuse vägede ülemjuhataja Vene ülemjuha-tusele, et 26. märtsiks/8. aprilliks on määratud kõigi liiduväge-de üldpealetungi algus kõigil rinnetel, millest ka Vene vägesid eelaasta kokkuleppe järgi palutakse osa võtta.

Et aega saada revolutsioonist vapustatud vägede korralda-miseks, püüdis Venemaa pealetungi edasi lükata. Selle algus määrati esiteks mai, siis juuni keskele.

Prantsuse ja inglise sotsialistid Albert Thomas, A. Hender-son, J. O'Grady jt. sõitsid Petrogradi, et soveti juhte veenda sõja edasijätkamise vajaduses ning lootuste asjatuses, et re-volutsioon Saksamaal ise sõja lõpetab. Kuid raske oli vene doktrinääridele ja fanaatikutele selgeks teha, et nende maailma-revolutsiooni üleskutsed on «ainult naiivne, lapsik loba ja et Euroopas sõdivad elu ja surma peale mitte ainult valitsused, vaid ka rahvad ise». Liidusotsialistidele heideti täitevkomitees ette, et nad polevat õiged tööliste esindajad. Siis sirutas

¹ Suhhanov, II, lk. 201.

² «De'o Naroda», Petrogradi ajaleht (edaspidi «D. Naroda»), 1917, nr. 1, «T. Lipp» 24. III 1917.

³ Kerenski, A. F.: Erinnerungen, Dresden, 1928 (edaspidi Kerenski), lk. 231.

⁴ Ibid., lk. 231—232.

O'Grady oma rakkus töömehekäed välja, — teisi niisuguseid ei ole terves Petrogradi ispolkomis.¹ Kuid mitte ainult enamlased, ka eesti sots.-revolutsionäärid nimetasid neid liitriikide sotsialiste «sotsialismi äraandjaiks».²

Vägede sõjatüdimuse tõttu ühines ajutine valitsuski 27. märtsil soveti rahuvormeliga — «ilma maadevõtmisteta ja sõjakuludeta, rahvaste enesemääramise alusel». Kui välisminister P. N. Miljukov veel Konstantinoopoli vallutamise mõttest kinni pidas, sunniti ta lahkuma ja mai alguses loodi koalitsioon mõõdukate sotsialistidega, kes maade vallutamisest loobudes ühtlasi tagasi lükkasid eraldirahu mõtte ning liitriikide sotsialistide pealekäimisel asusid aktiivse kaitsesõja seisukohale, et Saksa väed ei saaks lääneliitlasi enne purustada ja siis kõiki oma vägesid Vene vastu tuua.³ Uus sõjaminister Kerenski hakkas nüüd kihutuskõnedega vägesid pealetungiks ette valmistama.

Vene väed olid siis liitlaste poolt tehniliselt rikkalikumalt varustatud kui kunagi enne, kuid neis ei olnud enam sõdimis-tahet. Venemaa läänepiirimaad, mis vaenlase okupeeritud, olid venelasele liiga võõrad, et ta nende vabastamiseks oleks tahtnud sõdida. Slavofiilide unistus, Konstantinoopoli vallutamine, ei suutnud aga hulki kaasa kiskuda.

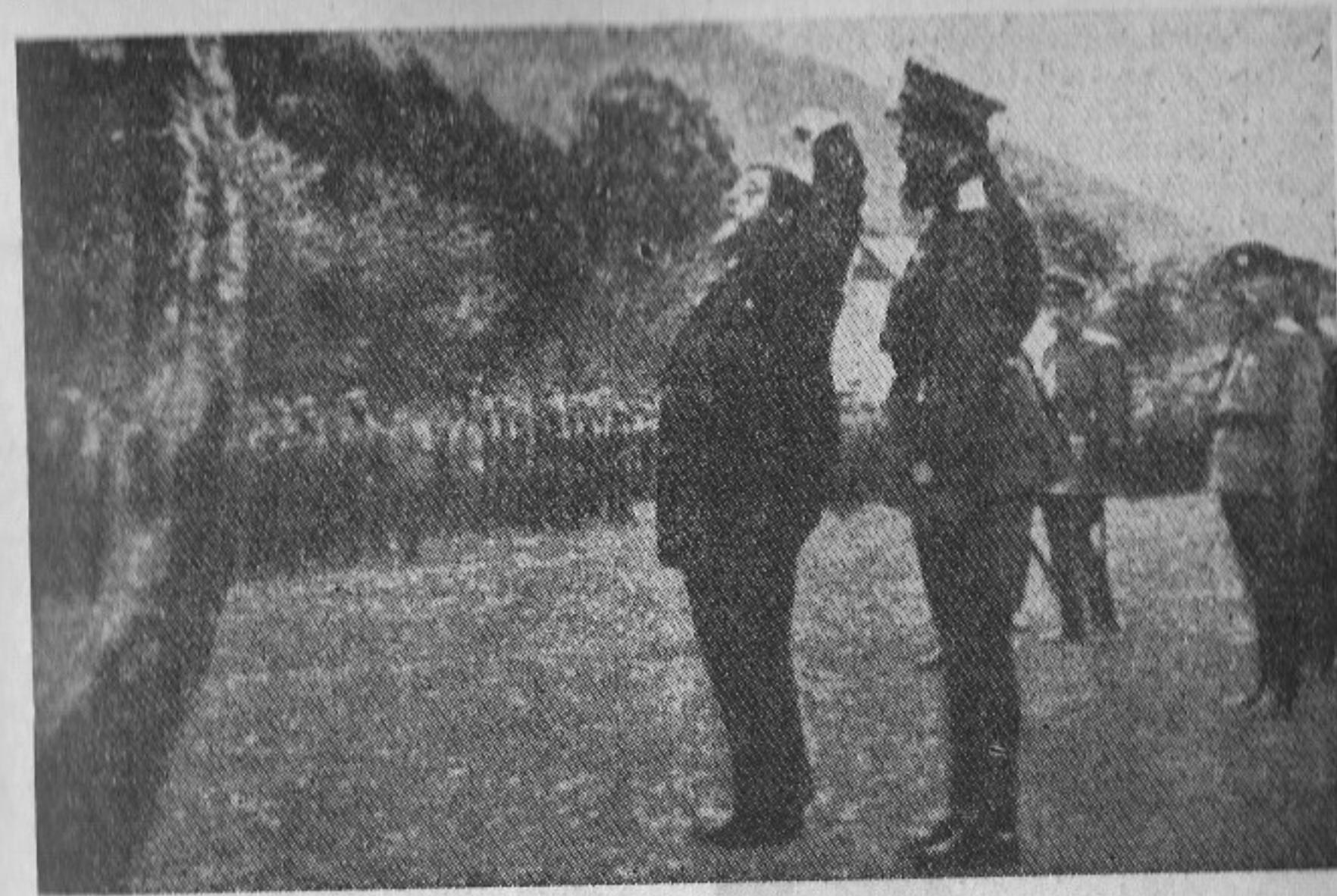
Liitriikide vastused Vene rahuüleskutsete peale täitsid soveti juhte kibedusega. Prantsuse peaminister Ribot ütles 9. mail parlamendis, Prantsus-maa jätkab võitlust mitte rahvaste vallutamiseks ja orjastamiseks, vaid et tagasi saada seda, mis talle kuulub. Inglise välisminister lord Robert Cecil ütles, et põhimõtteliselt võib nõustuda vormeliga «rahu ilma maadevõtmisteta», aga kuidas olevat Araabiaga, Armeeniaga, Elsass-Lotringiga, Itaalia irredentaga? Inglismaa vastusnoodis öeldi, et Inglismaa astus sõtta rahvusvaheliste kohustuste kaitseks, nüüd on aga juurde tulnud veel rahvaste vabastamine, keda rõhub võõras türannia, — eks ole vaba Venemaagi kuulutanud, et tahab Poolamaad vabastada? Ameerika president Wilson vastas, et suuremeelne tuleb olla alles siis, kui võit käes.

Neid vastuseid lugesid vene sotsialistid liitriikide imperia-lismi tunnistuseks. Selle vastu pöördusid sõbralikud pilgud Saksamaa poole. «Saksa monarhia ei ole sugugi halvem kui Inglise, Itaalia või Belgia monarhia,» ütles «Kiir» (nr. 14), täiesti ignoreerides parlamentaarse ja konstitutsioonilise korra vahesid. Sõbralikud ootused Saksamaa suhtes ei kahanenud ka siis, kui riigikantsler v. Bethmann-Hollweg 2. mail vastas, et rahutingimustest kõnelemine on enneaegne ja et soveti rahu-

¹ Buchanan, Sir George: My mission to Russia, London, 1923 (edaspidi Buchanan), II, lk. 132.

² «T. Lipp» 31. V 1917.

³ Victoroff-Toporoff, V.: La première année de la revolution, Berne, 1919 (edaspidi Victoroff), lk. 100—101.

Albert Thomas kõneleb vene sõduritele rindel, õhutades neid sakslastele vastu panema.

vormel puudutavat ainult osa rahutingimuste kompleksist ning «ohverdab võidud, mis meie poegade ja vendade verega saavutatud». Vene sotsialistid trööstisid endid sellega, et Saksamaa olevat käärimas ja Saksa riigipäeva enamus kalduvat Zimmerwaldi platvormile, — hoopis teisiti kui liitriigid, kes rahu tahtvat teha alles Saksamaa varemetel.¹

Saksamaa juhid olid ammu Vene revolutsiooni lootnud ja võtsid ta vastu määratu kergendustundega. Saksa vägede staabiülem Ludendorff ütles, Veebruarirevolutsiooni puhkemisega langenud tal tsentnerine raskus südamele: «Kui sagedasti olin ma lootnud Vene revolutsioonile meie sõja seisukorra kergendamiseks; ikka oli see ainult õhuloss olnud; nüüd aga oli ta seal ja tuli ometi ootamatult.»²

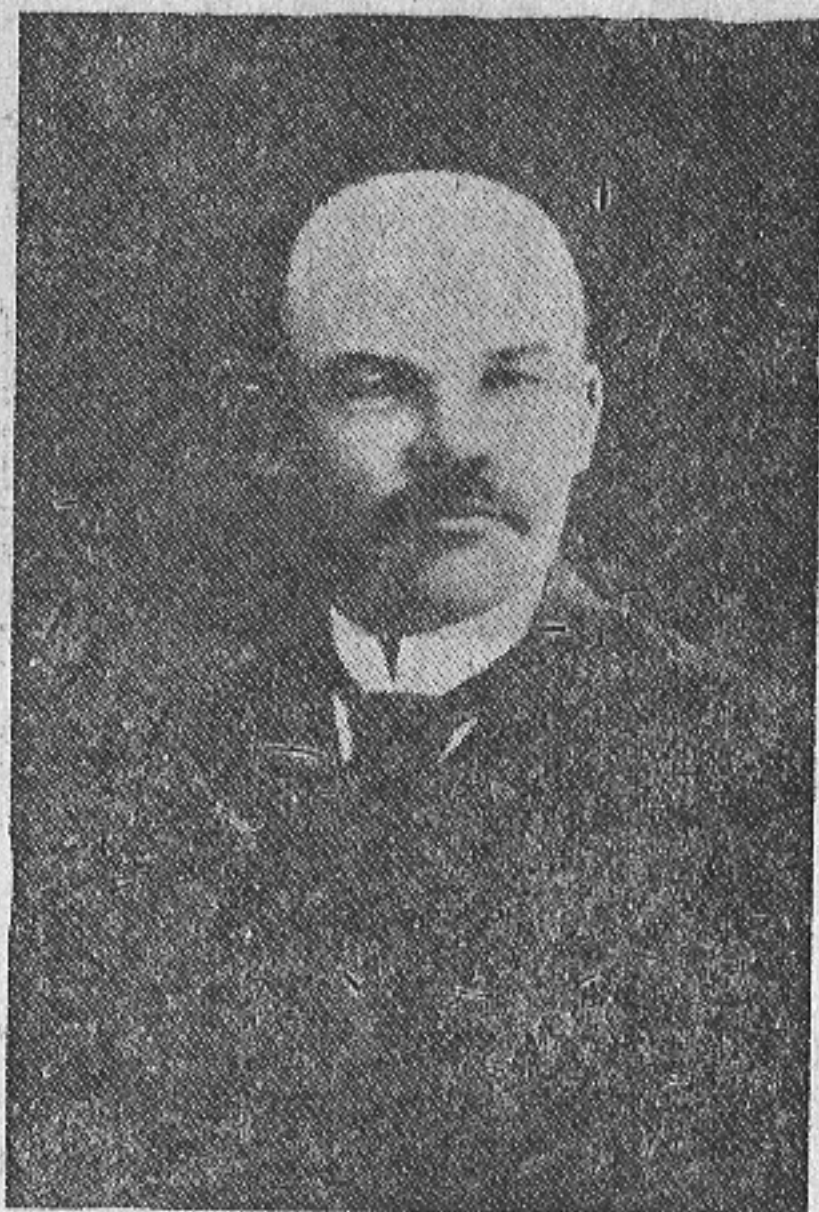
Saksa ülemjuhatus korraldas nüüd tegeliku vaherahu Vene rindel, et sõjategevusega Vene väe lagunemist mitte takistada, ning tõttas propagandat ellu kutsuma, et rahumõtet Vene väes hoogsalt edasi arendada. Eriti tähtsaks luges Ludendorff seks vene enamlaste juhi V. Lenini läbiaskmise Sveitsist Saksamaa kaudu Venemaale: «Sõjaliselt oli reis õigustatud — Venemaa pidi langema.»³

¹ «T. Lipp» 4. VII 1917.

² Ludendorff, General: Meine Kriegserinnerungen, Berlin, 1922 (edaspidi Ludendorff), lk. 327.

³ Ibid., lk. 407.

Saksa anneksionistid lootsid oma plaanidele kasu mitte ainult vene äärmiste sotsialistide laostamistööst, vaid ka nende programmidest. Poolametlik «Die Grenzboten» (1917, nr. 18) seletas, mõne aja eest paistnud, et Baltimaad ainult mõõga abil võiks vallutada; Vene revolutsiooniga olevat aga seisukord muutunud. Järjest kõvenevate vene sotsiaalrevolutsiooniliste jõudude programmid olevat niisugused, et neist Saksa anneksiooni-plaanidele sildu üle võiks ehitada. Saksa diplomaatid tarvitsevat nüüd ainult Saksa sõjasihte nii formuleerida, et nad Vene uutele võimudele vastuvõetavamad paistaksid. Ses küünilises nõuandes oli juba valmis Saksa kava Bresti rahuläbirääkimiste jaoks.

Lenin maapagulasena välismaal.

Petrogradi saabudes alustas Lenin kohe hoogsat kihutust ja enamlaste aprillikonverentsil viis peaaegu ühel häälel läbi resolutsiooni, mis protestis selle vastu, et Venemaa tahtvat Türgit ja Austriat röövida. Ta töötas võimule saades teha avaliku rahupakkumise, mis «paratamatult toob proletariaadi ülestõusmised nende imperialistlikkude valitsuste vastu, kes vastu paneksid esitatud rahule.»¹ Ei peaks aga ka selgi korral veel mõni riik rahu tahtma, siis, võimul olles, «oleme ka meie nõus revolutsioonilise sõjaga mistahes riigi kapitalistide vastu.»² See ähvardus «revolutsioonilise sõjaga» oli ainult vene rahvusliku uhkuse uinutamiseks. Võimule jõudes kinnitas Lenin juba: «Me pole endile mingit kohustust võtnud alustada revolutsioonilist sõda, arvestamata, kui võrra ta võimalik ühel või teisel silmapilgul.»³

Püssirohuks, mis revolutsiooni vaenlase maal plahvatama paneb, oli Lenini arvates — vennastumine rindel. Et seega tegelik vaherahu ühel rindel luuakse, mis enda järel toob eraldi rahu, sellest Lenin ei küsinud, vaid naiviseeris: «Kui ei Vene valitsus, ei vene töölised ega talupojad ei taha eraldirahu saksa kapitalistidega — kuidas siis, kustkohalt, mis ime teel võib säärane rahu siis tulla? Kes võib seda peale sundida?»

¹ Lenin, V.: Sobranije sotšinenii, Moskva (edaspidi Lenin), XIV, lk. 121.

² Ibid., lk. 92.

³ Ibid., XV, lk. 67.

Lenin ei tahtnud kuuldagi, et alles sõjaline lüüasaamine vallandab revolutsiooni, nagu olid juba näidanud Vene ja hiljemini näitasid keskriikide kogemused. Vastuoksa sellele kinnitas ta: «Revolutsioon on Saksamaal ilmsesti kasvamas, Vene vägede pealetung saab takistama seda kasvamist. Tegelik vaherahu kiirendab selle revolutsiooni kasvamist.»¹ Lenin naeris välja ka vähemlaste ja sots.-revolutsionääride lootused — saavutada rahu sotsialistide rahvusvaheliste konverentside kaudu. «Väljapääs sõjast on ainult revolutsioonis.»²

Tegelikult oli vennastumine rindel igapäevane nähtus, kuid tema loomus oli palju vähem müstiline ja revolutsiooniline, kui Lenin seda arvas. Vene soldatid käisid vahetamas sakslastelt viina ja tubakat toiduainete vastu. Sealjuures esines organiseeritud propaganda sakslaste poolt venelaste jaoks, mitte aga ümberpöörduvalt, mis otsestelt sõltus tõsiasiast, et saksa kaevikutes oli korralik vägi, vene omadel aga laokil mass. Kuidas seda tehti, sellest jutustas üks eesti pealtnägija:³ «Venelasi võeti sakslaste pool vastu ikka kõigi parlamentöörade vastuvõtmise reeglite järel: neid viiakse kinniseotud silmadega polgu staapi, kuulatakse üle, otsitakse läbi, nõutakse isikutunnistust ja siis lubatakse teatavas kohas saksa soldatite keskel viibida, kes venelasi ikka ohtralt viinaga võõrustavad. Kusagile mujale saksa kaevikutesse venelasi ei lasta. Selle vastu püüavad aga sakslased ikka kaugemale vene kaevikutesse tungida ja teha seal «liigutavate vennastussilmapilkude mälestuseks» ülesvõtteid vene

Lenini abikaasa Krupskaja.

¹ Lenin XIV, lk. 177—178.

² Ibid., lk. 307.

³ «E. Sõjam.» 31. V 1917.

Rahu ihkavad vene sõdurid punase lipu all rindel.

kindlustustest ja traattõketest. Sakslaste poolt käivad vennastamas ainult teatud isikud, kes hästi venekeelt valdavad, vene politikaga kursis ja head kõnemehed on. Nad külvavad vene kaevikud üle lendlehtedega, milles sõja vastu tehakse ettevaatlikult, kuid kavakindlalt kihutust: esiteks ülistades Vene töörahvast ja internatsionaali ning lauldes vabaduslaule, siis varju heites kapitalistide, pärast Inglismaa ja lõpuks Vene Ajutise Valitsuse peale. Kihutuse peamõte on: Saksamaa on Venemaa sõber, Venemaa ainuke vaenlane on Inglismaa; Ajutine Valitsus müüb teid Inglismaale; kodus on teid rohkem tarvis — maid jagamas ja võitlemas kapitalismi vastu, kui siin kaevikutest. Kes nüüd kodus pole maid jagamas, see jääb maast ilma.»

Säärane kihutus mõjus lihtsameelsele vene soldatile, kes pealegi kodustelt enamlastelt kuulis sedasama. Saksa kihutus avaldas oma mõju isegi eesti enamlaste «Kiirele». Kui Vene kindralstaap avaldas tüüpilisi näiteid saksa kihutuskirjandusest, siis trükkis «Kiir» neid ära ühes oma välispoliitika eriasjatundja O. H. Müntheri oletustega, need olevat tõendused revolutsioonilisest käärimisest Saksamaal. Saksa vennastamispüüete¹ olevat hoopis teine mõte kui provokatsioon.¹

¹ «Kiir» 21. IV 1917.

«Vennastumine» Saksa—Vene rindel.

Eesti enamlased olid Veebruarirevolutsiooni alguses nagu vene enamlasedki enne Lenini päralejõudmist Stalini juhatusel pooldanud kaitsesõda. Nende juht J. Anvelt seletas 23. märtsil, et kuigi ta on põhimõtteliselt sõja vastu, tulevat «rahutegemise võimaluse väljaselgumiseni enesekaitse sõda edasi pidada» ja et «vaba Venemaad tuleb iga kallaletungimise eest kaitseda». Seda kinnitas siis ka enamlaste Tallinna osakond oma resolutsiooniga.¹ Niipea aga kui Lenin aprilli alguses Venemaale jõudis, muutsid ka eesti enamlased oma seisukohta.

«Revolutsiooniline vabaduse kaitsmine välise vaenlase vastu on mitte üksnes äraandmine teiste riikide klassilise solidariteedi vastu, vaid on ka Venemaa proletariaadi huvide äraandmine.»² Aluseks võeti proua A. Kollontai sõnad Helsingis: «Õeldakse: sõda peab võidetud vabaduse kaitseks jätkama. Meie vastame just vastuoksa: sõda tuleb võidetud vabaduse kaitseks lõpetada.»³ Sõjavastasus ulatus fanaatiku ükskõiksuseni kõigi terve mõistuse hoiatuste vastu: «Kui meie ka usuks lapsikute «demokraatide» kollitamist, nagu aitaks sõjavastane seisukoht sakslasi Peterburile ligineda, siiski ei muudaks meie oma seisukohta. Meie põhimõtted, võitlusviis ja abinõud

¹ «Kiir» 24. III 1917.

² Ibid., 11. IV 1917.

³ Ibid.

on kindlad. Nad jäävad kindlaks, olgu sakslased Varssavis ehk Petrogradis.»¹

Maikuus, kui Kerenski algas kihutust pealetungiks, sai ka enamlaste vastukihutus uue hoo. Kärarikastel miitingutel võeti vastu resolutsioone sõja vastu. Tallinna sovetis sotsiaalrevolutsionääride vastuseisu tõttu esiotsa nii kaugele veel ei saadud, küll aga võeti seal vastu Anveldi üleskutse, mis nõudis sõjavastasele kihutusele sõnavabadust. Sots.-revolutsionäärid suutsid sinna juurde lisada ainult operetliku paranduse, et otsene üleskutsumine sõjariistade mahaviskamiseks oleks siiski keelatud.² Tegelikult läksid aga enamlased sellest hästi kauge malegi ja nende lendav agitator, rätsep H. Klaas seadis miitingutel eeskujuks soldateid, kes saatsid selja tagant kuule oma lahingusse minevatele ohvitseridele.³

Vene vähemlaste juhte Tseretelli, postiminister ajutises valitsuses.

22. mail tuli Saksa idarinde ülemjuhatajalt Baieri printsilt Leopoldilt radiogramm, kus Venemaale pakuti eraldirahu. Samal ajal kasutas Saksamaa rahupakkumiseks ära ka Šveitsi vasempoolse sotsialisti Robert Grimmi, kes oli korraldanud Leninile sõidu Saksamaa kaudu ja nüüd Helsingi enamliku soveti kutsel ning sotsialistidest ministrite vastutusel Petrogradi sõitis. Šveitsi föderaalnõunik Hoffmann telegrafeeris temale sinna, et Saksamaa ei võta mingit pealetungi ette, kuni näib võimalik kokkulepe Venemaaga, mis tooks ausa rahu mõlemale poolele. Saksamaa ei segaks Venemaa siseasjusse, lepiks sõbralikult kokku Poola, Leedu ja Kura asjus rahvuste üheõiguse tunnistamisega jne. Kuna Grimm oma sidet Hoffmanniga ei julgenud salata, saatsid sotsialistidest ministrid Tseretelli ja Skobelev tema kui saksa agendi Venemaalt välja, ehk küll enamlased ja vähemlased-internationalistid selle vastu protestisid.⁴

¹ «Kiir» 6. IV 1917.

² Ibid. 25. V 1917.

³ «Sotsiaaldemokraat», Tallinna ajaleht (edaspidi «Sotsiaaldem.»), 25. X 1917.

⁴ «Jedinstvo», Petrograd (edaspidi «Jedinstvo»), 4. VI 1917, «T. Lipp» 15. VI 1917, «Tln. Teat.» 3. ja 5. VI 1917.

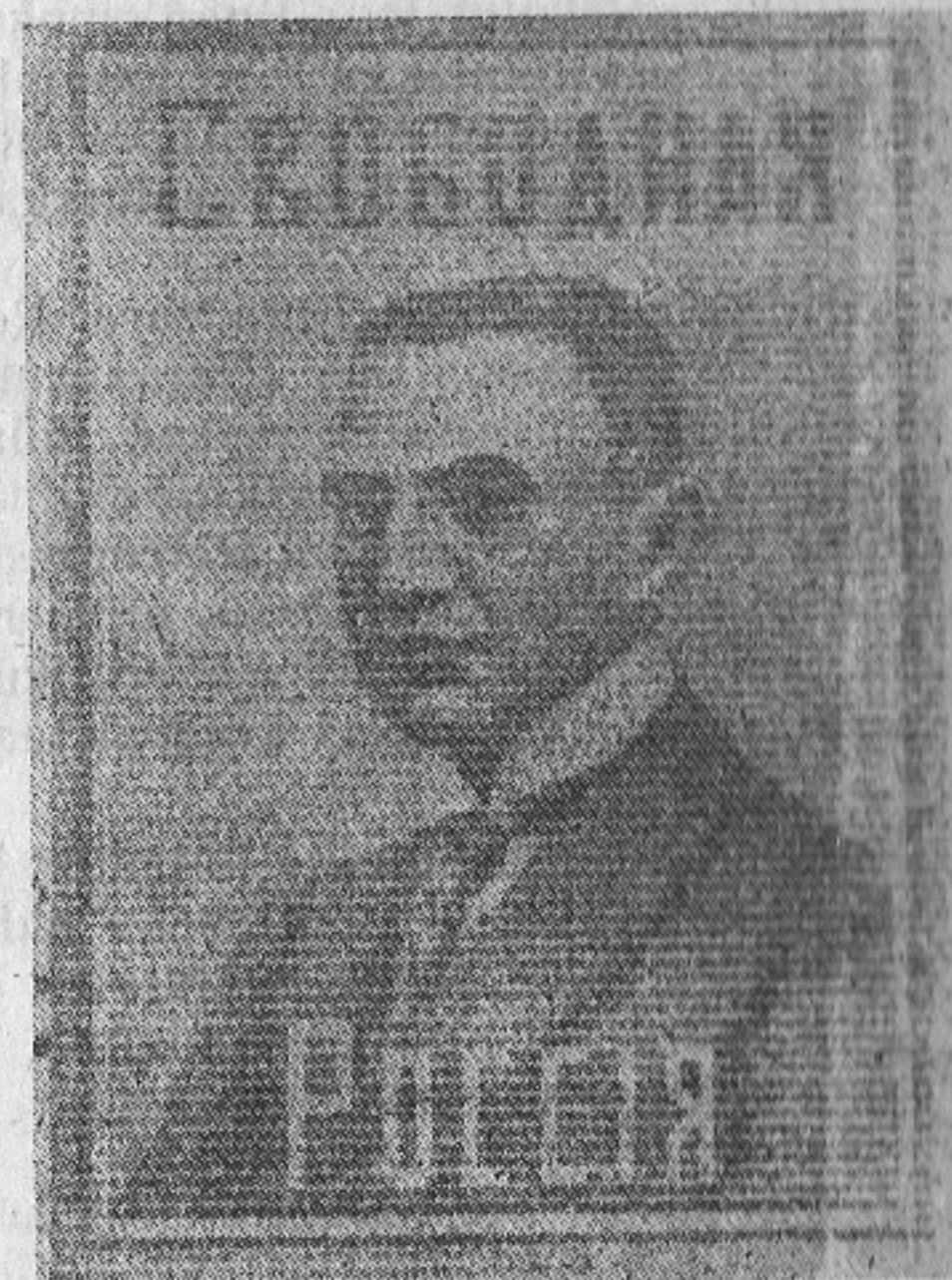
Sovettide kongress Petrogradis kiitis küll 640 häälega 121 vastu Grimmi väljasaatmise õigeks, kuid meeolelu Petrogradi tööliste ja soldatite hulkades oli juba palju halvem. Seal peeti sovetide kongressi kodanlusest äraostetuks, Tseretelli üksi olevat saanud 10 miljonit rubla — seda teadvat kõik. Sotsialistidest ministrid käivat vürst Lvovi ja Lvov Inglise saadiku sir G. Buchanani sabas. Neid teateid tõid sovetide saadikud ise kongressile.¹

Palju parem polnud meeolelu ka rindel. X armeesse kutsuti sovetide kongressilt esindajaid, sest mõned väeosad ei tunnustavat üldse Petrogradi soveti autoriteeti ega tahtvat mingi hinna eest pealetungile minna — nad ei soovivat surra, kui on välja kuulutatud vabadus ja võib saada maad. Selle asemel olevat nad sakslastega nii kõvasti vennastunud, et mõned sakslased jäänudki Vene polkudesse.

Kui Petrogradi täitevkomitee liikmed, kuulsa «Käsu nr. 1» üks autoritest vannutatud advokaat N. D. Sokolov ühes mõne teisega kohale jõudsid, pahan dasid soldatid: Meie siin sobitasime sakslastega juba kokkuleppe mitte minna pealetungile, aga nüüd tulevad võõrad kõnemehed meid üles ässitama. Vaja neid arreteerida! Ühele löödi vastu pead, hüüdes, et olevat ümberrietatud ohvitser. Sokolovile hüüdis teine sõdur: «Ma tunnen teda hästi, ta on mõisnik, ma teenisin tema juures.» Siis algas peksmine. Vaieldi, kas Sokolov ära uputada, maha lasta või üles puua. Lõpuks päästsid kohaliku komitee liikmed veriseks pekstud Petrogradi saadikud sellega, et arreteerisid nad ja naaberpolk nõudis nad ultimaatumiga mässajatelt välja.²

¹ «Tln. Teat.» 14. VI 1917.

² «Izvestija» 29. VI 1917.

Revolutsiooni ajal levinud postkaart Kerenski kujutisega, mis on moodustatud rasvasemate tähtedega vastavas tekstis.

Pealetungi, mida Kerenski 18. juunil algas, toetasid soveti mõõdukamadki ringkonnad ainult poole südamega. Selle ots-tarbeks pidi olema mitte võidu saamine Saksamaa üle, vaid rahu kiirendamine. Soveti pealootus ei pidanud sealjuures ole-ma sõjategevusel, vaid rahvahulkade võitlusel oma imperialismi vastu nii Inglis- kui Saksamaal, Prantsusmaal kui Austrias.¹ Eesti sots.-revolutsionääride «Töö Lipp» hoiatas, et vara olevat kodanlastel hõisata, et Vene väed peale tungivad. Mitte liitlas-te toetuseks ei olevat alustatud pealetungi, vaid oma vabaduse kaitseks. «Revolutsiooniline demokraatia on valmis pärast saks-laste jõu hävitamist ka liitriikide plaanidele jõuga vastu astuma. Jõudis kord revolutsiooniline Prantsusmaa terve Euroopaga sõda pidada — jõuab ka revolutsiooniline Venemaa.»²

Hõisata oli tõesti liiga vara. Revolutsiooniline Venemaa ei olnud revolutsiooniline Prantsusmaa. Vene vägede esialgsele edasitugile järgnesid rasked lüüasaamised, väeosade täielik laialijooksmine ja demoraliseerumine. Selle mulje all juuli al-guses tõstsid enamlased Petrogradis esimest korda võimu val-lutamiseks avalikku mässi, mida maha suudeti suruda alles siis, kui valitsus avaldas kohtuliku uurimise andmed enamlas-te salasidemetest Saksa kindralstaabiga.

Sõjatahte murdumine kajastus ka eesti sõjameeste juuni-kongressil Tallinnas võitlusena aktiivse ja passiivse kaitsesõja pooldajate vahel. Kuna enamlased oma võitlusega eesti polkude vastu endid siit olid kõrvaldanud, esitasid sõjavastast seis-u kohta veidi pehmemal kujul sots.-revolutsionäärid.

Seda kandis kongressil ette lipnik Joh. Semper: «Sõjas on kõik kapita-listilised riigid süüdi, nii kesk- kui liitriigid. Kuid Vene revolutsioon lõi «ko'manda jõu», kes lõpetab sõja Petrogradi soveti üleskutse kohaselt. Seks vaja ajada aktiivset rahupoliitikat, kutsuda kokku rahvusvaheline sotsialistide konverents ja kõigil rinnetel viibimata nõuda sõjariistade rahu, et rahuläbirääkimistele asuda.»³

Vähem doktrinaarsest seisukohast toetas Semperit vähemlane J. Jans: Venemaa olevat nii välja kurnatud, et teda varsti nälg ja katk võivad oodata ja ta paremgi lahtmise juures eraldirahule peab mõtlema, kuna liitlased Ameerika toetusel edasi võivad sõdida.⁴

Sõja küsimusele oli Eestis üldse vähe tähelepanu pööratud; sõjaväelaste kongressil oli ainuke juhust, kus ta laiemalt arutusele kerkis, ega puudunud ettepanekud teda siitki kõrvaldada. Kuid küsimus äratas elavat huvi.

¹ «Izvestija» 22. VI ja 2. VII 1917.

² «T. Lipp» 22. VI 1917.

³ «E. Sõjam.» 29. VI 1917.

⁴ «Tln. Teat.» 21. VI 1917.

Semperile vastu vaieldes tähendas K. Päts, et ka Vene «kolmas jõud» on suurvenemeelne ja seepärast tema peale üksi loota ei või, vaid selleks pea-vad ka väikerahvad oma otsustava sõna ütleva. Kui sõja eesmärgiks on kuulutatud rahvaste vabastamine, siis peavad sõda ka rahvad ise lõpetama. A. Rei tähendas, et Saksa demokraatia meile nii vastutulelik ei ole, kui Semper arvab, ja sõjale hoopis teisest seisukohast vaatab. Sakslased on sõjast niisama vaimustatud, nagu meie olime revolutsioonist, ja Petrogradi soveti üleskutse ei leidnud seal mingit vastukõla — on koguni tunnuseid, et Saksamaal imperialistlik vool viimasel ajal on kõvenenud. Jüri Vilms tule-tas meelde, et Saksa revolutsioon öeldi juba Vene revolutsiooni alguses plahvatanud olevat, aga pole seda veel seni. Saksa vagi on võitja ja ajaloos ei ole võitjal maal ku-nagi revolutsiooni olnud. Lpn. Rii-senberg jutustas, et on ise vennas-tamisest osa võtnud ja teab, mil-leks sakslased seda teevad. Rahu võivat ainult siis saada, kui Saksa militarism murtud.¹ Üldse rõhuta-sid aktiivse kaitsesõja ja pea-le-tungi vajadust eriti rindesaadikud, kuna tagalas rohkem leidis Sem-peri pooldajaid, seega siis sama üldpilt mis Venegi vägedes.² Re-solutsioon aktiivse kaitsesõja poolt võeti 21. juunil vastu 68 häälega 6 vastu, 21 erapooletusel.

J. Semper.

J. Semper oli kongressil esinenud I eesti polgu ohvit-serkonna saadikuna, ilma et enda seisukohtadest oma va-lijatele oleks ette teadusta-nud, ja koguni teades, et seal neid ei jagata. Mitme ägeda koosoleku järel otsustas I polgu ohvitseride kogu 6. juulil Semperi välja heita. Staabikapten Poopuu rõhutas, et enamlaste kombel viibimata sõjariistade rahu nõudjal ei ole kohta eesti polgu ohvitseride seas.³ J. Semper vastas süüdistusele, et ta ainult kolmes punk-tis olevat mööda läinud sovetide kongressi otsustest. Staabikap-tenite P. Kannu, Partsi, Stolzeni ja mitmete teiste ohvitseride protesti peale, kes leidsid, et Semperi vastu liiga sallimatu oldud, muutis ohvitseride kogu 10. juuli väljaheitmise otsuse ära.

¹ «T. Lipp» 23. VI, «Tln. Teat.» 21. VI, «E. Sõjam.» 29. I 1917.

² «T. Lipp» 29. VI 1917.

³ IEP — nr. 239.

Jüri Kalm tähendas seal, Semperi kõne olevat eesti polgule seevõrra kasugi toonud, et selle tagajärjel olla sots.-revolutsionääride partei otsustanud oma seisukohta eesti polgu vastu revideerida. «Missuguse trummi saaksid kätte meie vastased, kui väljaheitmise otsus maksma jääks, et meid kodanlasteks tembeldada!»

Tõepoolest sots.-revolutsionääride «Töö Lipp» loobuski sest-saadik enamlastega ühes rindes eesti polgu vastu sõdimast ja tõi varsti rahuloleva teate, et «Eesti polk ei ole Luhtade, Tõnissoni jne. sõnakuulelik tööriist, vaid on kui sõjavägi, kus peitumas revolutsiooni aja õige siht».¹ Tegelikult avasid aga sots.-revolutsionäärid värava, mille kaudu eesti sõjameeste bolševiseerimine võis alata, mida enamlased ise oma fanaatilise vastuseisuga eesti polkudele olid sulgenud.

VE NE AJUTISE VALITSUSE SURMAHEITLUS

Saksa väejuhatuses võitlesid kaks arvamust selle kohta, mis Vene revolutsioonilise sõjaväega ette võtta. Saksa idarinde staabiülem kindral M. Hoffmann kaldus sinnapoole, et revolutsiooni kohe ära kasutada ja mõne tugeva hoobiga Vene rinne purustada ja Venemaad rahu tegema sundida.² Ka Ludendorffil mõlkusid need mõtted. Kuid ägedad lahingud läänerindel sundisid teda tagasi hoidma ja omaks võtma riigikantsleri taktika: tegeliku vaheahuga venelaste sisemist lagunemist soodustada, kuni nad eraldirahuks ise küpsevad.

Ühes oldi aga kindel: et nüüd Venemaa suudab anneksiooni-plaanidele palju vähem vastu panna kui kunagi enne. Vene revolutsiooni rahuüleskutsete peale hoidus riigikantsler kangekaelselt oma rahutingimuste avaldamisest, et nende valjusega mitte liiga vara venelasi ära kohutada. Kuid okupeeritud Leedu- ja Kuramaad (nn. Ober-Ost) pidas nüüd Saksa valitsus lõplikult enda omaks ja 5.—30. aprillil arutati Kreuznachis ülemjuhatus kava viia neid maid personaaluniooni Saksa keisri või Preisi kuningaga ja saksa soldatitega koloniseerida. Lepiti kokku, et seal sakslust eelistada ja leedulasi üle võtta tuleb. Selle põhjal avaldati 30. mail nõusolekut, et Leedus usaldusnõukogu moodustatakse leedulaste enamusega, ja 21. juulil pani ülemjuhatus Saksa välisametile ette Leedu- ja Kuramaal nn. landesratid ellu kutsuda, nagu need järgmisel aastal ka Liivi- ja Eestimaal moodustati, saksa rahvuslikku poliitikat ajada, leedulasi poolakatele eelistada. Välissekretär Zimmer-

¹ «T. Lipp» 6. VII 1917.

² Hoffmann, General M.: Krieg der versäumten Belegenheiten. München, 1942 (edaspidi Hoffmann), lk. 168 jj.

mann nõustus sellega 25. juulil, hoiatas ainult, et ettenägemata tulevikuvõimaluste tõttu veel personaaluniooni juurde kindlaks ei jäädaks.¹

Sellest kõigest, mille üle valitsus avalikkuse ees vaikis, rääkisid seda valjemini anneksiooni ringkonnad. Eriti juubeldasid Vene revolutsiooni puhul baltlased. Th. Schiemann kuulutas selle Jumala nuhtluseks Vene tsaarile, kes oma truumaide tugesid pole hinnata mõistnud, ja P. Rohrbach hüüskas, Vene revolutsioon olevat Saksa-maale otse jumalate and: nüüd vaja ainult oodata, kuni marjad küpsevad ja sakslastele sülle saavad.

Muret tegi siiski okupeerimata Põhja-Baltimaa. Et Saksa avalikku arvamust ka selle vallutamiseks ohutada, võeti jälle abiks juba eelmisel sügisel proovitud «Baltimere Gibraltari» vagajutt. Seekord anti talle veelgi suurem ja hirmuäratavam kuju ning lantsseeriti «Vossische Zeitungisse» Stokholmi kirjasaatja kaudu:

«Juba kui liitlaste komisjon 1917. a. jaanuaris Petrogradis käis, olevat lordid Milner ja Revelstoke Vene valitsuselt nõudnud Eesti- ja Liivimaa panditamist Inglismaa uue miljardilaenu eest. Samal ajal pannud Inglise valitsus Venele ette anda üle mõned rannakohad ja saared Soome ja Riia lahes inglastele süte- ja mereväejaamade asutamiseks, mis ka pärast sõda nende kätte jääksid. Need läbirääkimised võetud pärast revolutsiooni jälle üles. Inglismaa tahtvat enda kätte 3 saart loode pool Kroonlinna Soome ranna läheduses, Björkö (Koi-visto), siis Soome saari Lainsaart ja Suursaart ning Eesti saari Naissaart, Osmussaart, Saare-, Hiiu- ja Muhumaad ning Vormsi ja rida saari lõunapoolses Turu saarestikus. Inglismaa kindlustavat need kohe, välja arvatud kohad ida pool Helsingit, mis Venele tagasi läheksid, kõik teised jäävad pärast sõda Inglismaale pandina rendile, kuni Vene oma laenu on tagasi maksnud. Vene Balti laevastik astub kohe Inglise ülemjuhatus alla ja saab sealt ohvitseri ja mehi.²

A. Rei ohvitserina maailmasõja ajal.

¹ Ludendorff, lk. 357.

² «Pvl.» 8. IV 1917.

Alfred Geiser oli nüüdki,¹ kes seda vagajuttu kohe ära kasutama hakkas: «Vossische Zeitung» Vene asjus väga informeeritud Stokholmi kirja-saatja Max Th. Berhmann kinnitavat seda, mida Geiser juba mõne kuu eest teatanud. Mida see Saksamaale tähendab? Inglismaa Balti sadamates, see tähendab — Venemaa finantsorjus. Inglise piitsa all, see tähendab, et Saksa tööstusel ja kaubandusel on täiesti võimatu Vene hiiglaturgu tagasi võita. See tähendab Inglise hegemooniat Läänimerel, alalist ähvardust Saksa idaprovintsidele, Saksamaa surmavat lämmatamist põhjaküljest. Selle hädaohu ärahoidmiseks ei tohi tagasi kohkuda ühegi kahtluse ees, et Põhja-Baltimaa vallutamine sõda raskendaks ja pikendaks või mis muljet avaldaks see vallutamine Venemaale tema praegusel arenemisjärgul.

Pealegi näitavat Vene ajutise valitsuse järeleandmine sove-ti rahuvormelile, et Vene rahvahulkade rahutahe ikka tugeva-mini avaldub ja et valitsus ainult viisakaid üleminekuid otsib, et seda tahet täita. «Toonitamisega, et Venemaa oma enda pinda saab viimaste jõududeni kaitsema, kinnitatakse siinko-hal väljendatud käsitust, et vene rahva seas keegi end äärmu-seni ei lase üles ärritada, kui ka veel senisest suuremalgi mää-rul Vene pinnast muurahvaste piirimaid võidurikaste saksa vä-gede poolt okupeeritakse. Mis eluhuvi olekski Venemaal lõpuks selles, et oma verd valada maade eest, kes praegu juba avali-kult autonoomsete Eesti ja Läti vabariigi asutamist nõuavad?»

Varsti pärast Kreuznachi kokkulepet avas Mecklenburgi hertsog Johann Berliinis maikuul Saksa-Balti Seltsi, mis sai avalikuks keskkohaks Baltimaa annekteerimise mõtte kandjate-le. Avamiskoosolekul seletas usuteaduse professor R. Seeberg, et Baltimaad ei tulevat otse Saksa riigiga liita, vaid erilise sise-korraga osariigina, mis võimaldaks tema sisemist saksastumist. Seega siis sama kava, mille vägede ülemjuhatus aprillikuul Kreuznachs esitanud.

Baltlased kartsid Saksamaa riigipäeva üldist valimisõigust, mis eestlastele ja lätlastele oleks koha peal liiga suure kaalu andnud ja nende rahvusliku enesemääramise päevakorrale too-nud. Balti usaldusnõukogu häälekandja hoiatas, et rahvusliku enesemääramisega seal üldse ettevaatlik oldagu: «Baltimaal saaks puhtmehaaniliselt, paljale arvule rajatud kasutamisel rahvuste põhimõtte mõjuma otse kultuuri tapvalt. Seda takista-da on mitte ainult Saksamaa, vaid ka kogu Euroopa huvi.»²

Baltlasi tegi närviliseks, et Saksa väed Lõuna-Liivimaale tegevusetult peatuma jäid. «Surmahirm langes meie üle ja pool

¹ «Der Osten», Berlin (edaspidi «Osten»), 1917, nr. 16, lk. 163.

² «Stimmen aus dem Osten», Berlin (edaspidi «Stimmen a.d.O.»), 7. VI 1917.

aastat läks lootustes ja kartustes,» ütleb Adalbert Volck.¹ Lõ-puks, kui Kerenski asus pealetungi ette valmistama, hakati juba ägedalt peale käima: «Idas töötab aeg meie vastu. Halastame meie Venemaa peale, anname temale sisemist rahu, siis tööta-me Inglismaale ja Ameerikale kätte; ei lase meie Venemaad rahule jääda, anname talle viimase tõuke riigi sisemiseks lagu-nemiseks, siis kindlustame oma tulevikku. Lätlased ja eestlased ei lase mööda soodsat konjunkturi ja otsivad kaitset Inglis-maalt. Ainult Venemaa võitmine võib teda Inglise mõjust eral-dada.»²

Eestimaa rüütelkonna peamees parun Dellingshausen on hiljemini väitnud, et ta rüütelkonna nimel kunagi pole Vene ajutist valitsust ametlikult tunnustanud.³ See seletus käib risti vastu tõsioludele. Kohe pärast Veebruarirevolutsiooni võttis Eestimaa rüütelkonna komitee 9. märtsil vastu otsuse ja aval-das selle ka lehtedes⁴, kus ajutise valitsuse võimu kuni asuta-va kogu kokkusaamiseni kehtivaks tunnistades kutsus kõiki kihte selle kätte täitma ja teda toetama ning «uuendatud Ve-nemaa hiilgava tuleviku peale» lootes palus rüütelkonna pea-meest maaomavalitsuse asjade üleandmist uuele maaomavalit-susele ette valmistada.

Kolm kuud hiljem oli aga «uuendatud Venemaa hiilgav tu-levik» unustatud, niipea kui rüütelkonnani ulatusid kuuldused, et «ka Liivi- ja Eestimaa tohivad loota Saksa vägedest okupee-ritud saada». Lisaks talvel ärasõitnud Liivimaa maakonnasaa-dikule H. v. Strykile sõitis nüüd Stokholmi ka Eestimaa landrat parun Alfred v. Schilling Padast, kellele Dellingshausen juba kirjaliku volituse kaasa andis rüütelkonna peamehe asetäitja-na Berliinis esinemiseks.

Ehk küll rüütelkondade esindajad Eesti omavalitsuse sea-duste väljatöötamisest Petrogradis olid osa võtnud, arvas Del-lingshausen Eesti maaomavalitsuse kehtima panemise määruses (22. VI) küllalt alust olevat rüütelkonda kõigist kohustustest Vene riigi vastu vabastada, sest et Uusikaupunki rahu rüütel-konnale lubatud õigused olevat nüüd rüütelkonnalt ära võetud. Oma esindajail palus Dellingshausen Berliinis erilisel toonita-da, et ta olevat Eesti juhtivate tegelastega ühendusse astunud ja mulje saanud, et ka nemad olevat arvamusel: iseseisev Eesti on tulevikus sunnitud Saksamaaga liituma. Et kõik Eesti juh-

¹ Volck: Verklingende . . . , lk. 261.

² «Stimmen a. d. O.» 7. VI 1917.

³ Dellingshausen, lk. 228.

⁴ «Pvl.» 11. III 1917.

tivad tegelased tol ajal Vene föderatsioonil pooldasid, näib see jutt niisama alusetu nagu jutt Vene ajutise valitsuse mitte-tunnustamisestki.

Berliinist tuli Dellingshausenile varsti vastus, et Liivimaa ja Eestimaa äralahutamist olevat loota, seepärast tulevat rüütelkonnal hoiduda sellest, et 1905. ja 1915. a. eeskujul pärisrahva esindajatega mitte kokkuleppeid teha; kõigi ebasoodsate uuenduste vastu tulevat eitav ja muidu üldiselt äraootav seisukoht võtta. Selle vastuse esitas Dellingshausen 12. juulil rüütelkonna komiteele, kes tema poliitikaga ühines ja teda volitas ühes Liivimaa maamarssali parun Pilar von Pilchauga valmistama avalikku protesti uute Vene seaduste vastu.¹ Selle protesti Uusikaupunki rahulepingu ja rüütelkonna ajalooliste eesõiguste rikkumise põhjendustega otsustas rüütelkonna komitee avaldada 23. augustil, kui paar päeva varem olid Saksa väed vallutanud Riia ja seega näidanud, et nad tõesti kätt Baltimaa järele sirutavad.

MUURAHVASTE ENESEMÄÄRAMINE

Mida suuremasse korralagedusse vajus Venemaa, seda enam kerkisid päevakorrale rahvusküsimused, sest seda enam püüdis iga rahvas ise oma elu korraldada.

Soome maapäev, kus sotsialistid enamuses, võttis 5/18. juulil vastu seaduse, millega suurvürsti kõrgem võim läks üle maapäevale, välja arvatud välis- ja sõjaasjad. Selle tõlgenduse leidis Vene ajutine valitsus Soome põhiseadusest üleastumise olevat, saatis 18/31. juulil maapäeva laiali ja määras uued valimised oktoobri algusele.

Pärast kadettide lahkumist oli Vene ajutine valitsus 3. juulil Ukrainaga kokkuleppe saavutanud, mille põhjal Ukraina keskraada avaldas oma teise universaali, kus kuulutati, et raada, mis seni olnud Ukraina revolutsioonilise demokraatia organ, täiendatakse kõrgema kohaliku võimu kandjaks, kes moodustab kohaliku valitsuse — kindralsekretariaadi — ja töötab välja Ukraina autonoomia eelnõu, mis läheb ülevenemaalise asutava kogu kinnitusele.

Sama 3. juuli kokkuleppe järgi kutsuti ajutise valitsuse komisjoni juhiks, kus piirimaade omavalitsuse põhialuseid välja töötati, Ukraina keskraada liige, Petrogradi autonomistide rüh-

¹ Dellingshausen, lk. 229—231.

ma üks juhtidest, M. A. Slavinski.¹ Seda komisjoni tervitati Eestis kui rahvaste ministeeriumi ja arvati, et selle juhtimine on nüüd õigeis kätes.²

Varsti pärast enamlaste juulimässu mahasurumist pöördusid aga kadetid ajutisse valitsusse tagasi ja eriti nende ministrid professorid F. F. Kooskin ja parun B. M. No'de võtsid enesele ülesandeks «võimalikult vähendada kahju, mida 3. juuli kokkulepe Venemaale toonud.»³ Nende eestvõttel koostati instruksioon kindralsekretariaadile — Ukraina ajutine põhiseadus, kus Ukraina territoorium kärbiti ja kindralsekretariaadi 14 portfelli tunnistati ainult 9. Sõja-, kohtu-, postitelegraafi-, teede- ja tootlussekretariaat jäeti üleriiklikeks. Raada võttis augusti alguses selle instruksiooni vastu kui aluse edaspidiseks võitluseks, Vene senat loobus aga tema väljakuulutamisest, sest et ta Vene riigi ühtlusega kooskõlas ei olevat.

Moskva riiklikul nõupidamisel 12. augustil Kerenski, ähvardades enamlasti «raua ja verega», tarvitas hoiatavat tooni ka muurahvaste vastu. Ta ähvardas välja astuda Soome katse vastu Venemaa riiklike raskusi ära kasutada ja avaldas ukrainlaste kohta lootust, et need seda teed ei lähe, kus venelased neilt küsiks: vend, kes on sinule 30 hõbeseeklit andnud?

Moskva nõupidamise tagasikiskuvat laadi ette nähes ei olnud ukrainlased sinna üldse ilmunud. Teiste muurahvaste esindajad teatasid 15. augustil, et nad on valmis ohvreid tooma ühise isamaa heaks, kuid ühtlasi nõudsid, et ajutine valitsus annaks eriaktiga konkreetse kinnituse rahvusliku enesemääramise põhimõttele, mille revolutsioon välja kuulutanud. Eestlaste esindaja A. Piip ühines kesktäidesaatva komitee esimehe Tšeidze sooviga, et Venemaa rahvastele täielik enesemääramise õigus kindlustataks, ja vaidles Kerenskile vastu: muurahvaste liikumine olevat mitte tsentrifugaalne, vaid riiki ülesehitav nähtus ja vaja on föderatiivset korda ette valmistada. Eriti Eesti asjus nõudis Piip, et maapäeva võimu kohe laiendataks, tema kätte kogu kohalik maavalitsus antaks, kitsendused eesti keelele koollis, kohtus, omavalitsuses ja administratsioonis ning takistused rahvuslikele väeosadele ära kaotataks. «Tahame olla üheõiguslikud liikmed ühises peres.»⁴

Nähes, et venelastelt pole midagi saada, korraldasid muurahvaste saadikud Moskvast nõupidamisi omavahel. Eriti aktiivsed olid leedulased, kelle välispoliitiline informatsioon rohkete Leedu väljarändajate kaudu jooksis Petrogradi advokaadi, leedulastunud baltlase parun Schillingase kätte. Otsustati tema informatsioonibürood ka teiste balti rahvaste kohta laiendada.⁵

Juuni alguses oli Petrogradis muurahvaste-autonomistide koosolek oma komisjoni poolt väljatöötatud platvormi vastu võtnud ja otsustanud 5.—7. augustiks muurahvaste konverentsi kokku kutsuda. Platvorm lükkas tagasi omavolilise ja silma-

¹ «Vabadus» 15. VII 1917.

² Jüri Vilms, «Pvl.» 17. VII 1917.

³ Miljukov, Istorija I, v. lk. 86.

⁴ «T. Lipp» 18. VIII 1917.

⁵ MIV I, lk. 272.

pilkse autonoomia teostamise ja soovis, et ajutine valitsus enesemääramisõigust deklareeriks ning rahvusministri koha asutaks. Venemaa ühtlus oli õige laialdaselt mõeldud: üleriiklikuks pidid jääma välisesindus, riigikaitse, tööstus, kaubandus, kodaniku vabaduste tagatised, sotsiaalseadused ja nende rahandus.¹

Ukraina keskraada võttis aga muurahvaste kongressi kokukutsumise enda kätte. Tema kutse peale olid Kiievis 8.—15. septembrini koos ukrainlaste, grusiinlaste, juutide, eestlaste, lätlaste, leedulaste, poolakate, rumeenlaste, tatarlaste, turkmeenide ja kasakate esindajad. Eestlastest oli seal O. Strandman, K. Ast ja A. Birk maapäevalt ja A. Jürgenstein Tartu organisatsioonide poolt.

Kongressi tervitas ajutise valitsuse poolt M. Slavinski, teatades, et autonoomia kehtima panemine on juba käsil. Raada esimene professor Gruševski juhatusel avaldas kongress üksimeelselt soovi, et ajutine valitsus veel enne asutava kogu kokkuastumist föderatsioonist välja kuulutaks ja paralleelselt ülevenemaalise asutava koguga kutsuks kokku kohapealsed asulavad kogud, et sõjast huvitatud rahvad rahukongressil esindatud oleksid, et vähemurahvad saaksid eksteritoriaalse autonoomia ja et Venemaa sõjavägi natsionaliseeritaks. Asutati muurahvaste nõukogu, kelle asukohaks esialgu pidi jääma Kiiev; nõuti keskvalitsuse juurde rahvuste parlamendi ja välisministeeriumi juurde rahvuste büroo asutamist. Seega ulatusid nõudmised märksa kaugemale kui need, mis juuli alguses Eesti rahvuskongressil olid vastu võetud.

Kiievis puudusid esindajad Soomest ja Poolast, kes end juba iseseisvaks lugesid. Leedu esindaja professor Voldemaras pani ette, et ka Leedu iseseisvust nõutaks, sest nagu Poolal nii on temalgi suur riiklik minevik, nagu Poola on temagi täielikult sakslastest okupeeritud ja Saksamaa tahtvat Leedu varsti iseseisvaks kuulutada, mispärast olevat vaja iseseisvuse tunnustamist Venemaa poolt, et Leedu mitte Saksamaa poole ei orienteeruks. Kongress, olles föderalistlik, jättis ses asjas siiski seisukoha võtmata. Leedulased katsusid mõjutada, et lätlasedki endile iseseisvust nõuaksid, kuid need ei tahtnud föderatsioonist kaugemale minna.

See oli Venemaa muurahvaste esimene omavaheline kohtumine, kui mitte lugeda autonomistide nõupidamist Petrogradis 1905. a. maikuus. Seda kasutati vastastikuseks informatsiooniks ja ühiste sihtide seadmiseks. Rõõmustavaks üllatuseks oli eestlastele seal kasakate föderalism, kuid muret tekitasid teated, et Ukraina talupoeg on alles poliitilisele teadvusele ärkamata.² Ei puudunud juba nukrad eelaimused, et see muurahvaste kohtumine sedapuhku viimasekski võib jääda. Kongressi viimasel koosolekul ütles K. Ast eestlaste nimel:

¹ «Vabadus» 6. VII 1917.

² A. Jürgenstein ja K. Ast, MIV I lk. 78—81, 275; «Vabadus» 21. IX 1917.

«Võib-olla eraldavad saatustlikud asjaolud meid teiste Venemaa rahvaste sõbralikust perest, sest nagu teil kõigil teada, koputab Saksa militarism Eesti väravatele. . . Võib-olla on saatuse tähtmisel meie jaoks teised rajad juba valmis tallatud — võib-olla vaevarikad rajad. Kuid üht ütlen ma siit: Meie kindla arvamus järgi ei sisalduks selles õnne ei meie ega teie demokraatialle. Ja seepärast lubage uuesti soovida, et meie praegune ühendus ei katkeks, vaid ajaloo väärtuseks saaks.»¹

Ehk küll sotsiaaldemokraadist vähemlane Tšeidze Moskva nõupidamisel muurahvastele täielikku enesemääramist nõudnud, selgus Kiievi kongressi järel, et Vene sotsiaaldemokraadidest vähemlased ses asjas tegelikult kadettide ja enamlaste tsentralismist palju ei erine. Nende keskhäälekandja «Rabotšaja Gazeta» võttis Kiievi kongressi puhul seisukoha föderalismi vastu. See nõudmine põhinevat valel arusaamisel. Föderalism tähendavat juba enne olemasolevate riikide ühinemist, nagu tekkisid Ameerika Ühendriigid või Šveits. Praegu aga edendavat föderalismi revolutsiooni lagunemine. Ei olevat usku revolutsiooni edusse ega tahetavat üleriigilisteks otstarveteks ohvreid tuua. Igaüks tahtvat nii laia iseseisvust, et see tegelikult tähendaks Vene riigi täielikku lagunemist. Üleriigiliseks jäävat peaaegu ainult välisasjad.

Sedamööda kuidas Vene sotsialistide tsentralism paljastus, siirdus muurahvaste sotsialistidest ikka rohkem neid, kes seni olnud tsentralistid, rahvuslikule seisukohale. Eesti sotsiaaldemokraatidest vähemlaste seas oli algul tugevaid vene mõjusid olnud ja kardeti «Eesti» nimegi omaks võtta selle «šovinistliku» kõla pärast.² Nüüd aga vastas nende «Sotsiaaldemokraat» (nr. 22) Vene keskhäälekandjale:

«Venemaa ei pease lagunemisest muul teel, kui ainult föderatsioon kaudu. Pealegi pole osariik mitte riik selle sõna päris mõttes ja föderatsioon ei tähenda kaugeltki riigi lõhkumist, vaid otse ümberpöörduvalt — riigi ühendamist. Valitsemise aparaadile tuleb ainult uus kuju anda.»³

RIIA LANGEMINE

Varsti pärast Moskva riiklikku nõupidamist, 21. augustil vallutasid Saksa väed Riia. Tallinnas tekkis vene sõjaväelaste, sõjatöölise ja ametnikkude seas paanika. Ainsa päevaga võeti 1000 väljasõiduluba ja õhtul kerkisid Balti jaamas pagasivirnad laeni.⁴ Oli selge, et sakslaste edasitungimine on ainult ajaküsimus.

¹ «Sotsiaaldem.» 21. IX 1917.

² MIV I, lk. 219—221.

³ «Post.» 28. IX 1917.

⁴ «Tööl.» 25. VIII 1917.

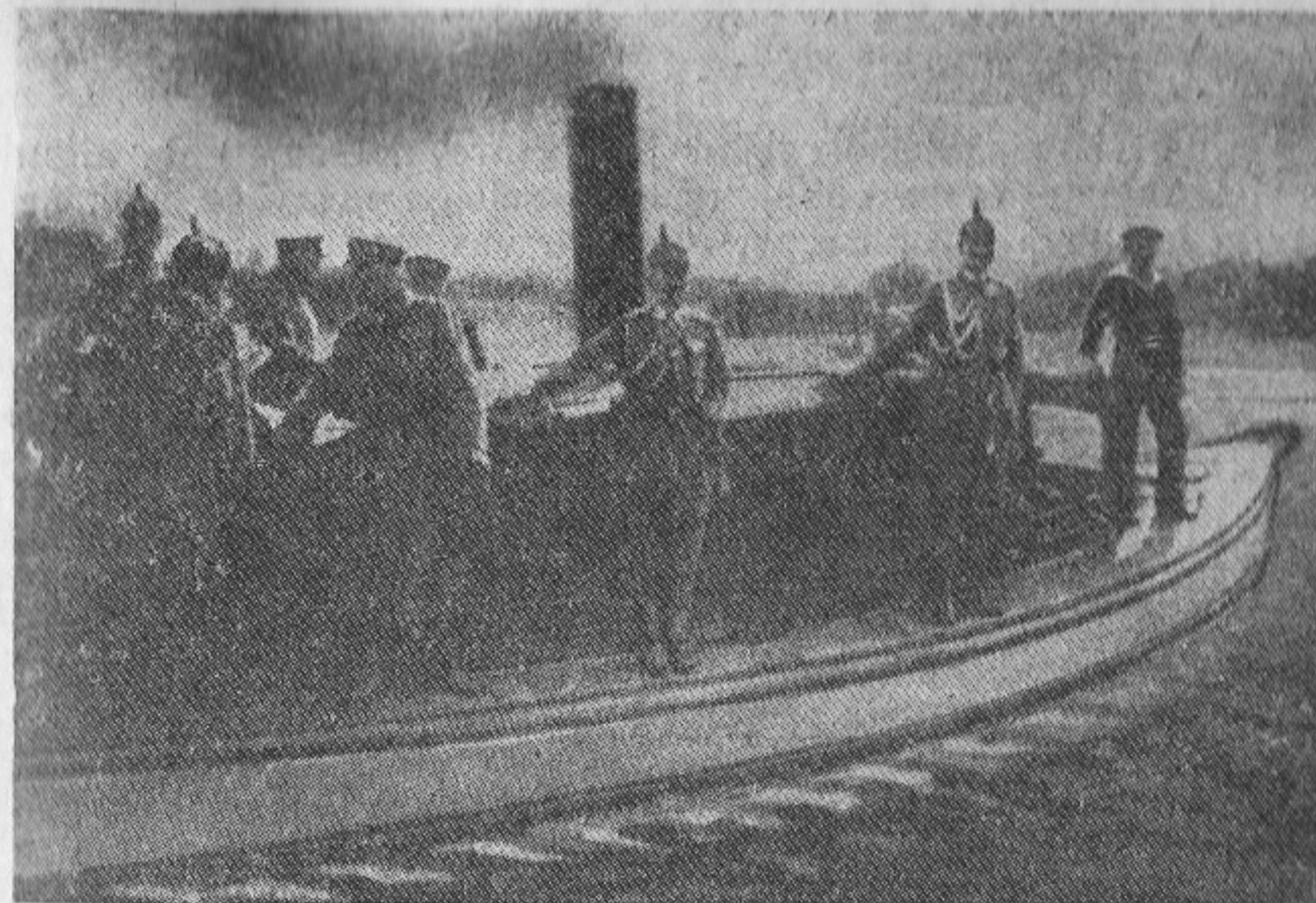
Sakslaste rünnakurühmad asuvad 2. sept. 1917 Riia vallutamisele.

Mitte enam teoreetiliselt nagu hiljuti rahvuskongressil, vaid juba tegelikult kerkisid Eesti ette tema tuleviku küsimused. Maapäeva erakorralisel koosolekul, mis Riia langemise puhul 25. augustil kokku astus, seletas J. Tõnisson: Venemaa on sise- miselt surmani haige ja tal puudub jõud ja korraldus, et vaen- last tagasi tõrjuda. Kui Baltimaa läheb Saksa sõjavägede alla, siis muutub ka Eesti küsimus rahvusvaheliseks. Eesti poliiti- lised erakonnad ja kihid peaksid koonduma ühiseks rahvusli- kuks jõuks, mis maad võiks juhtida.

Kui koosolek kinniseks kuulutatud, andis J. Tõnisson ülevaate rahvus- vahelisest seisukorrast. Baltimaa vallutamine sakslaste poolt käiks Inglise ja Skandinaavia huvide vastu. Nende lahkuminevate huvide lepitamiseks rahukongressil oleks võimalik Baltimaast moodustada puhverriik, milleks on vaja ühendust luua Balti ja Skandinaavia rahvaste vahel.

Jüri Vilms toetas J. Tõnissoni mõtet luua Eesti välisesindus. Seda aru- tatud juba enne revolutsioonigi; erilist kasu see tuua ei saaks, kahju aga ka mitte. Vilmsi ettepanekul ja J. Teemanti toetusel otsustati üleskutse aval- dada, et evakueerimise puhul rahvas kodumaalt ei lahkuks.

Eesti rahvusvahelise seisukorra muutumise võimalus näis maanõunikele siiski nii uus küsimus olevat, et selle üle alles teisel, pärastlõunasel kinnisel koosolekul hakati pikemalt mõt- teid vahetama.

Saksa keiser külastab äsja vallutatud Riia. Ülesvõte on tehtud paadisõidu ajal Daugaval.

J. Tõnissoni soovitatud Balti—Skandinaavia blokist arvas J. Seljamaa, et see olevat kena mõte ja Skandinaavias ning Soomes juba arutusel olnud, kuid — utoopia. Soomlased ei looda Eestist endile suurt tuge ega otsi ühinemisvõimalust. Ainukeseks toeks jääb Venemaa rahvaste föderatsioon. «Meile on vekseld välja antud — rahvaste enesemääramise õigus. Peame nõudma, et see vekseld ka välja lunastataks, nagu Soome ja Ukraina demo- kraatia seda teebki.»

Sotsiaaldemokraat K. Ast soovitas äraootavale seisukohale jääda. Eesti välisesindus olevat ilmaaegne. Venemaa jääks ikkagi meie kõrvale ega ole- vat mõeldav, et ta ilma Balti mereta läbi saaks. Venemaa on varem inigi pek- sa saanud, kuid jälle toibunud, ja teda tuleb tõsiselt arvestada. Eesti peaks ennast iseseisvaks kuulutama, siis jääks tal võimalus edaspidi ühele või teisele poole födereeruda.

J. Kärner teatas, et sots.-revolutsionäärid on välisesinduse vastu ja Vene föderatsioonist poolt. Balti—Skandinaavia föderatsioonis jääks Eesti alaliseks tuleviku tüliõunaks, Saksamaa alla sattudes oleks aga eesti rah- vas kadumisele määratud.

Kui veel sotsiaaldemokraat V. Maasik Vene demokraatiat oli kaitsnud, vastas J. Tõnisson: Venemaa rahvaste föderatsioonist nähtavasti ei saa as- ja. Meid kistakse Venemaa küljest vägivaldselt lahti. Kindla tahtmise juu- res oleks väikerahvastel võimalusi rahukonverentsil oma ühiseid huvisid läbi viia. Skandinaavia—Balti liit ei ole unistus. Peaksime nõudma mitte ainult seda, mis Venemaa seisukohast hea, vaid palju enam seda, mis meie rahva

tuleviku kohta tähtis. Kui me praegust silmapilku ei kasuta, et end poliitilise iseseisvuse sihis püsti ajada, siis ei tule selleks teist seesugust silmapilku vististi mitte.

Kuigi sotsiaaldemokraadid ja sots.-revolutsionäärid algul välisesinduse vastu olnud, nõustus sellega maapäev viimaks kõigi häälega üheainsa, V. Maasiku vastuseismisel, kes teatas, et ta oleks ka poolt, kui otsuses maapäev poleks end Eesti rahvaesinduseks tunnistanud. 17 häälega 7 erapooletusel võeti vastu ka A. Birki ettepanek, et maapäeva eesti soost liikmed ühes eesti asunduste ja sõjaväe saadikutega tunnistavad end Eesti rahvaesinduseks.

Nii astus Riia langemise mürina peale Eesti esimene rahvaesindus kõheldes esimese sammu välispoliitikasse Eesti iseseisvuse saavutamiseks, alles kobades oma orienteerumistes. mitmesuguste naabrite vahel ja üksmeelel olles ainult ühes küsimuses: mitte Saksamaa poole!

Riia langemine viis Vene väe veelgi enam laokile. Enamus Tallinna sovetis läks seniselt vähemlaste ja sots.-revolutsionääride «sotsiaalkokkuleppeliselt» blokilt enamlaste kätte. Onnetuse põhjuseks, seletasid need, olevat mitte Vene väe laokilolek, vaid valitsus, kes pole rahu teinud. «Kes on süüdi, et Venemaa hukatuse äärel seisab? Kapitalistid ja mõisnikud, kes nõudsid, et peale tungima hakataks. Vähemlased ja sots.-revolutsionäärid, kes seda pealetungi toetasid.»¹

Viibimatu rahu nõudmine levis enamlastest kaugemalegi. Sots.-revolutsionääride «Töö Lipp», kes juuni pealetungi aegu ähvardanud Prantsuse revolutsiooni eeskujul revolutsioonilise sõjaga kogu kapitalistlikku Euroopat, arvas nüüd resigneerunult (2. IX): «Sõda tuleb lõpetada, maksku mis maksab. Kerge see muidugi ei ole, kuid veel määratumatult raskem on sõda edasi pidada.»

Mõned vene ajaloolased kujutavad, nagu oleks enamlaste võimuletulekus suurt osa mänginud sotsiaalsete vahekordade teravnemine.² Tõeliselt ei tulnud sõjaväelastel, kelle käes oli otsustav sõna, sotsiaalsed küsimused üldse arvesse. Tallinna sovetis hääletasid nad suure sõimuga maha tööliste ülemäära kõrged palgalisa nõudmised. Vabrikutööliste palgad olid nii kuulmata kõrged, et nad ise kontoritöölisi ja haritlasi nende «näljapalkade» pärast hurjutasid. Ekstsesse vabrikujuhatuste ja meistrite vastu nagu 1905. aastal ei esinenud üldse, vastuoksa: tselluloosivabriku tööliste üldkoosolek kostis oma direktori Fahle eest sõjavõimude ees. Enamlaste poolt üleskihutatud

¹ «Tööl.» 28. VII 1917.

² Miljukov, P. N.: Russlands Zusammenbruch, I, II, Leipzig, 1925 (edaspidi Miljukov, Zusammenbruch), I, lk. 39—42.

«näljased» naised panid toime «näljamarsse» omavalitsusasutustesse, et saada — suhkrut moosi keetmiseks.¹

Töölisi ajas enamlikule pöördele mitte sotsiaalne häda, vaid sõja eest evakueerimise hädahoht. Pärast Riia langemist hakati Venemaalt peale käima, et Tallinna tehased Venemaale evakueeritaks, nagu seda 1915. a. Riia omadega tehtud. Sedasama nõudsid ka kohalikud Vene sõjaväed ja sõjatöölised. Tallinna töölisvanemate üldkoosolek aga 31. augustil protestis selle vastu, nõudes sõja kiiret lõpetamist.² Viibimatust rahutegemisest oli seega nüüd elavalt huvitatud kogu nn. «revolutsiooniline demokraatia»: sõjamehed, kes sõdida, ja töölised, kes evakueeruda ei tahtnud. Seda evakueerumise hirmu levitati ka Petrogradis. Needsamad enamlased, kes veel kevadel hoobelnud, et neil olevat ükskõik, kas Saksa vägi on Varssavis või Petrogradis, insinueerisid nüüd, et Riia olevat meelega sakslastele ära antud ja järg olevat Petrogradi käes. «Et Riia ära anti, selle juures pole vaja enam kahelda.» «Kodanlus võiks juba kindlasti võidu peale loota, kui Petrograd sakslaste kätte lastaks minna.» «On tundemärke, et Europa imperialistid püüavad Öhtu-Europa väeliinil mingit moodi kokkuleppida ja siis Venemaa saatuse hooleks jätta.» Nagu varas hüüab: võtke varas kinni! — nii hakkasid enamlased, ise äraandmist liitriikide vastu valmistades, oma rahvast kollitama, et liitriigid Venemaa tahavad ära anda.

Veelgi saatustlikuma murrangu tõi Vene revolutsiooni käiku Riia langemine seega, et selle mulje all mõned väeülemused tegid esimese avaliku katse kontrrevolutsiooniliseks riigipöördeks. Endine vägede ülemjuhataja Kornilov katsus vägesid viia Petrogradi peale, et seal kukutada sovettide võim ja püstitada

V. Maasik, Ajutise Maavalitsuse liige. Sai surma 1919. a. Venemaale väljasaadetavate hulgas Irboska taga.

¹ Laaman, E., Ernits, J.: Enamlus Eestis, Tallinn (edaspidi Laaman, Ernits), I, lk. 64—66.

² «Tööl.» 1. IX 1917.

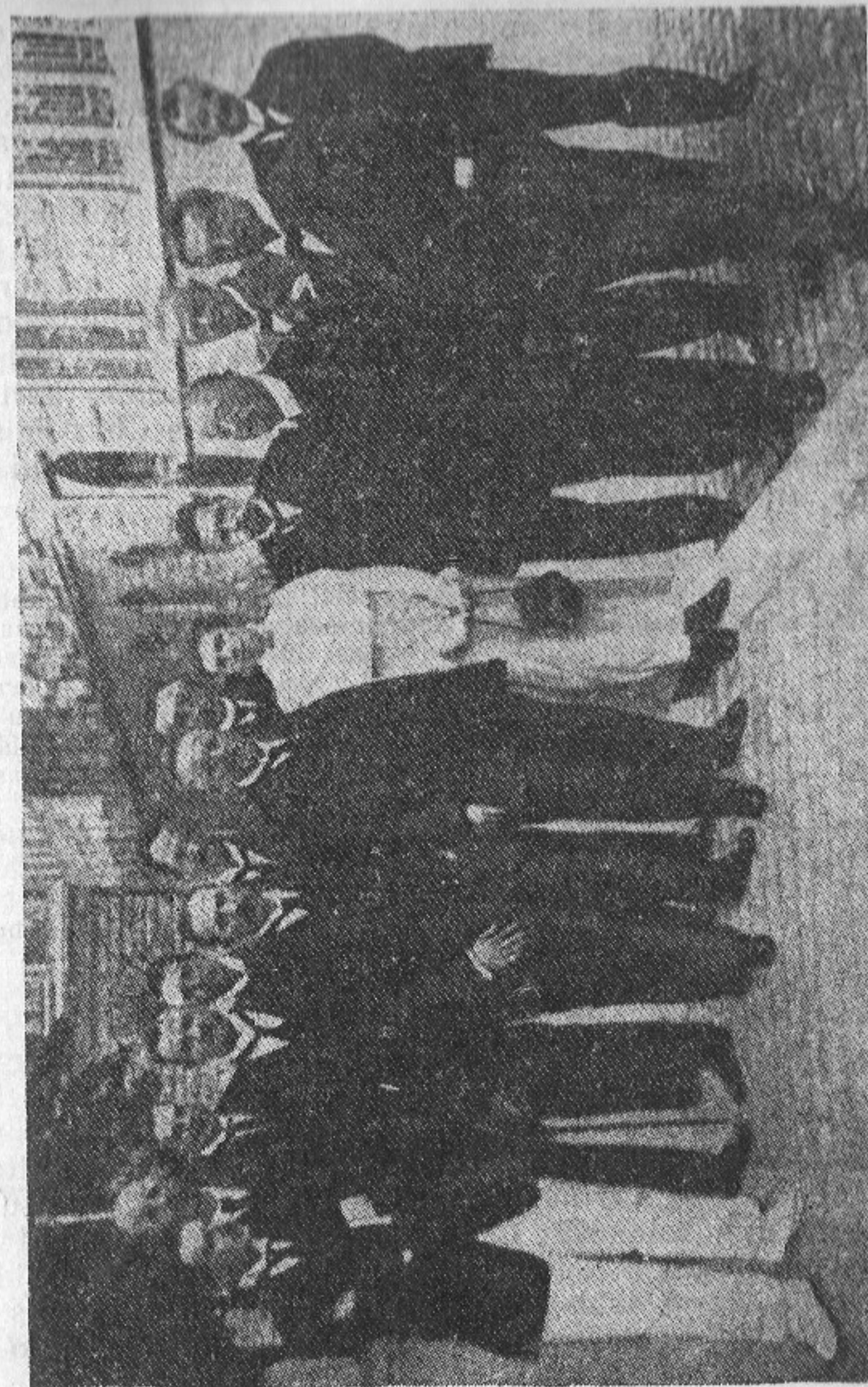
Saksa iseseisvate sotsialistide delegatsioon Stokholmi kongressil.
Esireas kolm vasemalt: Bernstein, Haase, Kautsky.

sõjaline diktatuur. Katse nurjus veel enne teostamisele jõudmist: sõjaväed sulasid juhtidel sõrmede vahelt ära. Kuid tulemusena mobiliseerusid otsustavale vasturünnakule enamlased, kes juulimässu mahasurumise järel juba vaiksemaks olid jäänud.

Kinnivõtmise eest Soome põgenenud Lenin kirjutas kohe enamlaste keskkomiteele: «Meie oleme erakordselt lähenenud võimu vallutamise ülesandele, kuid mitte otse, vaid küljelt. Agiteerida tuleb praegu mitte niivõrd otse Kerenski vastu, kui kaudselt tema vastu, nõudes aktiivset ja kõige aktiivsemat sõda Korniloviga. Ka sõjas sakslastega on kohe vaja tegu: silmapilk ja ilmtingimata pakkuda rahu täpsetel tingimustel. Kui seda teha, siis võib saavutada kas kiire rahu, või sõja muutmise revolutsiooniliseks sõjaks.»¹

Riia vallutamisega saavutas seega Saksa ülemjuhatus oma poliitilise ülesande täielikult: Venemaa oli seesmiselt juba nii

¹ Lenin, XIV, lk. 96—97.

Rühm sotsialistide kongressist osavõtjaid Stokholmis.

laakil, et väline hoop teda enam ei liitnud, vaid veelgi enam laostas. Vene rahvahulki haaras ainuke tung: iga hinna eest rahu saada.

Ühtaegu Saksa sõjaväe ja Vene kontrrevolutsiooni hoopidega tabas vähemlaste ja sots.-revolutsionäärade blokki, kellele Kerenski toetus, veel moraalne hoop: luhtusid nende lootused rahvusvahelise sotsialistliku konverentsi kaudu rahuni välja jõuda. Juba suvel oli selgunud, et Petrogradi soveti rahuvor-

melit pooldab Saksamaal ainult pisuke iseseisvate sotsialistide erakond. Saksa enamussotsiaaldemokraatia oli küll ühes kato-
liikliku tsentrumiga riigipäeval resolutsiooni läbi viinud kokku-
lepperahu kasuks, kuid tahtis oma käsi kauplemiseks vabad
hoida. Tema juht Scheidemann seletas, et sotsialist olla ei tä-
henda olla papagoi, kes alati ühtesid ja neidsamu vormeleid
kordab. «Meie peame alati arvestama sündinud olukorraga ja
venelased ei pea mõtlema, et Ohtu-Europas oleks sarnane
revolutsioon mõeldav, nagu Venemaal.»¹ Et Vene revolutsioon
õieti Venemaa häda tähendab, see ei jäänud ka iseseisvatelgi
sotsialistidel kahe silma vahele. Nende juht K. Kautsky kurtis
«Neue Zeitis», Vene revolutsioon olevat Skylla ja Charybdise
vahel: sõja edasipidamine ähvardab majandusliku ja poliitilise
pankrotiga, eraldirahu — kõlbla pankrotiga.²

Septembri algupoolel (u. k.) istus Stokholmis koos III rahvusvaheline
Zimmerwaldi sotsialistide konverents, kes proletariaati üles kutsus rahu
kasuks massistreike korraldama. Vene kesktäidesaatva komitee välissaat-
kond telegrafeeris sealt: demokraatia jõud läänes ei ole veel nii tugevad,
et valitsused oleksid sunnitud nende tahtmist arvestama. Pealegi olevat
lääne demokraatias sügavat lootuste langemist toonud Petrogradi juuli-
sündmused ja Vene väe kaotused rindel. Kui Venemaa tahab alal hoida
revolutsiooni võite, siis täitku igaüks oma kodanikukohust rindel ja tagalas.³

Kesktäidesaatvas komitees endas seletas selle välissaatkonna liige
Ehrlich, et keskriigid tahtvat rahu teha Venemaa kulul. Samal ajal ütles
välisminister Tereštšenko ajalehtedele keskriikide vastuse puhul paavsti
rahuettepaneku peale — Saksamaa olevat nõus rahuläbirääkimisi alustama
ainult sõjakaardi alusel.⁴

See pettumus lahutas Vene vähemlaste ja sotsiaalrevolutsio-
nääride juhid nende hulkadest. Ainult juhid kainenesisid ja nihku-
sid Zimmerwaldi rahuootuste seisukohalt aktiivse riigikaitse sei-
sukohtadele. Hulgad tegid hoopis teise järelduse. Nende rahu-
nõudmine muutus radikaalsemaks. Nad kaotasid usalduse mitte
vaenlase rahutahtesse, vaid endi senistesse juhtidesse. Nad asu-
sid enamlaste seisukohtadele, nad oleksid valmis olnud mis ta-
hes seisukohtadele asuma, kui need aga viibimata rahu lubaksid.
Vähemlastest enestest lahkusid «internatsionalistid» ja sots.-
revolutsionääridest «pahempoolsed sots.-revolutsionäärid», kes
rahu asjas asusid oluliselt enamlaste seisukohale.

Vähemlastele ja sots.-revolutsionääridele maksis nüüd
kätte nende kergemeelne mäng «rahu mürgiga»: sellega oli
juhtunud nagu gaasiga, mida tuul mitte vaenlase kaevikuisse

¹ «T. Lipp» 22. VI 1917.

² «Vabadus» 24. VIII 1917.

³ «T. Lipp» 7. IX 1917.

⁴ «T. Lipp» 15., 16. IX 1917.

Maapäeva juhatus II.

Ülal sekretär H. Kask, all paremal van. abisekretär H. Raudsepp,
vasemal noor. abisekretär V. Neggo.

ei vii, vaid oma väge toob lämmatama. Nüüd, kus Petrogradii soveti rahuüleskutse peale oli selgunud, et vaenlane demokraatlikku rahu ei taha, osutus Vene sõjavägi juba kõlbalt liiga lagunenuks, et järelust teha, millega soveti rahuüleskutse oli ähvardanud: püss käes rahu kätte võitma minna.

Petrogradi sovetis seletas 21. septembril üks rindelt tulnud ohvitser, et soldatid kaevikus ei taha praegu ei vabadust ega maad. Nad tahavad ainult rahu. «Mis te siin ka kõneleksite — soldatid enam sõdima ei hakka.»

Üllatunult hüüti vahele, et seda ei räägi isegi enamlased. Kuid ohvitser jätkas kindlalt:

«Meie ei tea, mis räägivad enamlased. Ma annan edasi, mida tean ja mida palusid mind edasi anda soldatid.»

Samas sovetis ütles üks rinde esindaja, et kaevikutel olevat vaja rahu, maksu mis maksab, kas või mingisugune autugi rahu («pohhabnõi mir»), mitte aga praegune väljakannatamatu seisukord.¹

Enamluse laine tõusis vastupandamatult. Mõlema Vene pealinna sovetides said nad enamuse ja Lenin võttis kohe pävakorda sõjariistus mässu võimu vallutamiseks. «Meie ees on,» seletas ta hea psühholoogina keskkomiteele, «seisukorra erandilised soodsused, kus ainult meie võit mässus teeb lõpu rahvast ärapiinanud kõikumistele, sellele kõige piinavamale asjale maailmas. . .»

Aga Leninilgi olid omad illusioonid: «Kui meie rahuetpanek lükatakse tagasi, siis alustame sõda tõesti revolutsiooniliselt. Jõud tõeliselt revolutsiooniliseks sõjaks, nii ainelised kui vaimsed, on Venemaal veel määratu suured.»² Ses asjas osutus Ludendorff Leninist reaalsemaks ja lõi teda tema enda rahu-mürgiga.

Tallinnas algatasid riigipöörde kampaaniat sõjalaevastiku madrused, kes enamlikuks läksid pärast Kornilovi mässu, kuna Helsingi baasi lahingulaevastik oli enamlik juba juulimässu päevil. 15. septembril võtsid madrused vastu resolutsiooni: kõik võim sovetidele. Samasugused resolutsioonid järgnesid muudes väeosades. Pööre valmistati ette ringkirjaliselt. 26. septembril ühines Tallinna sovet Kroonlinna, Viiburi ja Helsingi soveti nõudmistega, et vangistatud revolutsionäärid vabastataks. Petrogradi ettepanekul kutsuti lõpuks 27. septembril Tallinna Kadrioru lossi kokku terve revolutsiooniline konvent: sovet, Eestimaa täidesaatev komitee, väekomiteed, ametiühingute keskbüroo ja töölisvanemate keskkomitee. Sajatades vähemlasi ja sots.-revolutsionääre, neid «sotsiaal-šoviniste», kes kangekaelselt sõda edasi venitavat, teatas koosolek oma valmisolekust toetada võimu üleminekut sovetide kätte «kõiki-

¹ Suhhanov, VI lk. 217—218, 225.

² Lenin, XIV, lk. 138.

de kindluses olevate jõudude ja abinõudega». Mässuotsuse poolt hääletasid peale enamlaste ka vähemlased-internatsionalistid ja pahempoolsed sots.-revolutsionäärid. «Tagajärjeks,» ütles «Tööline» (29. IX), «on, et terve revolutsiooniline sõjavägi ja töölistehulk, Petrogradist algades, läbi Soome ja Eestimaa ühise revolutsioonilise väehulga sünnitab, kes iga silmapilk valmis ühist tegevust alustama. . .»

Et sovette upitada maavalitsejaks, oli vaja kõrvaldada Eesti maapäev. Selle 25. septembri istungil panid enamlased V. Maasiku toetusel ette maapäev viibimata ümber valida, sest ta polevat demokraatlikul alusel valitud ja seepärast mingisuguseid Eestimaa elanikesse puutuvaid küsimusi otsustada ei võivat.

Umbervalimisega olid teisedki nõus, mitte aga viibimata laialimine-kuga. 26. septembril, kui asja arutati, tähendas Vilms, et ka Venemaa uued semstvod on kahejärguliselt valitud. K. Ast tegi ettepaneku: 30. märtsi seaduse § 5 p. 7 põhjal valida komisjon, kes töötab välja Eestimaa tulevase omavalitsuse ja valitsemise seaduse eelnõu maapäevale esitamiseks, võttes aluseks põhimõtte, et Eestimaa on demokraatliku föderatiivse Venemaa autonoomne osa. Uus põhiseadus viia üldise referendumi alla, kui poliitiline moment selleks takistusi ei tee.

Asti ettepanek võeti A. Piibu ja J. Tõnissoni toetusel vastu. Tõnisson soovitas ainult referendumi asemele Eesti asutavat kogu ja alles siis, kui see ei peaks lõppotsusele jõudma, teha referendum. Ast vaidles esiteks Eesti asutava kogu vastu, mis olevat väga tülikas kokku kutsuda, kuid siis ühines Tõnissoniga. Enamlased tahtsid umbervalimise päeva juba kindlaks määrata. J. Sihver soovitas valida ühtaegu ülevenemaalise asutava koguga. Kuid see jäeti lahtiseks. Valiti 9-liikmeline komisjon, kelle kokkukutsujaks määrati O. Strandman. 2. oktoobril esitas A. Piip valimisseaduse alusmõtte: tsensus Vene asutava kogu ja proportsioon Soome eeskujul.

Nii sai enamlaste võitlusest maapäeva vastu nagu poolkogenamata aluse Eesti asutava kogu mõtte, kusjuures, nagu iseseisvusegi mõtte tekkimisel, ei olnud veel selge, milleks ta peab kujunema.

Mis tegi sel lagunemise ajal ajutine valitsus? Ta kutsus kokku nn. demokraatliku nõupidamise, et Kornilovi mässus vapputatud koalitsiooni jälle kokku lappida. Eestlaste esindaja K. Luts ühines seal Minulidse poolt 17. IX ette kantud rahvuslike sotsialistide kesknõukogu deklaratsiooniga: föderatiivse vabariigi väljakuulutamise, rahvuslike kitsenduste kaotamine, keelte üheõiguslus, rahvuslikud väeosad. Enamlikule kasakale Noginile, kes kinnitas, et föderatsiooni taga peidab end tagurlus, vaidles K. Luts vastu: ainult föderatsioon päästab Venemaa kontrrevolutsiooni eest. Mida rohkem Venemaa detsentraliseerub, seda raskemaks muutuvad kontrrevolutsioonilised katsed.¹

See nõupidamine oli mürakongress. Eriti vihaselt karjuti vahele muurahvaste saadikutele — «separatistidele». Neid ei tahetud üldse kuulata ja saal jooksis tühjaks. «Kuhu sa jooksed, Vene demokraatia, kas välismaale rahvaste enesemääramist viima?» hüüdis järele üks lätlane.

Valgevenelanäe Voronkov salvas: «Te ei anna meile üheõiguslust, te ei taha meie autonoomiat tunnustada. Asutage siis ministeerium, kes autonoomia nende maade jaoks välja töötaks, mis Saksamaa teie käest ära võtab!»

«Sõna ära võtta! Välja ajada!» karjuti selle peale saalist.

Grusiin Tšenkeli ütles: «Siin saalis on kõik rahvused kõnelnud.

Ainult ühte rahvast oleme siin asjata otsinud — suurvene rahvast! Suurvene rahvus pole siin avaldunud. Ta on teised rahvused siin vaenlikult vastu võtnud. Rahvas saab alles siis tõsiseks jõuks ajaloos, kui ta rahvuseks tõuseb. Vaadake ette, suurvenelased, et teist alles siis rahvus ei saa, kui teid saksa konts tallab!»

Üks vene semstvotegeplane-rahvasotsialist arutas endamisi: «Rahvused hävitavad ju Venemaa sõjalise jõu, kui nad endile nüüd õigusi nõudma hakkavad. Nüüd on tarvis Venemaad kaitseda. Ma sülitän Eesti ja Läti peale, kus juba sakslane seisab, aga ta ähvardab ju Venemaale tungida. . .»

Seal segas venelase naaber Jüri Vilms end vahele: «Ma olen eestlane ja õelge mulle, kuidas peame siis meie Venemaad kaitsema, kui teie Eestimaa peale sülitate, nähes teda Saksamaa alla sattumas.»²

K. Luts.

See oli «vabal Venemaal» venelaste ja muurahvaste viimane kohtumine.

Veel 22. septembril esitas maapäeva esimees A. Vallner peaministrile märgukirja rahvuste üheõigusluse kehtima panemiseks: venestaja rahvakoolide direktsioon ja inspeksioon kaotada, emakeel kõigis koolides, kollegiaalne rahukohus.³

Nõupidamisel moodustatud uue ajutise valitsuse deklaratsioon sisaldas maksimumi järeleandmisi rahvusküsimuses: enesemääramine neil alustel, mis asutav kogu välja töötab,

¹ «T. Lipp» 19. IX 1917; «Vabadus» 20. IX 1917.

² Jüri Vilms, «Pvl.» 28. ja 29. IX 1917.

³ «Vabadus» 25. IX 1917.

rahvusasjade nõukogu ajutise valitsuse juures ettevalmistajana asutavale kogule, emakeele tarvitamise luba.¹

Kuid lõomas oli juba kaheteistkümnes tund. «Venemaa on haige, haige surmani,» nii resümeeris J. Vilms oma muljeid demokraatlikult nõupidamiselt. «Kas on veel pääsemist, või ei ole enam mingisugust pääsemist — selles seisab nüüd küsimus.»²

EESTI SAARTE LANGEMINE

«Balti mere Gibraltari» — Eesti saarte vallutamiseks oli Saksamaal ammu erilist kihutust tehtud. See sai peaeesmärgiks vagajuttudele «Inglise baasist Eesti rannikuil». Veel 1917. aasta septembrinumbris heidutas «Deutsche Politik» sakslasi inglaste maatükkide ostudega ja rentimistega Tallinna sadamas, Ahvenamaal, Saaremaal ja Sõrves — viimases kohas, et sinna suurt merekindlust ehitada, otse Kuramaa ranna vastu, Riia lahe suudme üle valitsemiseks. Sellele Inglise vagajutule osutades ristas Saksa ülemjuhatus saarte vallutamise operatsioonigi märgusõnaga «Albion».

Kui Saksa väed 29. septembril Tagalahes maabusid, oli hoo- bil ka oma sõjalis-poliitiline siht. Ta oli sihitud Petrogradi suu- nas ja «et õige paljudel inimestel puudub arusaamine ajast ja ruumist, pidi see seal sügavalt mõjuma»³.

See oli esimene tükk Eesti pinnast, mis vaenlase kätte lan- ges. Maabumise üllatus õnnestus sakslastel täielikult.⁴ Selle kerguse üle, millega Vene väed saared maha jätsid, avaldas kõige otsesemalt oma kibedust eesti rahvusväeosade ohvitser O. Sternbeck «Sotsiaaldemokraadis»:

«Asjatundjale on asi päevselge. Väljas lahtisel merel vahilaevastikku ei olnud, sakslased kukkusid randa, nagu taevast. Ja maal pääsesid isegi nõrgad mootorimeeste salgad ilma vaevata. Muhi sillani — — Oleks Saaremaal võitlusvõimeline sõjavägi seisnud, siis ei oleks saksa sõjajuhatus iialgi usaldanud ühtegi soldatit meie randadele maale saata.»⁵

Ei aidanud enam, et viimasel silmapilgul, 3. oktoobril I eesti polgu osasid Volmari alt Muhumaale appi hakati saatma. Sak- sa laevastik oli juba Riia lahte sisse murdnud ja 5. oktoobril tuli Muhumaagi evakueerida, jättes hulga eesti sõdureid saks- lastele vangi.

¹ «T. Lipp» 28. IX 1917.

² «Pvl.» 26. IX 1917.

³ Ludendorff, lk. 404.

⁴ Tschischwitz, Gen. v.: Armee und Marine bei der Eroberung der balt. Inseln, Berlin, 1931 (edaspidi Tschischwitz), lk. 58.

⁵ «Pvl.» 7. X 1917.

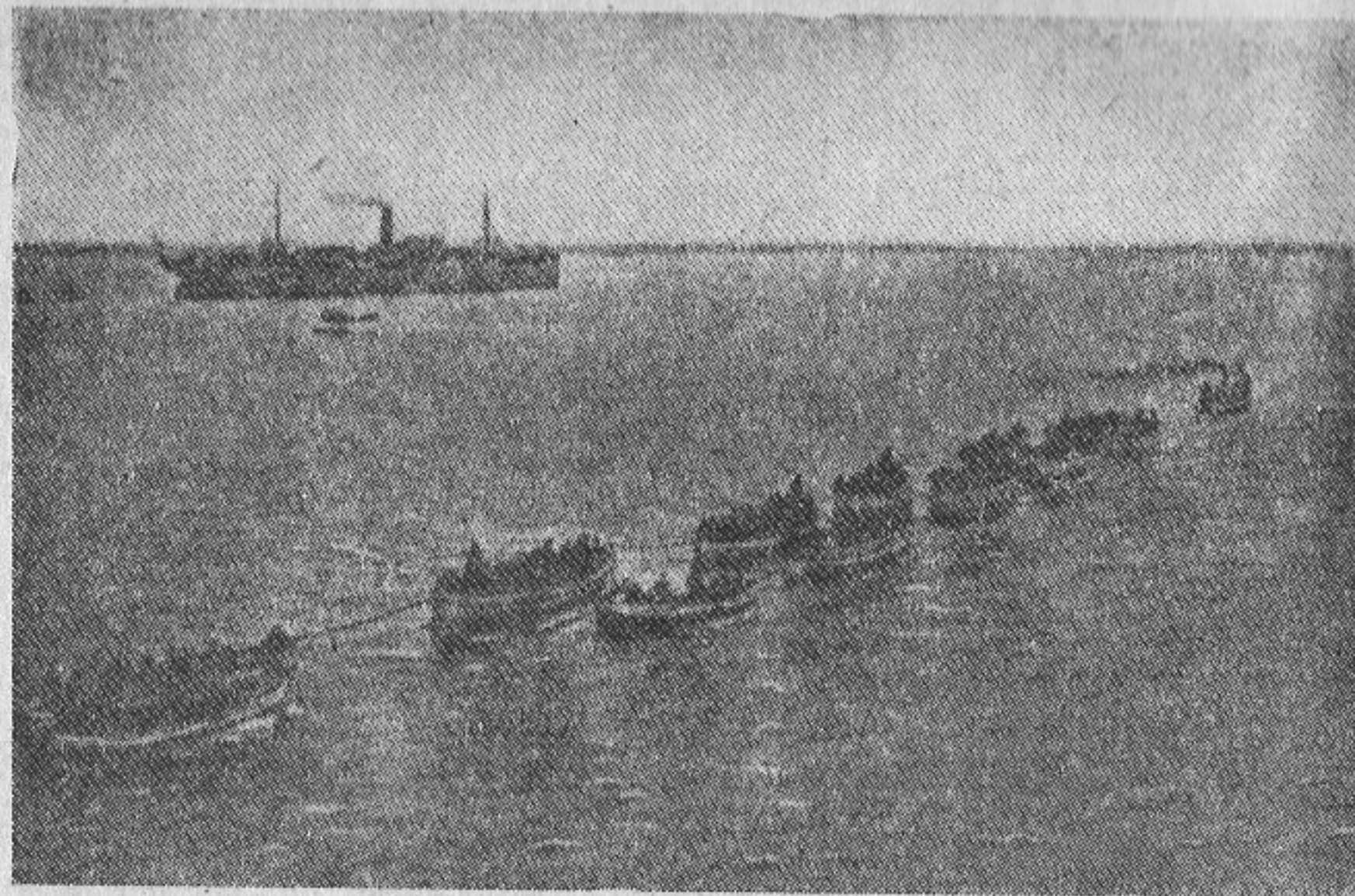
Eesti saarte vallutamiseks määratud Saksa väeosad asuvad Liibavis laevadele.

Vene väe moraalset lagunemist kirjeldas XII armee soldatite soveti 4. oktoobri üleskutse: «Maa olemasolu ise on kaardile pandud. Pimedate liikumiste ja pogrommide loodusjõud uputab maad... Demokraatia organi- seeritud kihtides on jõuetus ja lahkumineku. Revolutsiooniline võim ei teotse. Omakasu istub kindlalt varalistes kihtides, kuid pime muretus ja kuritegelik süvenemine oma rühmahuvidesse hakkavad sügavalt tungima ka töötavasse kihtidesse... Lööb revolutsiooni elu ja surma tund...»

Sama pilti kinnitas ka sõjaväe meeleolude ametlik kokkuvõte 15.—30. oktoobri kohta: «Vastupandamatu rahuajanu... soov rutemini jõuda mingi- sugusele lahendusele... pogrommilikumise tõus; komandeeriv koosseis ja komiteed on jõuetud. Pogrommide ärahoidmiseks tunnistas XII armee rahvusblokk soovitavaks moodustada armee- ja ülemjuhatus juures komis- jonid rahvusorganisatsioonide esindajaist, et rahvuspolkude abil kaitseda kohalikku rahvast röövimiste eest.»¹

Saaremaa hoop viis Vene väe korralageduse viimase või- maluseni. Taganevad väed rüüstasid ja laastasid, mis kätte puutus. Sõjameeste rüüstamiste vastu oli kubermangu komissar J. Poska juba augustis sõjaministeeriumilt abi palunud, mis «kontrrevolutsiooni» eest Tallinna täidesaatev komitee teda mõne päeva kodus arestis pidas. Nüüdsete hulgaliste rüüsta- miste vastu Lääne- ja Harjumaal tõstis Eesti Maapäev 13. oktoobril protesti, mille saatis ka liitriikide välissaadikutele:

¹ Kakurin, N. E.: Razloženiye armii v 1917 godu, Moskva, 1925 (edaspidi Kakurin), lk. 143—145.

Saksa dessantpaadid Tagalahe.

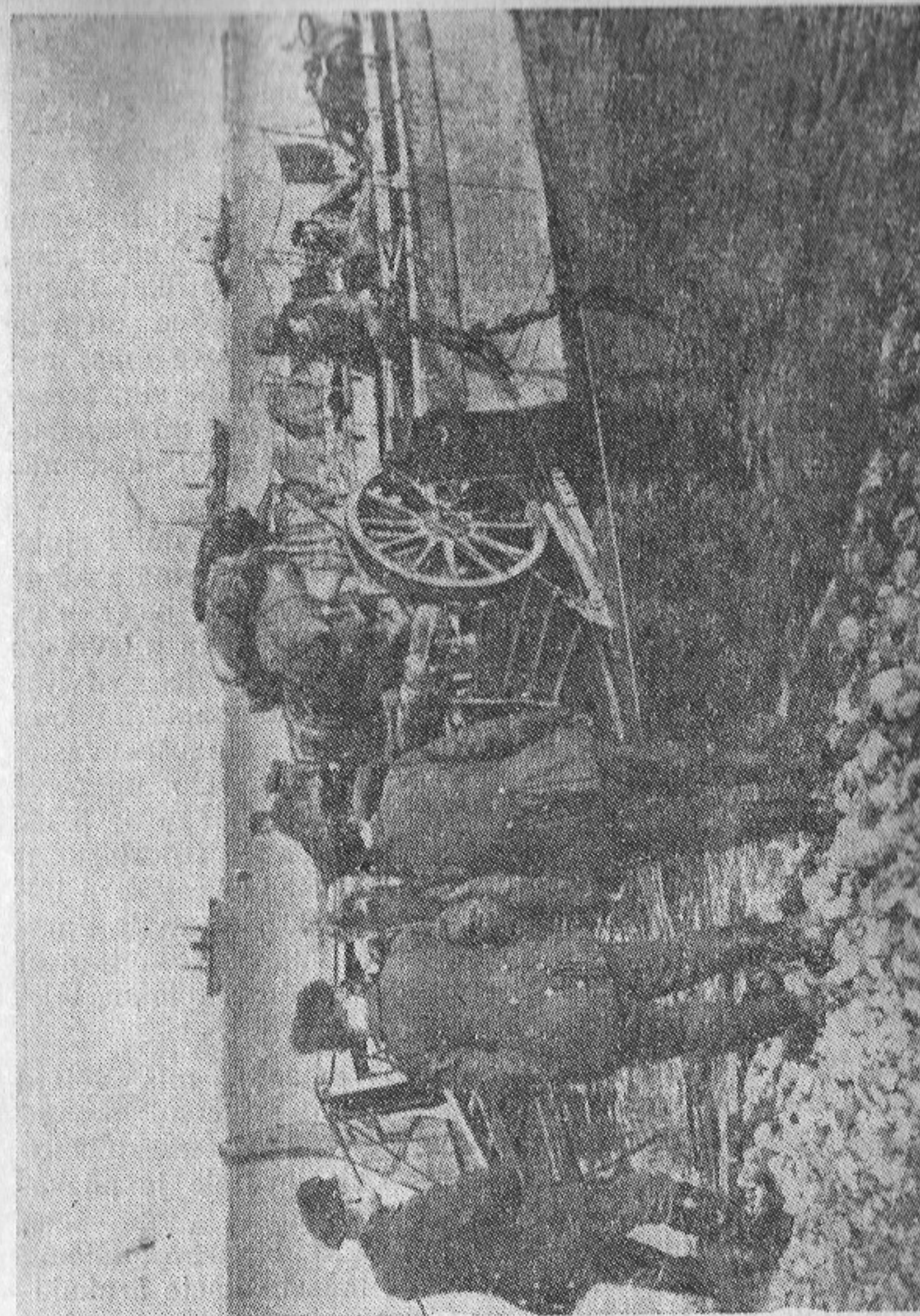
«Serbia ja Belgia hävitati Saksa vägede poolt, Eestimaa hävitatakse oma riigi vägede poolt.» See oli Eesti esimene samm diplomaatia valda. Isegi Tallinn ei pääsenud pogrommilainest: 5.—8. oktoobrini rüüstati seal viinaladusid.

Ettekäändel, et need mitte sakslastele ei jääks, rüüstasid Läänemaal mitmed väeosad mõisu, tapsid suguloomi, viisid ära hobuseid, hävitasid ja rikkusid inventari ja tagavarasid. Kuber-mangu komissar J. Poska pöördus iga kord sõjaülemuste ja or-ganisatsioonide poole, kuid tagajärjeta. Siseministeeriumile te-legrafeeris ta (17. X), et maad ähvardab nälg ja võib karta rahva mässu vägede vastu.

Teatava piirini avaldas lahinguvõimet veel laevastik, kuid see oli täiesti enamlik. Selle kongressilt küsis sõjaoperatsioonide eel laevastiku ülemjuhataja, kas lahingukäske täidetakse. Vastati: «Täidetakse meie kontrolli tingimusel. Kuid mingeid ajutise valitsuse käske meie täitma ei hakka. Ja kui me näeme, et laevastikku ähvardab hukatus, siis puuakse ülemjuhataja esimesena masti otsa.»¹

Miks Vene väed vastu ei pannud? Sõjaminister Verhovski ütles 10. oktoobril eelparlamendis: peapõhjus, mis sõjaväe hin-geelule hävitavalt mõjub, on see, et sõjavägi ei saa sõja ees-märkidest aru.

¹ Suhhanov, VII, lk. 42.

Sakslased randuvad oma sõjavarustusega Tagalahe.

Vaenlane oli sügavale Vene riigi sisse tunginud, tahtis oku-peeritud maid endale jätta ja — Vene sõjavägi ei saanud sõja eesmärkidest aru!

See mõistatus sai Saaremaa langemisel päevselgeks: «Mil-leks seda sõda vaja? Miks meid siin kinni peetakse? See pole ju meie maa, vaid Saksamaa.»

Nii teatas soldatite avaldustest Vene leht «Revelskoje Slo-vo». Ja sedasama kinnitas ka eesti enamlane H. Pöögelmann:

«Meid on Venemaal põliselt «väljamaalasteks», «võõrasrahvaks» peetud ja meiega ka sedamööda ümberkäidud. See vaade valitseb ka praegugi ühe osa... sõjaväe hulgas. See ei tunne ennast sugugi kohustatud olevat Saaremaal võitlema. Veel enam... ta on valmis siin kõik mahajätma, isegi kõike ärahävitama, arvates, et seega üleriiklisi kasusid kaitseb.»¹

Põhjus, miks vene soldat sõdida ei tahtnud, oli lihtne: seda maad, kus ja mille eest ta sõdima pidi, ei lugenud ta Venemaaks. Nagu vene semstvotege lane Petrogradi demokraatlikul nõupidamiselgi, ta «sülgas» Eesti- ja Lätimaa peale. See oli talle muulaste, piirirahvaste, mingisuguste kah-sakslaste maa, mis talle sugugi korda ei läinud. Vene soldatil avaldus siin seesama «piiride haigus», mis hiljemini Vene kodusõjas nii sagedasti mõlemaid pooli takistas sõjategevuses väljaspool kodumaa piire.

Et «kriis on küpsenud», sellest kirjutas Lenin nüüd juba avalikult lehtedes: «Septembri lõpp tõi meile kahtlemata kõige suurema murrangu Vene ja — kõige väljanägemise järgi — ka maailma revolutsioonis... Kogu Vene revolutsiooni tulevik on kaalule pandud.» Oktoobri alguses käis Lenin peale, viivitus muutuvat juba kuriteoks. Sõjaväes kasvavat sümpaatiad enamlastele. Soomemaa väed ja laevastik olevat valitsuse vastu. Saksamaal olevat ilmsesti algamas revolutsioon. Oodata veel sovettide kongressi olevat lapsik mäng formaalsustega. Ja 8. oktoobril andis Lenin oma keskkomiteele Marxi teooriast ja Dantoni praktikast juhtnööre: julgust, julgust ja veel kord julgust! Vaja äkitselt ja kähku tungida peale Petrogradile tingimata nii seest kui väljast — Soomest, Tallinnast, Kroonlinnast kogu laevastikuga; maksu mis maksab vallutada telefon, telegraaf, raudteejaamad, eeskätt sillad...

Enamlastele tuli aga appi ootamatu asjaolu, mis võimu vallutamise tegi palju kergemaks, kui Lenin julgenud lootagi. Petrogradi garnison oli nii laostunud, et valitsus temast lahtisaamiseks ta rindele laskis käsutada. Laisklevatele ja päevalilleaseemneid närivatele soldatitele oli enamlastel kerge seda käsku kui uut «kornilovlust» ette kujutada, millele revolutsiooni huvides tuleb vastu panna. Väeülemuste mässukatsete ärahoidmiseks ja tegevuse kontrolliks panid vasempoolsed sotsiaalrevolutsionärid ette luua sõjarevolutsiooniline komitee, ilma oma naiivsuses aimamata, et sellest saabki mässustaap enamlastele.

Trotski ütleb: oktoobripöörde tulemus oli kolmveerandis ette otsustatud sel silmapilgul, kui me vastu hakkasime Petrogradi garnisoni välja viimisele ja lõime sõjarevolutsioonilise komitee. Oluliselt oli see Petrogradi

«Tööl.» 4. X 1917.

polkude veretu mäss ajutise valitsuse vastu; 25. oktoobri mäss kandis ainult täiendavat laadi.¹

Päev pärast sõjarevolutsiooni komitee asutamist võttis enamlaste keskkomitee 10. oktoobril kümnetunniste ägedate vaidluste järel vastu otsuse mässu tõsta enne peatset sovettide kongressi kokkuastumist, et seda asetada sündinud tõsiasja ette.

Mässu ettevalmistamise kihutust, mida suure lärmiga avalikult aeti, vaatas ajutine valitsus ükskõikselt. Saaremaa langemise järel hakkas ta ainult jälle kõnelema vajadusest Petrogradi evakueerida, seletades, et sõjaline ähvardus Petrogradile ei otsusta veel sõjaküsimust.

Erandiks oli uus sõjaminister Verhovski, kellest kõneldi kui ühest andekamast nooremate ohvitseride seas. Ta oli juba varemini püüdnud mitte üksnes sotsialiste, vaid ka kadettide keskkomiteed veenda, et sõda on vaja lõpetada, sest vägi on võitlusvõimetu. Teda oli toetanud ka uus ülemkomissar ülemjuhatuses juures V. B. Stankevitš,² kes välisminister Tereštšenkole näitas frondi telegrammide pakke, kus nõuti viibimata rahu. See vaatas aga asjale üleolevalt.

Venemaa oli parajasti, nagu Kerenski kinnitab, lähenemas oma kõige suuremale välispoliitilisele võidule. Tereštšenko pidas Bulgaaria ja Türgiga salaläbirääkimisi, et need sõja lõpetaksid ja Venemaale tee avaksid Vahe- merele. Mitmerahvuseline, äranälgunud Austria oli viimasel hingetõmbusel. Tema keiser Karl oli kevadel Prantsusmaale rahu pakkunud. Tema välisminister Czernin oli suvel ettekandega esinenud, et Austria on võimetu sõda pikemalt jätkama. Selle ettekande mulje all võtsidki enamuserakonnad Saksa riigipäeval vastu resolutsiooni valmisolekust kokkulepperahule. Paar päeva enne oktoobripööret jõudis Austrialt Petrogradi ettepanek eraldirahuks. Rahule Austriaga loodeti järgnevat rahu Bulgaaria ja Türgiga. Juba 1917. aasta lõpul oleks Venemaa ja seega liitriikide võit käegakatsutav olnud.³ Kuid just nüüd, kus paljas passiivnegi vastupanu töötas peatset võitu, oli Venemaa lõplikult närvid kaotanud.

Viimases hädas soodustati nüüd jälle rahvusväeosasid, mille juurdeasutamise Kerenski oli soveti survele kogu suveks seisma pannud. Uute eesti polkude formeerimiseks tulid load ja isegi eesti korpust peeti Petrogradi kaitsmiseks soovitavaks.

Verhovski teadaande peale, et sõjavägi on sõdimisvõimetu, hakati kesktäides komitee kinnistel istungitel 2.—5. oktoobrini arutama, kas liitriikide eelseisvat Pariisi konverentsi ei saaks ära kasutada rahu sobitamiseks. Otsustati sinna saata peale välisministri ka kesktäidesaatva komitee

¹ Trotski, L.: Sotšinenija, Moskva (edaspidi Trotski: Sotš.), I, lk. XLIX-L.

² Stankevitš, V. B.: Vospominanija, Berlin, 1920 (edaspidi Stankevitš), lk. 253—256.

³ Kerenski, A. F.: Erinnerungen, Dresden, 1928 (edaspidi Kerenski), lk. 392—393.

esindaja endine minister vähemlane Skobelev, kellele anti instruksioon seista Poola, Leedu, Läti, Armeenia jt. täieliku enesemääramise eest.¹

Instruktsioonis puudus Eesti enesemääramine. Kohe Saaremaa dessandi järel oli A. Jürgenstein «Postimehes» (30. IX) tähendanud, et seega Eesti küsimus Vene riigi siseasjast muutub rahvusvaheliseks küsimuseks tulevasel rahukongressil. «Meie ülesanded lähvad hiigla suureks. Mitte ainult Petrogradi võimupidajatega ei tule meil oma rahva tuleviku pärast aru pidada, vaid meie vaatepiiri tuleb suurte rahvusvaheliste küsimusteni laiendada, sest Saare- ja Hiiumaa lahtikiskumise vastu ja võõra valitsuse alla sattumise vastu peame kõige jõuga välja astuma.»

14. oktoobril juhtis Jüri Vilms maapäeva tähelepanu sellele, et suur osa Eestist on vaenlase all — järelikult on Eesti küsimus juba rahvusvaheliseks saanud. Vilmsi ettepanekul otsustati nõuda Skobelevi instruksiooni täiendamist Eesti enesemääramisega. Samasuguseid nõudmisi tuli ka mitmetelt Eesti organisatsioonidelt.

Eesti oligi juba astumas esimesi tagasihoidlikke samme rahvusvahelisele väljale. Maapäev oli 7. oktoobril A. Piibu ettepanekul asutanud okupeeritud saartega ühenduse pidamiseks komisjoni, kuhu valiti A. Piip, V. Neggo ja H. Pöhl. Selleks ühenduse pidamiseks Punase Risti kaudu võttis maapäev 11. oktoobril vastu A. Piibu kava, mille järgi pidi Tallinnas ja Petrogradis, kummaski 5-liikmelised Eesti komiteed asutatama; peale selle veel Eesti komiteed Stokholmis, Kopenhaagenis ja, kui vaja, ka mujal. Petrogradi komitee ülesandeks pidid jääma ka üldpoliitilised väljaastumised eesti rahva huvide kohaselt ja kuni muu otsene maa esindus puudub. 12. oktoobril valiti Tallinna komiteesse J. Tõnisson, H. Pöhl, V. Neggo, J. Seljamaa ja Koort, Petrogradi komiteesse A. Piip, K. Luts, M. Jaakson, J. Kartau ja A. Hanko. Seega oli esimene tegelik samm astutud Eesti välisesinduse loomiseks, mille oli põhimõtteliselt maapäev otsustanud Riia langemise järel, 25. augustil.

Venemaa eelparlamentis ütles 12. oktoobril K. Luts, et maailma saatust otsustatakse väikerahvaste maadel, kes nagu lepitushuvriks tuuakse selle eest, et kord parem elu võiks maksma hakata. Sellepärast peaks väikerahvastele ka selgem olema, mille eest nad sõdivad. Kuid eesti rahvusväeosade asutamisele tehti takistusi. Ja siis tuli Saaremaa kurbmäng, ajaloos kuulmatu sündmus, et mototsüklistide väeosake tervel diviisil tee kinni pani. Eesti väeosad saadeti alles siis Saaremaale, kui enam midagi parata ei olnud. Baltimaal pole 7 kuud korratusti olnud, aga alles 2—3 nädala eest saime emakeelse õpetuse õiguse algkooli. Märtsis anti rahukohtunike-eestlaste nimekiri sisse, nelja kuu pärast tuli vastus, et paberid olevat ära kadunud. Alles Saksa pealetung puhastas maa 10 päevaga venestajatest ametnikest, mida me 6 kuud asjata püüdsime. Vaja rahvuslikud kitsendused

¹ Suhhanov, VI, lk. 226—232.

Ajutise maavalitsuse liikmeid (koosseis pärast 11. X 1917).
K. Konik (tervishoiuosak.), P. Pöld (haridusosak.), J. Kuk (rahaosak.),
F. Peterson (tehnikaosak.), G. Linkvist (toitlusosak.). Eespool eraldi
maavalitsuse esimees K. Päts, põllumaj.-osak. juh. J. Raamot
(lk. 95) ja töösak. juh. V. Maasik (lk. 147).

viibimata ära kaotada, et maadel, mis praegu Saksa vägede all, põhjust oleks Venemaaga tagasiliitumist ihata.¹

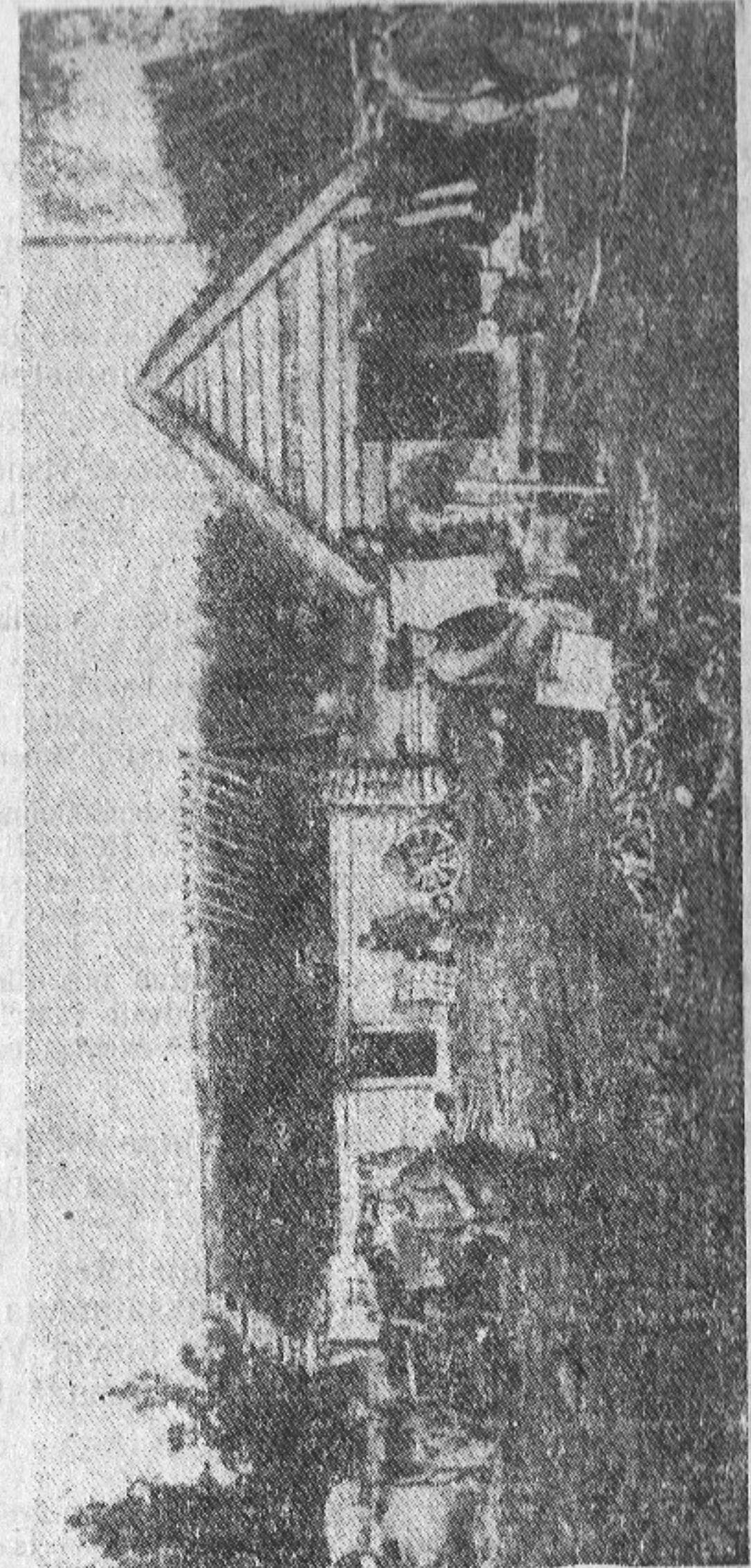
Eesti lehtedes leidsid suurt tähelepanu rahuküsimused. Selle puhul tähendas enamlane H. Pöögelmann «Töölises»:

«Kui tungivalt meie ka alati rahu oleme nõudnud, kõike kaalule pannes selle kättesaamiseks töötanud, — seda rahu, mida nüüd kavatsetakse, peame meie sõdivatele kõige vähem kohaseks. Sest see on rahu, mida maailma kapital kavatseb.»

Nii ootamatule tõetundmisele vastas Linda Jürman «Sotsiaaldemokraadis» mõrult:

«Selle kartusega esineb H. Pöögelmann imestusväärt hilja, et rahu Venemaa kulul tehakse. See hädahoht ähvardas meid juba siis, kui saksad Poola ja Kuramaale tungisid. Kuid selle asemel, et maad kaitsta, kukkusid Pöögelmanni seltsimehed vägesid desorganiseerima . . .

Ka see Pöögelmanni väide lonkab mõlemast jalast, et nüüd rahu kapitalistide vahel tehtavat, kuna enamlased rahu rahvaste vahel nõudvat. Sellegi poolest ei ole lugu sugugi muutunud. Et rahu teha rahvaste vahel, seks peab poliitiline võim rahvaste käes olema. Meie ei mäleta aga mitte, et lugu tol ajal nii oleks olnud, kui Pöögelmanni seltsimehed sakstega vennastust sobisid. Silmapilk on Pöögelmannile ainult seepärast nii ime tõsiseks läinud, et hädahoht tema enda kodukollet ähvardab. Kui sõda veel Poola ja

Taluõu Saaremaal — saksa sõdurite esimesi peatuskohti Eesti pinnal.

¹ «Vabadus» 17. ja 18. X 1917.

Leedu rahva seas hävitustööd tegi, siis oli kerge suuremeelne olla ning vaenlast vennaks nimetada, siis oli ka kerge enesele suure «idealistina» loorbereid nõutada. Aga ole nüüd veel kõrgemeelne vennastaja, kui vennastatud vend sind ennast suurtüki suu ette seab!»¹

Rahutahtele maksku mis maksab astus viimast korda vastu välisminister Tereštšenko eelparlamendis 16. oktoobril. Ta hoiatas rahu eest, mis Venemaad alandaks ja selle riiklikke huvisid rikuks. «Säärane rahu oleks kõige suurem viga, mille eest kõik need ära neetaks, kes ta tegid. Ta lükkaks edasi demokraatlikude põhimõtete võidulepääsu aastakümneteks, kui mitte aastasadadeks. Ta ei tooks rahu, mida uus sõda varsti ei rikuks.»

Tereštšenko ütles endale arusaamatu olevat viimase aja ühekülgsel kalduvuse toonitada ainult loobumist maadevõtmisest, kuid vaikida enesemääramise nõude teisest osast — enesemääramise kindlustamisest rahvastele, kes seda soovivad.

Saksamaal olevat tüüril rühm, kes idasse tungib, luues selleks Saksast sõltuvaid puhverühikuid, mis Venemaad läänest eraldaksid. See plaan olevat Poolas nurjunud, kuid nüüd olevat kavad välja töötatud Leedu ja Kuramaa jaoks. Kiiduavalduste all rõhutas minister: «Venemaa peab siin kindlasti ütlema, et ta teest kinnikülmumata Põhjamerale ei või loobuda.»

Siis arvustas Tereštšenko Skobelevi instruksiooni, et see Poola, Leedu ja Läti enesemääramisest kõneleb, ning kiitis Hollandi—Skandinaavia sotsialistide rühma deklaratsiooni, kus seilest midagi ei seisvat. «Täielist enesemääramist on raske teisiti mõista kui täielist iseseisvust. Ometi on koosolekule arusaadav, et kui Venemaa ilma jääb kinnikülmumata sadamast Balti merel, siis ta aegadesse tagasi pöördub, mis olid enne Peetrit.» Keskkohta ja parema tiiva tormiliste kiiduavalduste saatel toonitas minister, et see on Venemaa kasude vastu ja sellega Venemaa esindajad välja minna ei või.

Kuid samal ajal tõid Vene parempoolsedki lehed üsna apaatilise ükskõiksuse ja isegi kahjurõõmuga sõnumi, et Kura landesrati, kust 49 sakslast, 28 lätlast, 1 leedulane ja 1 juut osa võtsid, 21. septembril ühel häälel otsustas Venemaast lahku lüüa ja konföderatsiooni alustel Saksamaaga ühineda. Landesratis olla seletatud, et ka eestlased olevat Vene revolutsiooni doktriinidest tüdinenud ja tahtvat Venemaast lahku lüüa, et astuda ühendusse Saksamaaga.

Parempoolne «Novoje Vremja» tähendas, et landesrati otsuse üle ei saavat imestada. Balti feodaalid pidasid endid Vene tsaaride vasallideks ja monarhia langemise järel lugesid endid vabaks, niisama nagu Soome. Palju raskem olevat lätlaste seisukord. Sõda ja revolutsioon avasid neile paremaid lootusi, kuid revolutsioon pettis neid, niisama nagu ta vene rahva lootusi pettis. See ei olevat reetmine, vaid ainult vene sotsialistide tegevuse otsene tagajärg. Olgu nad ära ostetud või mitte — kõik nad töötavat ühtemoodi Saksamaa heaks ja Vene vabariigi hukatuseks.²

¹ «Post.» 25. X 1917.

² Ibid.

Vangivõetud vene sõdureid sakslaste maabumiskohal Tagalahes.

Peataolek valitses ka poliitikas, mida veel okupeerimata piirimaadel aeti. Ajutise valitsuse juriidilisel nõupidamisel 13. oktoobril soovitas Soome kindralkuberner N. V. Nekrassov peatselt kokkuastuva Soome maapäevaga ajada kompromissipoliitikat, et vastastikuste õiguste küsimust edasi lükata soodsamale ajale, sest muidu puhkeb konflikt ja 2—3 nädala pärast maabuvad Soomes Saksa väed. Kompromissi vastu aga vaidles nõupidamise liige M. S. Adžemov: Venemaale olevat kasulik, et soomlased mässuliselt võimu vallutaksid, kui et seda vallutamist õiguslikult reguleerida. Sedasama väitis ka 17. oktoobri istungil D. D. Grimm: kui ka soomlased kogu võimu endi kätte võtavad, siis ei ole see kellelegi kohustav. Kui Venemaa hukkub, siis Soome küsimusel pole riigi üldises katastroofis mingisugust tähtsust; kui aga Venemaal läheb korda pääseda, siis võib likvideerida ka soomlaste tegelikud võimuhaarangud.

Vastuolud valitsuses jõudsid varsti avaliku konfliktini. 17. oktoobri õhtul seletas sõjaminister Verhovski eelparlamendi komisjonis, et olevat vaja viibimata rahu, sest muidu tulevat rindel hirmus katastroof. Vastuseks hakkas Tereštšenko talle ette heitma, et ta seda seisukohta valitsusele pole esitanud, ja lahkus vihaselt koosolekult. Varsti teatati, et sõjaministri seisukoht olevat olnud isiklik ja talle olevat ametipuhkus antud. Verhovski rahutegemiskatse oli seega nurjunud; sellest sai ainult vett enamlaste veskile.

ENAMLASTE RIIGIPÖÖRE

24. oktoobril kell 11 hommikul teatas Kerenski eelparlament, et ultimatiivsetest nõudmistest hoolimata loobub sõja-revolutsiooniline komitee oma kontrolli kaotamisest väeosade üle. Seega on sõjariistus mäss käimas ja valitsus võtab selle vastu kõik abinõud tarvitusele.

Lõpuks ometi näis Kerenski oma apaatiast ärganud olevat. Kui Stankevitš talle tähendas, et aeg on lõpp teha igavestele vapustustele riigis, siis vastas ta, et nüüd enam mingisugused Tšernovid ei suuda enamlasti aidata, kui ainult korda läheb mässu maha suruda.

Aga «Tšernovid» näitasid veel, mis nad võisid. Eelparlament, kes Kerenskile püsti tõustes oli plaksutanud, viitis tema äramineku järel oma aega hilise ööni lõputuis vaidluses ja lõpuks võttis väikese enamusega vastu vähemlaste-internatsionalistide resolutsiooni, milles rahu sooviti ja valitsusele pea-aegu umbusaldust avaldati. «Tšernovide», s. o. sotsialistliku demokraatia meeoleu avaldas vähemlane Dan, kes hoiatas, et kui enamlaste mäss uputatakse verre, siis oleks see «kolmanda jõu» võit, kes pühiks ära ühes enamlastega ka ajutise valitsuse ja kogu demokraatia.

Sellest resolutsioonist kuulda saades tahtis pahandatud Kerenski silmapilk oma ameti maha panna. Pikkade vabandustega õnnestus eelparlamenti delegatsioonil teda sellest ära hoida. Sealjuures kinnitas kesktäidesaatva komitee esimees Dan, et valitsuse teated sõjariistus mässust olevat liialdatud. Enamlased olevat nõus sovettide enamusele alistuma ja homme juba likvideeritavat sõjarevolutsiooni komitee.

Veel teist tühja juttu puhuti Kerenskile sel riigipöörde ööl. Tema poole tuli kasakapolkude delegatsioon, kes lubas kasakate toetust tingimusel, et seekord kasakate verd nii kasutult ei valataks nagu juulikuul. Samal ajal tegi aga kasakatenõukogu otsuseks, et sõjariistus mässu puhul jäävad kasakad erapooletuks. Seda otsust mõjutasid nähtavasti parempoolsed «kornilovlaste» ringid, kes ootasid, et enamlased Kerenski kukutaksid, enamlaste enestega aga lootsid hiljemini ise mõne nädalaga valmis saada.

Enamlased ei mobiliseerinud enam hulki sõjariistus meeleavalduseks nagu juulikuus, vaid korraldasid vandeseltsliku «putši», mille eeskujul nad hiljemini teinud riigipöördekatseid Tallinnas, Hamburgis, Šanghais jne. Ööl vastu 25. oktoobrit läksid nende relvastatud salgad tänavaid mööda, igaüks oma ülesandega, kõlistasid uste juures ja okupeerisid valitsusasutused. Vastupanu polnud kuskil.

Trotski, kes sooveti asukohast, Smolnõist, operatsiooni juhtis, sattus ses õises ootuses nii ärevusse, et minestas. Hommikul oli tal esimene mure värskete lehtede järele haarata, kuid tema üllatuseks polnud seal riigipöördest sõnagi.¹ Petrograd oli sel ööl läbi teinud «sotsiaalse revolutsiooni», üle hüpanud kapitalistlikust korrast sotsialistlikku korda, «vapustanud maailma ajalugu», aga Petrogradi ajakirjandus polnud seda märganudki.

25. oktoobri hommikul ruttas Kerenski Ameerika saatkonna autol rindele, vastu väeosadele, keda ta välja oli kutsunud mässu maha suruma. Ohtuks jõudis ta Pihkvasse, põhjarinde ülemjuhataja Tšeremissovi staapi. Kuid see kindral oli juba enamlastega koos töötamas ja käskis vägesid kodusõjas erapooletuks jääda. Suure vaevaga sai kindral Krasnov 700 kasakat. Mõne pauguga vallutati Gatšina ja Tsarskoje Selo ja kui mõni päev asjata abivägesid oodatud, loobuti viimaks sõjakäigust.

Enamlaste mässuhüüd oli: asutava kogu kaitseks — kornilovlaste vastu! Tõeliselt toimus mäss kornilovlastega käsikäes — asutava kogu kukutamiseks. Kornilovlike ohvitseride sõprus oli mässu päevil enamlastele üllatav. Kui Lenin ja Trotski käisid ohvitseride koosolekutel kogumas komandöre Kerenski vastu, oli enamik tsaariväe ohvitseride enamlaste poolt. Nad tahtsid Kornilovi eest kättemaksmiseks enamlastele aidata Kerenskit kukutada. Krasnovi kasakad löödi tagasi Valdeni juhatusel, kes oli tsaariarmee tüüpiline vana polkovnik, mitu korda haavatud ja poliitikast ei mõistnud midagi. Trotski nähes oli tema viha Kerenski vastu nii suur, et ta valmis oli ajutiselt enamlasti toetama.²

Petrogradis astus kokku ülevenemaaline sovettide kongress, kelle nimel ja heaks riigipööre tehti. Ta täitus süngete, ükskõiksete nägudega ja hallide sinelitega. «Kaevikuist ja karupesadest olid tulnud hallid ja pinedad inimesed, kelle truudus revolutsioonile oli — viha ja meeleheide, kelle «sotsialism» oli — nälg ja väljakannatamatu janu rahu järel. See polnud halb materjal eksperimentideks, kuid eksperimendid nendega olid riskantsed.»³

Kui vähemlased ja sots.-revolutsionäärid olid protestides lahkunud, võttis kongress 26. oktoobril üksmeelselt vastu Lenini rahudekreedi, kus nii rahvastele kui ka valitsustele ette pandi alustada viibimata läbirääkimisi õiglase rahu üle ilma maadevõtmisteta ja sõjakuludeta. Iga rahvas kas Euroopas või kus

¹ Trotski, L.: Mein Leben, Berlin, 1930 (edaspidi Trotski, M. Leb.), lk. 311—312.

² Trotski, L.: 1917, Moskva (edaspidi Trotski, 1917), II, lk. 100.

³ Suhhanov, VII, lk. 197.

tahes pidi vaba hääletamisega võima määrata, kuhu riiki ta tahab kuuluda. Eriliselt koputati Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa «teadlikkude tööliste» südamele.

Esitatud tingimusi ei tehtud ultimatiivseks, — nagu Lenin seletas, et vastastele mitte liiga kergeks teha nende tagasilükkamist.¹ Lenin hoiatas, et rahuetlepanek leiab vastuseisu imperialistlikes valitsustes, kuid avaldas lootust, et kõigis sõdivates maades läheneb revolutsioon. Vene 25. oktoobri revolutsioon avavat sotsialistliku revolutsiooni ajastu kogu maailmas. «Meie ei tagane oma rahukavast ega karda ka revolutsioonilist sõda» — nii ähvardas Lenin.²

Läbirääkimisi peaaegu ei olnud. Dekreedi vastuvõtt läi kongressil esmakordse meeleolutõusu: lauldi vaimustusega internatsionaali ja leinamarssi, karjuti hurraa, tervitati Leninit, pilluti mütsi üles. Kuid samal kongressil oli enamlaste lähemal naabrilgi, M. Gorki «Novaja Zizni» toimetajal Suhhanovil selge, et see juubeldatud rahudekreet polnud õieti midagi muud kui allavandumine vaenlase armu peale.

Oktoobripöörde päevi Petrogradis võrdleb A. I. Denikin mitte ilma tabavusega ooperiparoodiaga, «vampukaga».³ Eestis ei olnud aga sedagi. Ei õisi väeosade ümberpaigutusi ega melodramaatilisi kõnekäändusi. Pööre läks täiesti vaikselt kantseleiringkirja korrast ja sõjarevolutsiooni komitee esindaja V. Kingissepp võttis ajutise valitsuse komissarilt J. Poskalt võimu üle koguni allkirja vastu. Rahvas poleks riigipööret märganudki, kui revolutsioonikomitee poleks 26. oktoobril teadaannet avaldanud, et pööre olevat täiesti korda läinud ja kõik kindluse sõjaülemused sellega täielikku nõusolekut avaldanud. Ainukesed valitsusasutused, kes keeldusid sõjarevolutsiooni komitee komissaridega töötamast, olid Tallinna postkontor ja I eesti polk Haapsalus. Ja ainukesed mässulised aktid seisnesid selles, et paari kasakapolku, keda Kerenski endale appi kutsunud, Tallinnast välja ei lastud ja et mõned läti polgud omavoliliselt lahkusid Riia rindelt ning okupeerisid Volmari ja Valga raudteesõlme, et takistada Kerenskile abivägede saatmist.⁴

Esimene üldist elevust tekitanud enamlaste vägivallaakt oli Tallinnas kõigi kodanlike lehtede sulgemine 1. novembril, nagu seletati — «vasturevolutsiooniliste kuritahtlikkude kihutussõnumite» eest, mis punakaardi võitlusele Kerenski vastu kahju toovad. Sulgemine toimus siis, kui Kerenski Gatšina all

¹ «Izvestija Vzika», Moskva ajaleht (edaspidi «Izv. Vzika»), 27. X 1917.

² Suhhanov, VII, lk. 247—249.

³ Denikin, A. I.: Otšerki russkoi smutõ, Paris—Berlin, 1921 (edaspidi Denikin), II, lk. 132.

⁴ Kakurin, lk. 162—163, «Kr. Arh.», 1927, V/XXIV, lk. 73 jj.

Polkovnik Aleksander Tõnisson

I Eesti polgu ülemana 1917. a.

juba päev varem oli likvideeritud. Üldise ärevuse ja maapäeva vanematekogu ning eesti sõjaväelaste nõukogu protestide tõttu muudeti sulgemine paari päeva pärast ära ja jäeti lehed eeltsensuuri alla.

Oktoobripöörde võit oli, tema tegeliku korraldaja Trotski enda tunnistuse järgi, erandlike olukordade kokkusattumine: «Kõigepealt oli vaja sõjaväge, kes enam ei tahtud sõdida.»¹

Sõdida tahtmine kadus teistelgi rahvastel sõja jooksul. Kuid seal oli vastukaaluks teadmine, et alla jäädes tuleb maksta oma kodumaaga. Vene soldatil seda ei olnud. Ta teadis otse selle vastu, et alla jäädes tuleb maksta piirimaadega, mida ta Venemaaks ei pidanud. Rahutahe — see oli tema ainuke demokraatism ja sotsialism. Seepärast laskis ta Kerenski sotsialistid ja demokraadid, kui nägi, et need viibimata rahu ei anna, haledalt kahe tooli vahele kukkuda, kuna vene parempoolsed, «kornilovlased», seda läbikukkumist kahjurõõmsalt pealt vaatasid, lootes, et mida hullemaks anarhia läheb, seda rutem talle sõjaline diktatuur järgneb.

Riigipöördest sovettide kongressile teatades hooples Trotski, et see ei olewat vandenõu (zagovor, komplott), vaid ülestõus (vosstanije). Tõeliselt ei olnud ta isegi mitte vandenõu, sest et mingit saladust ei olnud vandega varjata. Ta oli ainult pronunziamento, nagu neid Kesk- ja Lõuna-Ameerikas sõjaväed toime panevad, ühel ilusal päeval end teise valitsuse pooldajaks kuulutades.

Vene vägedega täidetud Eestis ilmnes see täiel määral. Nagu Petrogradki ja kogu otsustav Soome lahe ringkond oli ta juba ammu tegelikult väejooksikute võimuses, kelle juures väeülemused olid ainult tehnilisteks nõunikeks ja ajutise valitsuse komissarid — poliitilisteks manitsejateks. Pööre seisnes selles, et tüütud manitsejad minema kihutati ja tehnilised nõunikud kontrolli alla võeti. Oktoobripööre oli väejooksikute pronunziamento.

¹ Trotski, 1917, I, lk. XXXVII—LIV.

V Brest

MAAPÄEV KÕRGEMAKS VÕIMUKS

26. oktoobri õhtul, kui teated Petrogradi riigipöördest Tallinna jõudsid, vahetasid selle puhul Toompea lossis maavalitsuse esimehe K. Pätsi kabinetis maavalitsuse liikmed K. Päts, J. Kukk, V. Maasik jt. kubermangu komissari J. Poskaga mõtteid. K. Päts lootis, et Lenin Kerenski-aegsed rahvuslikud kitsendused kaotab. Üldiselt arvati, et enamlased kaua pukil ei püsi. Kui keegi lausus, et enamlased hakkavad proletariaadi diktatuuri teostama, tähendas enamlastega sagedasti läbi käiv V. Maasik teravalt, et see olevat lori. J. Poska, kes kogu aeg, nagu tema viis, vaikselt kuulanud, ütles lõpuks: nüüd ei jää muud teed, kui Eesti iseseisvaks kuulutada. Tekkis väike paus ja siis suundusid kõik arutlused sinna, kuidas seda teostada. Selle iseseisvuse all ei mõeldud siiski veel seevõrra lõplikku lahtilöömist Venemaast, kui oma saatuse võtmist enda kätte, kuni Venemaal jälle demokraatlik kord jalule saab.

Maapäeva vanematekogus 28. oktoobril küsis esimees O. Strandman, kas sündmuste puhul ei peaks maapäev kokku astuma või vähemalt tema juhatus üleskutse või seletusega esinema. Mõlemad leiti aga veel varajased olevat. N. Kõstner andis nõu algatada Eesti asutava kogu kokkukutsumist. Birk soovitas asjas kokku leppida väikerahvaste nõukoguga ja H. Reiman hoiatas, et enne Vene asutava kogu kokkuastumist Eesti oma kokkukutsumine poleks reaalselt poliitiline ning lohutas, et kumbki võitlev pool ei eitavat Eesti omavalitsust. Nii jäid kõik küsimused lahtiseks.

Mõni päev hiljem, 1. novembril kujunes vanematekogus juba kaks arvamust. Enamus temperamentse Jüri Vilmsiga eesotsas toetas veel Vene revolutsiooni huvisid. Sealt kaldusid aga juba mitmed Vilmsi enda erakonna kaaslasedki ära Venemaast eraldumise seisukohale.

Vilms pidas enamlaste võimuhaaramist õnnemänguks, mis püsima ei võis jääda ning revolutsiooni hukka viib. Kui asutava kogu kokkutulek aetakse nurja, tuleb tagurlus. Eestlastel tulevat seepärast erapooletusest lahkuda.

J. Kukk nõustus küll üldiselt Vilmsiga, kuid hoiatas, et ei peaks end Venega ülearu siduma, vaid reageerima ainult siis, kui asi otse Eestisse puutub.

«Siis peaks Eesti otsekohe iseseisvaks kuulutama,» tähendas Vilms, «seda aga vist keegi ei usalda ega soovita. Eesti rahva vabadus on seotud Vene revolutsiooniga — kui see hukkub, kaotab ka Eesti.»

J. Kukega ühines O. Strandman: Eesti ei olevat Kerenski valitsuselt, kus kadetid mõjul, midagi saanud. Kukke toetas ka H. Raudsepp; sellegipärast võttis vanematekogu vastu Vilmsi soovitatud «revolutsiooni päästmise komitee» seisukohad.

Eesti ajakirjanduses olid vaated riigipöördele mitmekesised. Üldiselt nähti selles Vene revolutsiooni kui ka riigi katastroofi. Mis aga ise nüüd ette võtta, selle kohta läksid arvamused lahku.

J. Tõnisson soovitas «Postimehes» (27. X) äraootavat seisukohta ja arvas, et Eestil ei ole mingit põhjust senise ajutise valitsuse eest tulle minna, sest selle riigimehelikust teovõimetusel olevat tema kerge vaevaga kukutamine kõige paremaks tunnistuseks.

«Kui enamlased tahavad esimeses rinnas sõda viibimata lõpetada, siis ei ole meil Eesti rahvuslises seisukohalt tõepoolest selle kohta muud kui ainult tõsist kordaminekut soovida. Meie maale ja rahvale tähendaks see otse peasmist hirmsa hädaohu käest. Iseasi on, kas rahu-püüe nii kergesti korda läheb... Ainult üks asi on selge: Meil kui rahval tuleb praegusel ajaloolisel silmapilgul viibimata kõiki neid avaraid võimalusi ärakasutada, mis nüüdne olukord meile Eesti rahvuspoliitiliste paleuste teostamiseks annab.»

Järgmisel päeval tuletas J. Tõnisson meelde Venemaa muurahvaste üksmeelset otsust — Venemaa föderaliseerida. «Kui mitte nüüd, siis ei saa meie rahvast millalgi ise oma saatuse otsustajat. Ja millalgi ei ole meie rahvale poliitilist enesemääramist hädalikumalt tarvis olnud, kui just nüüd. Eesti asutav kogu olgu see, kes nüüd viibimata kokku astub, et selgesti ja kindlasti äramäärata Eesti rahvusriiklik korraldus demokraatilisel alusel, mida siis kogu Venemaa asutav kogu vastu võib võtta. Ühtlasi peavad Eesti asutava kogu otsustada olema tähtsamad Eestimaa sotsiaalsed küsimused, nagu maakorraldus jne. Eesti asutava kogu kokkukutsumiseks tuleb ajutisel Eesti maanõukogul ja maavalitsusel viibimata samme astuda.»¹

Samale nõule jäi J. Tõnisson ka järgmistel päevadel kindlaks, kui hakkas kalduma arvamusele, et enamlaste valitsus sotsialistlikule koalitsioonile aset annab, — Vene käremeelsusest kartis ta siiski korralagedust aina süvenevat.²

Et siin veel täielikku lahtulöömist Venemaast ei mõeldud, seda tõendab Tartu üliõpilaste kogu 13. novembri üldkoosoleku

¹ «Post.» 28. X 1917.

² Ibid., 3. XI 1917.

resolutsioon, kus nõuti, et maapäev viibimata kokku astuks, kogu riikliku võimu enda kätte võtaks ja föderatiivses ühenduses Venemaa väikerahvastega maa saatust juhiks kuni Eesti asutava kogu kokkuastumiseni.¹

Eesti asutava kogu viibimata kokkukutsumise vastu vaidles Jüri Vilms.² Ta nimetas mitte ainult tehnilisi, vaid ka poliitilisi takistusi. Kõigi Venemaa rahvaste vabadus olevat kõige lähemalt seotud Vene revolutsiooni kordaminekuga. Seepärast tulevat kindlasti olla enamlaste pöörde vastu ning kõik teha, et see võimalikult ruttu lõpetataks.

«Kui meie nüüd hakkaksime ajaviitmata Eesti asutavat kogu kokkukutsuma, siis teeksite uusi raskusi Vene revolutsiooni edenemise teel... Meie aitaksime enamlaste õnnemängu pikendada, kui me nende silmapilksel «vabadust» hakkaksime äratarvitama.» Selle asemel soovitas Vilms, et maapäev kui Eesti rahva kõrgem esindus viibimata kokku astuks ja revolutsiooni kaitsta aitaks.

Peale Jüri Vilmsi võttis ka sotsiaaldemokraatide parem tiib, nn. kaitstesõjalased Vene Veebruarirevolutsiooni saatust lähedalt südamesse. Nende poolt esines O. Sternbeck «Sotsiaaldemokraadis» (31. X) järsult enamliku pöörde vastu:

«Oletame ka, et mitte paari nädala pärast meie turjal saksa orjapiits ei vingu, nagu praegu Saaremaa meeste turjal. Mis suudavad need suured lubajad siin ärateha? Nad on ainult kodusõja põlema süütanud ja seiskorra mitmekordselt enam sassi ajanud... Siin on nüüd Saksamaa soovitusel sissemugeldatud herrad oma kaardid viimaks selgelt lauale pannud. Ja kohalikud Balti saksad õõruvadki juba igal pool rõõmu pärast käsa.»

Sotsiaaldemokraatide erakonnas murdis aga just enamliku pöörde paiku palju enamlassõbralikum vool esile.³ Tallinna sots.-dem. selts tervitas koguni 26. okt. enamlaste riigipööret, lootes uuel valitsuselt sotsialistlike parteide koalitsiooni ja sõja lõpetamist.⁴ Selle voolu juhiks sai M. Martna, kes 1905. a. pagulasena Šveitsis oli elanud lähemas läbikäimises vene enamlastega ja internatsionalistidega ning ühes nendega 1917. a. kevadel Saksamaa kaudu kodumaale pöördunud. Temale oli proletariaadipoliitika ainult — rahupoliitika. Kui enamlased «riiki sinna juhtida tahavad, kuhu ka meie välja igatseme, siis on meie koht nende kõrval ja ei mitte oma klassivastaste kõrval.»⁵ Kui 2. nov. ilmus rahvakomissaride dekreet rahvaste vaba enesemääramise kohta ja H. Pöögelmann «Estonias» eesti sõjameeste mittingul 5. nov. seletas, et enamlased olevat hakanud Venemaa muurahvaste enesemääramise õigust tegelikult kindlustama ja ka eesti rahval o'evad nüüd võimalik otsustada, kuidas ta oma riiklik-poliitilist olemist korraldada soovib, siis vastas M. Martna, et ta olevat ikka arvamusel olnud, et eesti enamlased ses asjas Leninist «mööda lasksid». Kui aga nüüd eesti

¹ «V. Teat.» 18. XI 1917.

² «Pvl.» 3. XI 1917.

³ «Tööl.» 7. XI 1917.

⁴ «Sotsiaaldem.» 8. XI 1917.

⁵ Ibid., 4. XI 1917.

enamlased «Eesti kultuurilise iseolemise eluõigusliseks tunnistavad, millest Eesti töölisteklassi omakultuuriline elu ja olemine paratamata järjekindlusega järgneb, siis võime neile ainult õnne soovida ja juure lisada, et seega silda ehitatakse, mis Eesti töölisteklassi ühendada aitab.»¹

Nende kahe äärmise voolu vahel oli sotsiaaldemokraatidel veel keskmine, kelle esindajana K. Ast nägi enamlaste pöördes peamiselt Vene riigi lagunemise jätkumist: «Kodusõda seab Vene hiiglariigi edespärase olemise küsimuse alla.» Nagu Kiievi kongressilgi, ennustas Ast välise vaenlase mõjusid: «Edespärsed okkupatsioonid ei jää tulemata. Kesk Euroopal ei jää muud, kui Venemaa lahutamise protsessi õhutada. Puhverriikluse seeme ajab hoolikate kastjate soovil jõudsaid idusid.»²

Kuigi suhtumine enamlikku pöördesse oli nii mitmekesine, leidis ometi sotsiaaldemokraatide seas palju kaugemale ulatuvat üksmeelt, et nüüd Eesti peab oma saatust iseseisvalt rajama. Selleks nõuti kohe Eestile täielikku enesemääramise võimalust ja Eesti asutava kogu viivitamatut kokkukutsumist.³

Eriti jutlustas seda K. Luts, kes tuletas meelde, kuidas ta juba märtsikuu Tartu nõupidamisest saadik selle poolt olnud, et Eesti vahetada Venemaaga määraks Eesti asutav kogu, kuid et siis paremalt poolt sellele vastu vaieldud.⁴

M. Martna päris: «Kus viibib meie vahikord?» Ta soovitas viivitamata maapäeval kokku tulla, et Eesti asutava kogu valimisi käsile võtta.

M. Martna oli juba suvel eribrošüüris Eesti väeosade asutamist toetanud. Nüüd toonitas ta seda veel eriti: «Võib-olla, et nüüd ka Eesti pataljonisi ritta seada tuleb. Jumal avitagu meid igasuguse militarismi eest hoida. Aga — kui rahvaväe korraldamine kunagi tarvilik, siis eriti niisugusel ajal, kus kellegi elu ega olemine enam julge ei ole.»⁵

Lõpuks tunnistas Eesti sots.-dem. keskkomitee ja Tallinna komitee ühine koosolek 12. XI tarvilikuks teiste parteidega läbirääkimistesse astuda, et otsekohe Eestimaa osariiklikku omavalitsust kehtima panna maapäeva kaudu, mida tuleb

O. Sternbeck, sotsiaaldemokraatide aktiivseid tegelasi 1917. a. Ülesvõte O. Sternbecki põrandaaluse tegevuse ajajärgult.

¹ «Sotsiaaldem.» 7. XI 1917.

² Ibid., 1. XI 1917.

³ Ibid., 27. X 1917.

⁴ Ibid., 8. XI 1917.

⁵ Ibid., 7. XI 1917.

selleks tööliste ning soldatite nõukogude ja Eesti sõjaväelaste esindajatega täiendada.¹

Samal ajal kui Jüri Vilms ja O. Sternbeck pidasid Eesti saatust kõige tihedamalt seotuks Venemaa omaga, oli aga ka juba teisi, kes Venemaa peale käega löid. Nii tähendas P. Olak «Tallinna Teatajas» (8. XI):

«Oleme lõpulikult maha matnud kõik lootused, et Vene rahvas meie seisukorda parandada võiks, — ta ei suuda enam endagi üle valitseda... Praegu oleme korraldamata sõjariistus hulkade vägivalda ohvriks jäetud, tulevikus mõistab meile elu või surma otsuse Euroopa suurvõimude tahtmine. Arvavad nad, et neile kasulik on, kui Eestimaa Venemaa kubermanguks jääb, siis jääb ta seks. Leitakse aga, et «Euroopa tasakaal» meie iseseisvust nõuab, siis saame selle. Vene rahval ja veel vähem Vene ja meie enamlastel saab selle kaalumise ja kauplemise juures vaevalt mingit otsustamise õigust olema.»

Eesti sots.-revolutsionärid olid küll vasempoolseteks arenenud ja ühes oma vene mõtteosalistega enamlaste riigipööret toetanud. Kuid ühtlasi olid nad föderalistidena oma teisel kongressil 19. sept. Vene parteist lahku lüües iseseisva Eesti sots.-rev. partei loonud ja G. Suitsu ettepanekul otsustanud ühendusse astuda Venemaa rahvussotsialistlike organisatsioonide kesknõukoguga.²

Seega leidis Eesti osariikliku enesemääramise mõte toetust laialdastes kodanlikes ja ka sotsialistlikes ringides. Suuremad lahkuminekud olid suhtumises enamlaste riigipöördesse — järsust vastuseisust üle passiivse äraootamise kuni sümpatiseeriva toetamiseni sotsialistide vasemal tiival. See kõikuvus viis küsimusele, missugusele sõjalisele jõule võib maapäev toetuda, kui enamlased oma 25. septembri esitise mõttes teda eesti rahva esindusena tunnustada ei taha.

Pärast Saaremaa langemist oli küll luba antud mitte üksnes Eesti diviisi, vaid ka Eesti korpuse asutamiseks. Kuid samal ajal oli lagunemine Vene väest ka mõnedesse eesti väeosadesse hakanud levima, nii et põhjarinde eesti sõjameeste konverentsil Tartus 13. okt. K. A. Hindrey ja alltn. Koort kahtlust avaldasid, kas maksab niisugustel oludel Eesti korpuse mõttest üldse rääkida. Ühel häälel võeti siiski vastu J. Tõnissoni ettepanek diviisi asutamine lõpule viia ja korpuse asutamise eeltöödele asuda.³

Tallinna Eesti polgus oli lagunemine õige kaugele ulatunud. Polgu üldkoosolek ja Tallinna Eesti sõjaväelaste täidesaatev

¹ «Sotsiaaldem.» 13. XI 1917.

² «T. Lipp» 21. ja 22. IX 1917.

³ IEP, lk. 258.

komitee võtsid 1. nov. vastu resolutsiooni, milles nõudsid Eesti-le vaba enesemääramist, trükivabadust ja valitsusvõimu Eesti maapäeva kätte. Tallinna Eesti sõjaväelaste nõukogu üldkoosolek muutis aga seda resolutsiooni — maapäeva täiendatagu Eesti sõjameeste ja sovetide esindajatega, soovitades ühtlasi Vene asutava kogu valimistel Balti mere ringkonnas enamlast Döbenkot ja vasempoolset sots.-rev. Prošjani toetada.¹

Mõni päev hiljem oli Tallinna Eesti polgu komiteel juba uus esimees Panick ja see protestis 1. nov. resolutsiooni avaldamise vastu, teatades, et polk toetab praegust revolutsioonilist valitsust ja sovette kuni asutava koguni.²

Kindlam oli meeleolu I Eesti polgus, mis seisis rindel Haapsalus. Tema kuulus võrdlemisi korralikku 45. jalaväe diviisi, mille komitee esimees, Varssavi juut Braun, oli eestlaste vastu väga sõbralik. Enamliku pöörde puhul otsustas selle diviisi nõupidamine 5. novembril soovitada kõigi sotsialistlike parteide koalitsiooni ja kui see ei teostu, siis toetada isamaa ja revolutsiooni päästmise komiteed, mis oli Petrogradi sotsialistide poolt enamlaste vastu moodustatud.³ Sama resolutsiooniga ühines ka I Eesti polk.

1. novembril ilmus I Eesti polgu ja Haapsalu garnisoni ülema polkovnik A. Tõnissoni juurde läti lipnik Perno, kes teatas, et temale on Tallinna sõjarevolutsiooni komitee ülesandeks teinud asutada Haapsalus kohapealseks kõrgemaks võimuks samasugune sõjarevolutsiooni komitee. Et Pernol rinde juhatuse paberid puudusid, käskis polkovnik Tõnisson teda viivitamatult Haapsalust lahkuda ja, kui ta selle asemel kihutust hakkas tegema, laskis ta vangistada ning vabastas alles hiljem 45. diviisi ülema käsul, enamlaste agitaatorile vastu seadis aga Haapsalu jaama kontrolli.

Enamlaste keskkohaks Haapsalus oli sõjaväe raadiojaam. Seal teatasid vene maadruused 4. nov. Tallinnasse vene revolutsionäride sentimen-

K. A. Hindrey, Tartu maleva Büroo juhtivaid tegelasi 1917. a.

¹ «E. Sõjam.» 2. ja 4. XI 1917.

² «E. Sõjam.» 8. XI 1917.

³ IEP, lk. 237.

taalses stiilis: «Linna üle on tõusnud mingi saatustlik pilv. Jaama tekkisid kuulipildujad. ... Lipnik Pint, paljastatud revolvriga ja hullumaja pitsat näol, tikkus kallale sissesõitvatele soldatitele ja madrustele ja nõudis met-sikult karjades tunnistusi.»

Kell kolm öösel läks raadiokomando mõne jalaväeosaga linna, et sõja-revolutsiooni komitee käsku täita. Teel kohati lipnik Pernot, kes oli juba vabastatud. Perno juhatusel mindi polkovnik Tõnissoni vangistama. «Vere-valamise ärahoidmiseks võtsime kõige energilisemad abinõud, mis ei osutu-nud kahjuks ka teenistusele.» Tõnissoni siiski kätte ei saadud. «Enamus ohvitseride on Kerenski poolt ja sovettide vastu: meid, mure poegi, truusid demokraatialle ja rahvale, kallavad üle poriga. ... Meie sirutame palves sõjarevolutsioonikomitee poole oma käed ja tahame uskuda, tahame loota, et teie, meie seltsimehed, saate aru tekkiva seisukorra kogu õudusest ja võtate tarvitusele abinõusid.»¹

Tallinnas oli käsk antud polkovnik Tõnissoni vangistamiseks, kuid mit-te ainult sõjaülemused, vaid ka Eesti sõjaväelaste ülemkomitee ja 45. di-viisi komitee leidsid, et polkovnik Tõnisson oli täiesti seaduspäraselt talita-nud, sest Pernol puudus volitus ja ta ignoreeris 45. diviisi komiteed. Van-gistuskäsu teostamiseks puudus Tallinna sõjarevolutsioonikomiteel Haap-salus ka võim.

I Eesti polgu komiteede üldkoosolek avaldas 8. nov. nõud-mise, et maapäev viibimata kokku astuks ja kuni asutava kogu kokkuastumiseni kõik riigivõimu Eestis enda kätte võtaks. Veidi hiljem pani polgukomitee maapäevale ette kokku astuda Haap-salus, I Eesti polgu kaitse all.²

A. Piip aga soovitas Tallinnas kaitseta kokku tulla ja alles siis, kui laiali aetakse, Haapsallu minna. Martina hoiatas, Haapsallu minnes võidaks maanõunikke süüdistada sakslastega läbirääkimistes ja seal ähvardaks ka vangilangemine sakslaste kätte. Kui veel H. Kruus Tallinna kasuks tähen-danud, et ühe erakonna poolt laiali ajamist mõistaks rahvas hukka, ja J. Vilms soovitanud mitte enne laiali minna, kui on võimu tarvitatud, otsus-tati ühel häälel 4 erapooletusel astuda Tallinnas kokku ning kolme vastuseismi-sel ja 5 erapooletusel — kaitset mitte kutsuda. Nelja erapooletusel otsustati siiski Ülenikomiteelt küsida, kas ta võib Tallinnas või mujal maapäevale kaitset pakkuda.

Arutati veel maapäeva täiendamist eesti sõjameeste esin-dajatega ja tööliste ning sõjaväelaste nõukogude (sovettide) saadikutega, mida soovitas J. Vilms. J. Tõnisson pooldas ainult eesti sõjameeste juurdeõmbamist. Maasik tähendas, et ilma sovettideta ei suudaks maapäev kokku kutsuda Eesti asutavat kogu, korraldada Vene vägede väljasaatmist, takistada vabri-kute evakueerimist. K. Baars aga lõpetas need arutlused märkusega, et kuna sovetid on maapäeva laiali saatnud, pole enam võimalust nende poole pöörduda. K. Päts kahtles, kas

I Eesti polgu ülem polkovnik Tõnisson (ees keskel) ja polgu ohvitserid.

desorganiseeritud eesti sõjaväeosadeski niipea valimisi saaks toimetada.

Maapäeva koosoleku päevakorra koostamisel tekkis küsimus, kas osariiki ka vormiliselt välja kuulutada. Üksmeelselt leiti see ülearune olevat, kui maapäev juba end ülemaalseks kõrge-maks võimuks kuulutab. P. Põld tähendas, et osariigi välja-kuulutamiseks puudub nii võim kui raha. K. Päts hoiatas, et sellega võime vahekorra enamlike vädgedega teravaks ajada ja oma asja rikkuda, millele K. Parts juurde lisas, Vene väed leiaksid siis, et neid maalt välja tahetakse tõrjuda. Asi lõpetati J. Tõnissoni märkusega, tuleks enam rõhku sisule anda ja vor-miline osariigi väljakuulutamine ära jätta.¹ K. Asti ja K. Pätsi ettepanekul otsustati veel toetuse otsimiseks teatada maapäeva protest ka kohalikkudele ukraina väeosadele.

Nii astus maapäev 15. nov. erakordselt kokku. Seks ajaks oli ka Jüri Vilms, kes veel enamliku pöörde puhul Eesti saatust Venemaa omaga sidus, teisele arvamusele jõudnud:

«Venemaa rahvad,» kirjutas ta, «on alanud oma eriteed käima ja oma kodumaa saatust lahutama Suur-Vene saatusest: Ukraina on enese ise-seisvaks kuulutanud, Don valitseb ennast ise, Soome on oma enese maa-

¹ IEP, lk. 228.

² A. Tõnisson, MIV, I, lk. 165.

¹ Need vanematekogu arutlused teevad lõpu mõne õigusteadlase teoo-riale, et 15. novembrist 1917 algab Eesti iseseisev riik, aga mitte osariik (A. Piip, Tormine aasta, Tartu, 1934, lk. 57).

päeva kõrgemaks võimuks kuulutanud. Ka Eestis pole enam keskvalimusi olemas. Aeg on käes, kus meie iseseisvalt ja vabalt oma enese teed peame hakkama käima.»¹

Et maapäeva laialisaatmist oodati, siis valmistati kõik otsused vanematekogus üksikasjalikult ette. Veel viimasel silmapilgul avaldas M. Martna Eestimaa kaardile vaadates kahtlust, kas nii väike maa suudab iseseisvalt läbi tulla.

Kui see 15. nov. vanematekogus sündis, tuli V. Maasik ja teatas, et kell kolm tuleb tööliste demonstratsioon Toompeale, kuid et vägivalla ärahoidmiseks olevat enamlased ka roodu soldateid kohale toonud. Mõnelt poolt soovitati laialiajamise ärahoidmiseks tulla kokku mujal, kuid enamus otsustas Toompeale jääda.

Maapäeva koosolek oli ainult otsuste vormiliseks vastuvõtuks. Sealt võtsid osa peaaegu kõik maanõunikud peale enamlaste, kuna pealtkuulajate ruum Toompea valges saalis oli tungil täis, eriti eesti sõjaväelasi.

Kõigi häältega üheainsa — M. Martna — erapooletusel võeti vastu resolutsioon, mille A. Piip ette kandis: rahvaste enesemääramise põhimõtte alusel Eesti asutav kogu kokku kutsuda Ülevenemaalise asutava kogu valimisseaduse järgi, mille kohastamiseks Eestimaa täidesaatva komiteega kokku rääkida. M. Martna pani ette ühineda enamlaste valimisseadusega, mille peale H. Kruus tähendas, et resolutsioon jätab selleks võimaluse.

Kõigi häältega 9 erapooletusel võeti vastu J. Tõnissoni poolt ettekantud resolutsioon: maapäev tunnistab enese Eestimaa ainsaks kõrgema võimu kandjaks. Oma esindajaks määrab ta oma juhatuse ja vanematekogu ühes maavalitsusega. Sots.-rev. H. Reimantähendas, et maapäev pole saanud võimuesindusi, seepärast võib ta end pidada ainult maaesinduseks. J. Tõnisson vastas, et maapäeval oli juba 30. III seaduse järgi niihästi omavalitsuse kui ka üldadministratiivne võim. Kuid nüüdses olukorras, kus muu seaduslik võim maal puudub, on maapäev oma südametunnistuse järgi kohustatud, ka seaduseta peale vaatamata, kogu võimu Eestimaal enda kätte võtma.

Ühel häälte võeti vastu K. Pätsi ettekantud üleskutse eesti sõjameestele. Neid kutsuti kodumaa kaitseks Eesti polkudesse, oma maad ja rahvast hävituse käest päästma. Samuti ühel häälte kiideti heaks Kiievi väikerahvaste nõukogu otsus, et rüüstamised tuleb rahvuslike sõjavägede toetusel lõpetada. J. Vilmsi ettepanekul saadeti Ukraina keskraadale Ukraina vabariigi väljakuulutamise puhul tervitustelegramm. M. Martna ettepa-

¹ «Pvl.» 15. XI 1917.

nek maapäeva Eestimaa tööliste ja sõjaväelaste nõukogu esindajatega täiendada võeti järgmise koosoleku päevakorda.

Koosolek oli läbi 25 minutiga. Ta oli läinud üksmeelsemalt, kui sel lagunemise ajal karta oleks võinud. Ainult maapäeva tunnistamisel kõrgemaks võimuks oli 48 maanõunikust 9, nimelt osa sots.-demokraate ja sots.-rev-e, rahvuskoguaegsetest seisukohtadest kinni pidades, erapooletuks jäänud. Rahvuskogust saadik oli rahvuslik ühine rinne tublisti laiinenud.

Maapäeva otsuste tähtsus jäi peamiselt juriidiliseks. Eestimaa, kes veebruaripöördest saadik tegelikult kasutas autonoomseid õigusi, proklameeris nüüd end osariigiks Vene föderatsioonis, kuigi neid sõnu otsekohe ei tarvitatud.

Maapäeva koosolekule järgnes sündmus, mis suhted enamlastega palju teravamaks viis. Sõjarevolutsioonilise komitee esimees V. Kingissepp, kellel ei puudunud näitleja kalduvused, oli tahtnud maapäeva laialisaatmisest teha revolutsioonilise «journée» Suure Prantsuse revolutsiooni stiilis. Maapäeva laialisaatmine sõjalise jõu abil paistis talle liiga proosaline olevat. Ta käsutas Toompea lossi ette kokku kogu Tallinna enamliku töölistkonna, küttis selle kihutuskõnedega üles ja tahtis lavastada «rahvakohut» «vasturevolutsiooniliste» maapäevasaadikute üle. Kuid mürav mass läks tema libretost üle, hakkas maapäevasaadikuid, keda kätte sai, peksma, tahtis neid mahalaskmisele viia ja jagas hoope Kingissepale endalegi, kui see vahele segas.

Maapäeva laialisaatmise vastu käisid 15. novembri õhtul sõjarevolutsioonilises komitees protesti avaldamas eesti ja ukraina sõjaväelaste ülemkomiteede, I ja II Eesti polgu jne. esindused. Ka paljude vabrikute töölised protestisid; Beckeri, Lutheri, Depoo jt. töölised olid suure enamusega otsustanud Kingissepa demonstratsioonist üldse mitte osa võtta.

Maapäeva liikmete eranõupidamisel 16. novembril otsustati tingimata Eesti asutav kogu kokku kutsuda. Ses asjas enamlastega läbi rääkima valis vanematekogu 17. XI Seljamaa, Raudsepa ja Martna. Nende läbirääkimiste järel otsustas vanematekogu 22. XI ühineda enamlaste poolt väljakuulutatud asutava kogu kokkukutsumise seadusega; selleks juhaks aga, kui enamlaste võim murtud peaks olema, valida uus valimiste peakomitee. 24. novembril pani Birk ette seda otsust revideerida, kuid vanematekogu jäi endise otsuse juurde.

Vastuoksa esialgsele otsusele saatsid enamlased 20. novembril ka maavalitsuse laiali, mille peale maavalitsuse ametnikud alustasid streiki, mis kõigist enamlaste ähvardustest ja

meelitustest hoolimata kestis enamlaste langemiseni. Oma maavalitsusse — «rahvavanemate» kogusse — said enamlased juurde ainult paar sots.-revolutsionääri, kellele kui kahtlastele enamlikud komissarid kõrvale pandi; sotsiaaldemokraadid aga loobusid.¹

Maavalitsuse asutused jäid edasi tegutsema pöranda all. Tähtsamaks uueks mureks sai neil — maa välisesinduse loomine. 17. novembril otsustas okupeeritud maadega läbikäimise komitee saata saadikuid Stokholmi asju korraldama. Selleks paluti J. Tõnissoni 21. novembriks Tartust Tallinnasse sõita, dokumente ühes võttes, et teekonda alustada.² 20. novembril kirjutati alla A. Piibule vene- ja prantsuskeelne üldvolitus maapäeva chargé d'affaires'ina esineda. Need kaks olid Eesti esimesed välissaadikud.

J. Tõnissoni takistas Tallinna sõitmast ootamatu plahvatus Tartus. Teravate rahvuslike vahekordade tõttu — Tartu oli 5000-mehelise Läti enamliku tagavara polgu võimuses — leidis seal maapäeva laialisaatmine kõige tugevamat vastukaja.

Tartu täidesaatev komitee, kus eestlased vähemuses, otsustas «Postimehe» üle võtta. «Postimehes» ilmus 18. novembril selle vastu protest ning maapäeva otsuste kõrval J. Tõnissoni üleskutse, et eesti sõjaväelased Eesti maavalitsust ja kohalikke omavalitsusi toetaksid: «Kaht teed ei ole. Kas aitame ennast viibimata, või aga meie maa ja rahvas läheb hukka üldise korralageduse laialilagunemisel läheneva nälja ja viletsuse käes võõraste vägede rüüstamisel ja üksikute salkade toore vägivalla käes.»

Juba siis käis täidesaatva komitee poolt juudi üliõpilane Faermann läti soldatitega «Postimehe» trükkimist seisma panemas ja toimetajat J. Tõnissoni vangi viimas. Kuid J. Tõnisson lasti kohe vabaks, kui eesti roodud vahele segasid. «Postimehe» üleskutse peale pani siis Tartu Eesti tagavara-

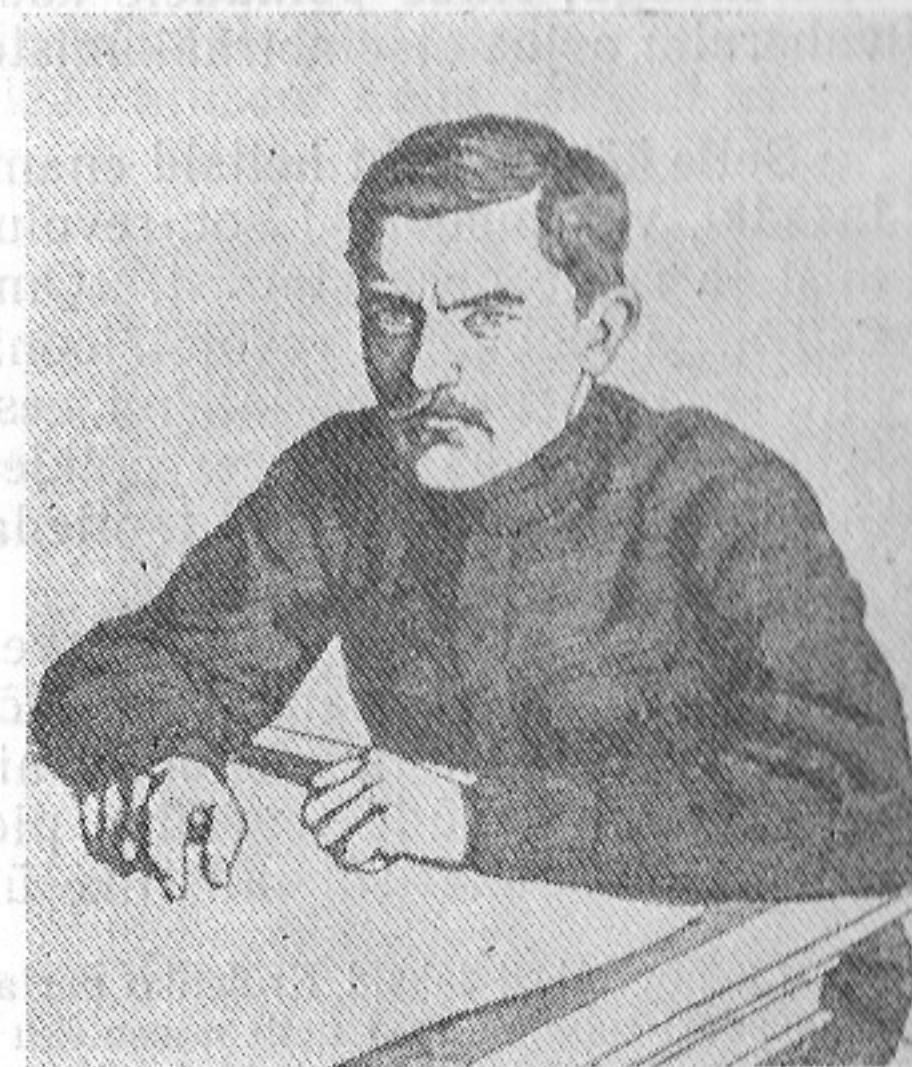

Viktor Kingissepp.

pataljoni ühes eesti seltskonnaga 21. novembril rahvusliku meeleavalduse toime. V. Kingissepp tuli Tallinna punakaardiga Tartut rahustama, kusjuures vangistati J. Tõnisson, Eesti tagavarapataljoni ülem polkovnik Rosenbaum ja 38 eesti ohvitseri. «Tööline» rõõmustas: «Nüüd on igasugune jõuollus, mille peale kodanlus toetada võis, nende jaige alt kadunud ja vaevalt, et nad seda veel kunagi koondada jõuavad.» (25. XI)

See rõõm oli enneaegne — püsis veel «Haapsalu kants», I Eesti polk. Enamlased olid sunnitud temalt proteste ja hoiatusi sallima ja tema ähvarduste kartusel tagasihoidlikumad olema. Eriti protestis I Eesti polk maapäeva laialiajamise ja Tartu vangistamise vastu, kutsus maavalitsust Haapsalusse enda kaitse alla ja ähvardas jõuga välja astuda võõraste rahvaste vastu, kes Eesti siseasjusse segavad.¹

J. Tõnissoni pidasid enamlased Tallinnas nädalapäevad kinni, siis laskis V. Kingissepp ta vabaks, tingimusega, et ta viibimata välismaale sõidaks.² Nõnda teostas V. Kingissepp ilma enda teadmata maavalitsuse otsuse ja saatis esimese Eesti välissaadiku välismaale.

Jaan Anvelt. «Klassivõitluse» järgi.

VAHERAHU

Ehk küll rahudekreet juba 26. oktoobril vastu võeti, sai Vene nõukogude valitsus vaherahu esitamisele asuda alles 8. novembril, kui tema siseseisukord vähemalt pealinnades ja Soome lahe ringkonnas oli tasakaalustunud.

Uus väliskomissar Trotski seletas siis kesktäidesaatvas komitees roosilistes värvides: rahudekreet olevat täitnud kõige optimistlikumad lootused. Oktoobripööre olevat andnud sõjale surmahoobi. Euroopa valitsustel pole muret enam oma esialgsete eesmärkide teostamise, vaid ainult sõja likvideerimise pärast kõige vähema kahjuga enese võimule. Võidust mõelda ei

¹ «Tööline» 23. XI 1917.

² V. Neggo 17. XI 1917 J. Tõnissonile, EKIA, J. Tõnissoni kogu, 5.

¹ A. Tõnisson, MIV, I, lk. 165.

² Ibid., lk. 166.

olevat võimalik ei ühel ega teisel poolel ja töölisklassi vahelesegamine tülisse olevat mõõtmatu jõuga tegur. Saksamaa sisemajanduslik seisukord sundivat teda nõukogude võimusse suhtuma poolsallivalt.¹

Kui vägede ülemjuhataja Duhhonin loobus vaherahu ettepaneku edasiandmisest, siis tapeti ta ära ja asendati lipnik Krölenkoga; rinde polkudele kästi aga omalt poolt vaenlasega vaherahu asjus otseläbirääkimistesse astuda.²

Selle käsu pärast heitsid enamlastele nende koalitsiooni kaaslasedki, vasempoolsed sot.-revolutsionäärid ette sõjaväe lõhkumist ja rinde nõrgestamist. «Omavolilised vaherahud tähendavad arga loobumist revolutsiooni ülesannetest, ähvardavad kapitulatsiooniga imperialismi ees.» Etteheidetele vastas Lenin kesktäidesaatvas komitees põiklevalt, et rahu ei võivat teha ainult ülevalt, rahu tulevat taotleda alt.

Tõeliselt oli käsu peaotstarve mitte rahu saavutamine, vaid sõjaväe võitmine enamlusele. Nõukogude valitsust olid selleks ajaks vormiliselt tunnustanud ainult kolm armeed.³ Polkude viisi eravaherahude tegemine pidi soldatite massi nende sõjalliste ja mõõdukas-sotsialistlike ülemuste alt ära ahvatlema.

13. novembril läksid Krölenko parlamentäärid Dvinski all sakslaste poole ja paari tunniga said neilt nõusoleku vaherahu läbirääkimisteks.

Järgmisel päeval kutsusid Lenin ja Trotski liitriike rahuläbirääkimistele kaasa. Need vastasid protestiga, et neid vaherahu pakkumisega süüdinud tõsiasi ette asetatud, hoiatasid eraldirahu eest ja loobusid nõukogude valitsust tunnustamast. Venemaa jäi keskriikidega üksi.

Vastuoksa sellele, mis Trotski kesktäidesaatvas komitees soletanud, ei olnud Saksa valitsuse mureks mitte sõja likvideerimine kõige väiksema kahjuga, vaid tema peamõtteks oli — võit, milleks talle Venemaa kokkulangemine uue šansi andis. Ludendorff oli juba suvel vaherahutingimused Venemaaga valmistanud ja ootas kuude kaupa pikisilmi Vene rahupakkumist. Seda ära ootamatagi oli ta juba novembris hakanud vägesid alatasa idarindelt läände üle vedama ja lootis järgmisel aastal läänes otsustava hoobi anda.⁴

Kui vaherahu pakkumine tuli, küsis Ludendorff idarinde staabiülemalt kindral Hoffmannilt, kas enamlastega võib läbirääkimisi pidada. Hoffmann vastas jaatavalt. «Ekstsellents vajab vägesid ja need on esimesed, kes tulevad.»⁵

¹ Popov, A.: Oktjabrski perevorot, Petrograd, 1918 (edaspidi Popov), lk. 236—237.

² Ibid., lk. 241.

³ Ibid., lk. 246.

⁴ Ludendorff, lk. 408 jj.

⁵ Hoffmann, lk. 189.

Kantsler krahv Hertling teatas 16/29. nov. riigipäevale, et ta on valmis Venega rahuläbirääkimisi alustama ja arvestab Poola, Leedu ja Kuramaa enesemääramist.

Rohkem sõja likvideerimisele, kas või «ühe sinise silmaga», mõeldi Austrias. Sealgi kaheldi, kas enamlus selleks liiga ühepäevaliblikas ja liiga revolutsiooniline ei ole, et temaga läbirääkimistesse astuda. Kuid välisminister krahv Czernin arvas, et mida lühemat aega Lenin võimule jääb, seda rutem tuleb temaga läbi rääkida, sest ükski hilisem Vene valitsus ei saavat enam sõda uuesti alustada.¹

Saksamaa nõusolek tõstis kohe Trotski tuju. 15. novembril hooples ta kesktäidesaatva komitee ees: Saksa verine keiser hakkas meiega seepärast läbi rääkima, et ta meie sõpru — Saksamaa töölisi ja talupoegi — kardab.² Enamlaste ajakirjandus aga sattus nii võidujoovastusse, et «Tööline» (20. XI) koguni kõmusõnumi tõi:

«Vene revolutsiooni surve all on ka liitriigid, kes viimase minutini vastu panid, oma saadikud 19. nov. Brest-Litovskisse saatnud. Imperialism peab oma pead revolutsioonilise Euroopa ees paenulama.» Oma tuulest võetud kõmusõnumile seipitses «Tööline» järgmisel päeval erilise teooriaga: «Kui iganes asi niikaugele jõuab, et rahvas ühelgi vääliinil ajutiselt rahu maksuma paneb, siis on seda ka teised liinid tegema sunnitud...»

Seda seletasime meie tervel revolutsiooni ajal, Venemaa poolt seda algatust nõudes ja nüüd, kus enamlaste tegevusel see algatus süündinud, näitavad tagajärjed, kui õige meie kavatsus oli.»³

«Mitte üksi rahu ei lähene,» kinnitas «Töölises» (22. XI) R. Vakman. «Läheneb ka Ohtu-Europa revolutsioon. Alles nüüd võib Venemaa revolutsiooni laine vabalt Europasse tungida.»

Saksamaa sotsiaaldemokraatia «Vorwärts» oli küll juba enamlasi hoiat

Leo Trotski 1917. a.

¹ Czernin, Graf: Im Weltkrieg, Berlin, 1919 (edaspidi Czernin), lk. 298.

² «Tööl.» 21. XI 1917.

³ Ibid.

tanud, et oleks meeletus vene viise kogu maailmale soovitada. Võidurikaste vägede selja taga omandab ühiseluline pööre teistsuguse kaju kui võidetud vägede selja taga. Mõte rahvaste sõda üldise kodusõjaga lõpetada olevat utopia. Ükski Saksa sotsialistlik ringkond ei mõtleval sõda sisemaale kanda.¹

Kuid saksa sotsiaaldemokraadid olid enamlastele ainult «sotsiaaläraandjad», kelle sõnu ei tule uskuda. Ja Trotski andis tsirkuses «Modern» kiiduavalduste all lubaduse, mis oleks suurepäraselt kõlanud, kui ta mitte bluff poleks olnud: «Meie ütleme, et kui rahvad keisrite vastu üles astuvad, siis Venemaa soldat ühte paukugi väeliinil ei tee. Selle lubaduse anname teie nimel ja teie saate teda toetama.»²

Kuulajaskonnal oli seda kergem seda lubadust toetada, et vene soldat ka keisrite eneste vastu enam ühtegi pauku väeliinil ei tahtnud teha.

Oma delegatsiooni Bresti saates kinnitas Trotski 17. novembril Petrogradi sovetis:

«Mingil tingimisel ei luba meie nende suurte põhimõtete vassimist, mis suur Vene revolutsioon üles seadnud. Nendega ühe laua taha istudes paneme neile otsekohesed küsimused ette. Meie ei lase mingit kahtlast vastust anda... Rahvakihtide surve all istus Austria ja Saksa valitsus süüpinkil. O'ge julged, seltsimehed, et prokurör, Venemaa revolutsioonilise demokraatia saatkond, oma kutse kõrgusel saab olema.»³

Kui vene delegaadid Brestis pikki revolutsioonilisi deklaratsioone «üldisest rahust» ette kandma hakkasid, lõi kindral Hoffmann nad tagasi lühikese küsimusega, mis otse eesmärki tabas: kas on Vene delegatsioon volitatud ka liitriikide eest kõnelema? Ja enamlaste kohmetute seletuste peale jäi tal üle toonitada nende isolatsiooni.

Sõjaekspertid-ohvitserid valmistasid Vene vaerahutitingimused. Vaerahu kestel keclati vägede ümberpaigutamine ühelt rindelt teisele. Hoffmann sai sellest põhjuse mürgiselt tähendada, et vägede kinnitamine rinnetele pole enamlastele kasulik, sest neil olevat juba tulnud viia oma vägesid rindelt sisemaale politseiteenistuseks, s.o. kodusõjaks. Lisandusega, et keeld ei käi ümberpaigutuste kohta, milleks juba varemini käsud antud, võtsid sakslased tingimuse ometi vastu — selle alla käis just nende vägede ülevedamine idarindelt läänerindele.

Vene admiral Altvater pani ette nõuda Eesti saarte evakueerimist. See olevat «strateegiline õiglus»: sõjategevuse uuesti alustamise puhul oleksid siis mõlemal pool ühesugused šansid saarte vallutamiseks.⁴ Omavahel

¹ «Pvl.» 20. XI 1917.

² «Tööl.» 25. XI 1917.

³ «Tööl.» 22. XI 1917.

⁴ «Arh. r. rev.», XX, lk. 44.

Eesti Tööraha ja Nõukogu
Täidesaatva Komitee

Тайное

Исполнительный Комитет

Земледельческого

Рабочего и Военного Совета

Комиссары Совета Народных

Делегатов

19 дetselbrja 1917

Комиссаров т. Позерну.

№ 111

Исполнительный Комитет просит Вас оказать
предъявителям ордера: Витер, Александровичу НЕЙТО
Ивану Михайловичу АЙНСОНУ и Павлу Ивановичу ОЛАКУ
ОЛАКУ всемерное содействие в получении от над-
лежащего органа разрешения на проезд в г. РИГУ
и на острова, включая гошмановку, для установ-
ления регулярных сношений с мирным населением
на сих островах.

За председателя В. А. И. И. И.

Секретарь Т. К. К.

V. Kingissepa poolt väljaantud soovituskiri ettenäitamiseks
rahvakomissar Pozernile.

Eesti Tööraha ja Nõukogu Täidesaatva Komitee poolt 19. detselbril 1917 a.
V. Neggole, J. Ainsonile ja P. Olakule antud soovituskiri, et neile
võimaldataks sõita sakslaste vallutatud aladele — Riiga ja saartele, ühen-
duse loomiseks mandri ja vallutatud alade elanike vahel. Alla kirjutanud
V. Kingissepp ja J. Käspert.

vaieldi küll vastu, et see nõue kui sakslastele täiesti vastuvõetatu jääks paljaks bravaadiks. Enamlased ühinesid aga Altvateriga: nende revolutsiooniline au nõudvat, et sakslased evakueeriks Saare- ja Hiiumaa, kust ähvardab hädaoht punasele Petrogradile.¹ Ka taheti Vene ja liitriikide vägede huvidele äärmist vastutulekut üles näidata.

Hoffmann lükkas selle nõude järsult tagasi, avaldades imestust, et Vene poolt asetatakse tingimusi, mis oleksid arusaadavad ainult juhul, kui Saksamaa oleks loodud. Ajalugu ei teadvat juhust, kus poolte üheõiguluse puhul neile esitataks erinevaid kohustusi.

Pikemaid vaidlusi tekitas demarkatsioonijoon Balti merel. Venelastel läks see joon Lüserortist (Kuramaal) üle Gotlandi lõunaotsa Rootsi rannikule. Sakslased aga, et Inglise veealuste paatide järele valvata, nihutasid joone hoopis Soome lahe suudmesse: Põõsaspeast üle Osmussaare Russarõni ja 3 miili Soome rannast. Kui venelased garanteerisid, et ka liitriikide laevad vaerahumäärustele alistatakse, lepiti kokku vahepealsel joonel: Põõsaspeast mitte põhja, vaid õhtusse, üle Boxkäri Rootsi rannikule.

2/15. detsembril 1917 kirjutati Brestis vaerahule alla. Vene väed jäid oma kohtadele, kuid nende seisukord oli niisugune, et enamlaste juhid eneselt hirmuga küsisid: mis siis, kui vaerahu veel rahu ei too? Trotski julgustas Petrogradis Aleksandra teatris: Kui Saksa keiser meile ette paneks haavavad tingimused — kas suudame veel sõdida? Ma usun, et võiksime. Väsinud vanakesed lahkuksid, kuid meie ütleksime, et siin on meie au kaalul, ja korraldaksime soldatitest ja punakaardist vägeva sõjaväe, kes on viimase veretilgani valmis võitlema.²

Vaerahu delegatsiooni liige, vasempoolne sots.-revolutsionäär S. Mstislavski lohutas end meeldetuletamisega, et Preisi väed olid ajaloos kaks korda pärast sõja võitu näinud selle «revolutsioonilist taasalgamist», mis kõik eelmised võidud tühistas: Prantsuse revolutsiooni aegu pühkisid sankü'otid lõpuks kuulsa «Pommerni grenaderide» väe ära ja 1870. a. järgnes Sedani katastroofile veel visa «rahva sõda» Prantsusmaal.

Vasempoolsete sots.-revolutsionääride udusele romantikale oli iseloomulik, et nad Vene revolutsiooni ikka Prantsuse revolutsiooni kangelaslikumate silmapilkudega kippusid võrdlema, märkamata, et seega kriipsutasid alla ainult Vene revolutsiooni mittekangelaslikkust. Mstislavski ütles uskuvat, et kui vene soldatit veel kutsutaks, siis ta vastaks ainult «tume da ja mässulise jõuetuse ulgumisega». Kuid samal ajal nägi ta, et «era-vaerahude infektsioon, mida Krõlenko käsud külvanud, rebides rinde nartsudeks, likvideeris tegelikult igasuguse võitluse võimaluse». Prantsusmaal polnud aga ükski revolutsiooniline valitsus endale võimu otnud välisvaenlase ees kapituleerumise hinna eest.

¹ Kamenev 24. XI 1917 Vzikile, «Tööl.» 29. XI 1917.

² «Post.» 12. XII 1917.

Et enamlased ikka lubanud üldist rahu, siis pani neid veidi tühäbenema, et vaheerahu osutus eraldi-vaheerahuks. Trotski lohus selle puhul: «Eraldi-vaheerahu ei ole veel eraldirahu. Seda tühädahtu võivad ainult rahvad ise ära hoida. Venemaaga liidus olevate maade töölisklass on nüüd ajaloo poolt kutsutud kõike oma jõudu kaalule heitma, et Prantsuse, Inglise, Itaalia ja teiste maade õigetele rahvaesindajatele rahuläbirääkimistest osavõtmist kindlustada.»¹

Ka saksa proletariaadile tuletas Trotski 6. detsembril Petrogradi sovetis meelde selle revolutsioonilisi kohuseid. Läbirääkimisi, mis me Saksa valitsusega peame, tahame saksa rahvaga täiendada. Eile saatsime Saksamaale ühe vaguni ajalehti, kus salalepingud ja läbirääkimiste käik ära trükitud. Meie näitame saksa rahvale, et ainult siis võib demokraatlikku rahu ikätte saada, kui tema oma valitsusele revolutsioonilist survet avaldab.² Saksamaa vastu oli Trotski juba märksa mõõdukam kui liitriikide vastu. Saksamaalt tahtis ta ainult «surve avaldamist», liitriikidelt aga «õigeid rahvaesindajaid».

Vaheerahu kujutati enamlaste ajakirjanduses kui Saksamaa alistumist.

«Saksa staap oli sunnitud vaheerahu vastu võtma, sest kui ta selle tagasi oleks lükanud, siis oleks saksa soldatitel selge olnud, et sõjategevuse edasikestmise eest saksa kindralid vastutavad.»³ «19. nov. hakkas Saksamaa ja Austria kodanlus alla andma. Alla andmise kord on nüüd Prantsuse ja Inglise kodanluse käes. Nende seisukord on täbar. Kui alla ei anna, kustutab Venemaa tööliste ja talupoegade valitsus need kümned miljardid võlaraamatust maha, mis ainuvalitsus ja Kerenski Prantsusmaalt laenasid. Teiseks ei saa Prantsuse- ja Inglismaa ühte nädalatki ilma Venemaata sõda edasi pidada. Tahes ehk tahtmata, — sõjale on surmasilmus kaela visatud. Ja seda on Venemaa proletaariline revolutsioon teinud.»⁴

Suhtumine vaheerahuläbirääkimistesse oli enamlaste naabrite juures skeptilisem. M. Martnal, kes teatavatel tingimustel pooldas koostööd enamlastega, oli illusioone ka Vene revolutsiooni tähtsusest:

«Hädakisa, et eraldirahu korral Saksamaa liitriigid ära hävitab, on hoopis põhjendamata. Ennem on oodata, et liitriikide imperialism Saksamaa imperialismiga ühiselt Venemaa vastu astub. Vaen vene revolutsiooni vastu ühendab kõiki imperialiste. Teiseks, Venemaa on nii suur jõud, et ilma Venemaata liitlastel võimata on sõda edasi pidada.»⁵

¹ «Tööl.» 2. XII 1917.

² Ibid., 13. XII 1917.

³ Ibid., 6. XII 1917.

⁴ Ibid., 25. XI 1917.

⁵ «Sotsiaaldem.» 24. XI 1917.

Kuid sealsamas kurtis M. Martna, et enamlased rahuläbirääkimistele liiga räpakalt asunud, lõhkudes eraldi-vaheerahudega oma rinde. Ja siis järeldas ta:

«Meile tähendab vaheerahu — peaaegu kindlat kestvat rahu. Juba ennem oli vägesid peaaegu võimatu koos hoida... Mis aga saab meie hüüdsõnast: rahu ilma sõjamaksuta ja maadevõtmiseta rahvuste enesemääramise alusel, selle kohta teatas meie väliskomissar oma 19. nov. aruandes: «Rahuläbirääkimiste aegu ei saa me niivõrd Venemaa territooriumi jagamatust kaitsma, kui üldiste rahvusvaheliste sotsialistlike ülesannete teostamist.» Mitte üksi et meie teistele rõhutatud rahvastele abiks saaksime olla, — meie «uue valitsuse» rahuläbirääkimiste eeltingimiseks ei ole isegi Venemaa osade ühtejäämine. Ja rahvad, kes nende äraanda kavatses osades elavad? On meie rahuparlamentööridel nende rahvaste käest volitused neid selle ehk teise riigi alla kaubelda?... Ka rahvale peaks viimaks selgeks saama, et «rahvusvaheliste sotsialistlike ülesannete teostamine» siis juba ammugi võimatu on, kui rahvuste enesemääramise õigustki kaitsta ei suudetud.»¹

Vaheerahu üle arvas «Sotsiaaldemokraat»: «Saksamaa tunneb ennast võitjana ja kui võitja võib meile ette kirjutada oma rahu tingimused, vastu panna meie ju ei jaks enam, — ei ole ju võimul olevatel enamlastel, kes õiglaselt rahugatsevale, kuid lihtsameelsele ja pimedale soldatite

hulgale otsekohe rahu lubasid, mingit lusti ise püssi tikke tundma õppida» (28. XI). «Enamlased loodavad üleilmlise revolutsiooni põlemasüttimist. Kuid isegi Venemaa ei taha põlema süttida, seda tõendab Ukraina, Doni ja Kaukaasia riikide loomise käik... Meie eestlased peame vististi enne lõppu veel valupäevi nägema, sest meie ei saa nii kergesti Läti ja Vene sõpradest lahti, kes meid karvupidi taeva viia tahavad, tõepoolest aga meiega nii ümber käivad, nagu kurva kuulsusega tatarlased venelastega.»²

Kindral M. Hoffmann, Saksa delegaat Bresti rahukonverentsil ja «kõvemaide pähkide» enamlaste delegatsioonile.

¹ «Sotsiaaldem.» 24. XI 1917.

² Ibid., 13. XII 1917.

Eesti kodanlikud lehed võtsid vaherahuläbirääkimisi ilma ühegi illusioonita. «Päevaleht» (13. XI) arvas, et rahu toob Venemaale häbi ja kaotusi, mis ta suurriikide hulgast maha kustutavad, ja et Vene väe lõplik lagunemine ning kodusõja algamine anneksionistlikku voolu Saksamaal on kõvendanud (11. XII). Kui kantsler Hertling Poola, Leedu ja Kura enesemääramist lubas arvestada, siis järeldas «Postimees», et need maad Vene riigilt ära võetakse, kuid et nende «enesemääramine» juba teada on: Kura landtag on juba otsustanud Saksa-maaga liituda. Wilhelm tahab saada Kura hertsogiks ja Leedu suurvürstiks ja keiser Karl — Poola kuningaks (20. XI).

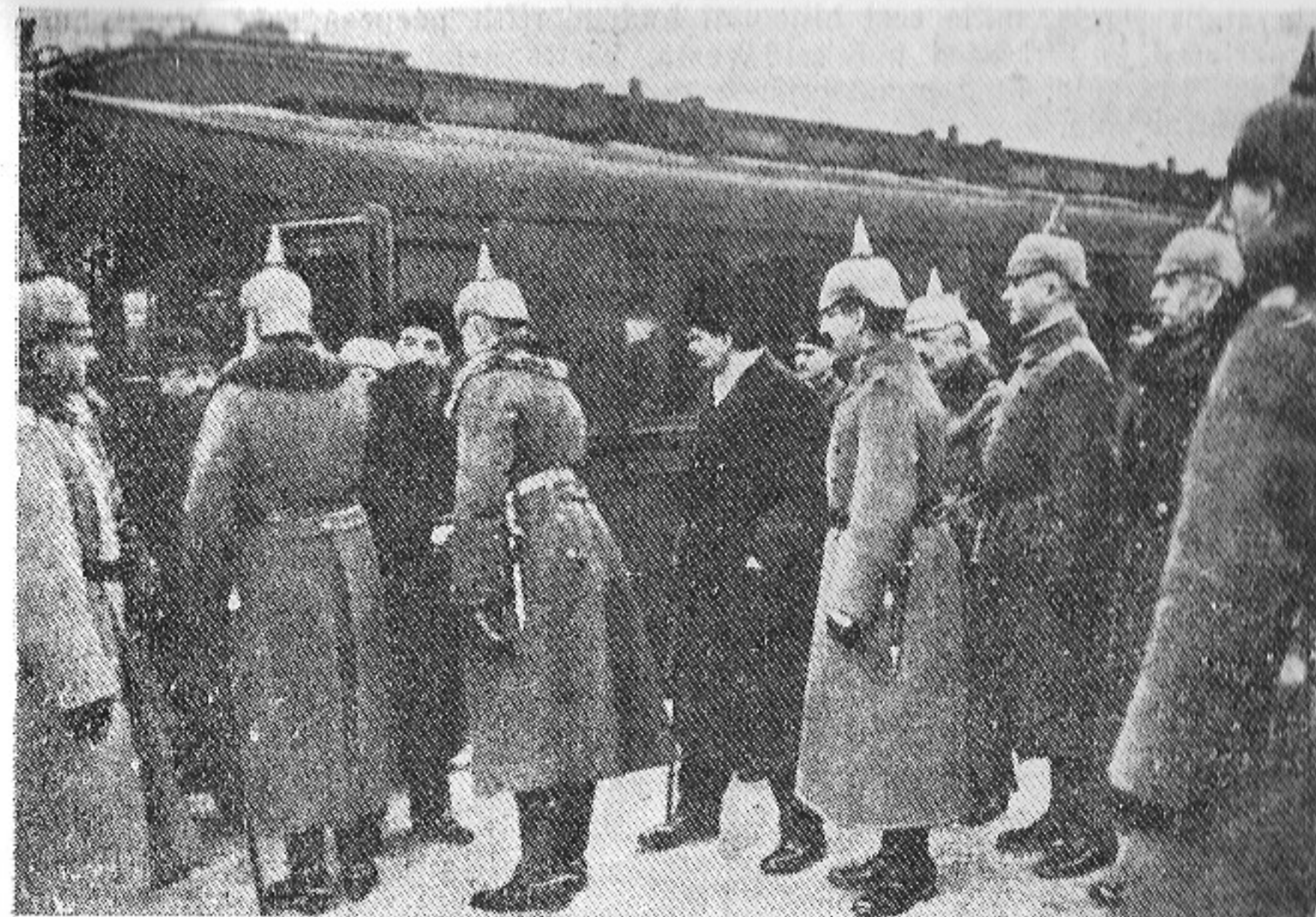
MAADEVÕTMISED ILMA ANNEKSIOONIDETA

Eesti kodanlikel lehtedel oli õigus: okupeeritud maad pidas Saksamaa omaks juba enne rahuläbirääkimiste algust. Uus kantsler krahv Hertling kinnitas 4. nov. (u. k.) Ludendorffile oma eelkäija poolt antud nõusolekut, et Leedu- ja Kuramaa tulevad personaaluniooni Hohenzollernitega. Detsembri keskel lubas kantsler Leedule tunnustada selle iseseisvust tingimusega, et see end konventsioonidega Saksamaa külge köidaks. Raskuseks oli aga, et peale Hohenzollernite hellitasid Leedu suhtes lootusi ka Württembergi ja Saksi kuningakojad.

Keiser Wilhelmi eesistumisel määrati Kreuznachis 18. det. rahutingimused Venele. Kantsler avaldas seal nõusolekut Leedu- ja Kuramaa personaaluniooniks Preisi- või Saksamaaga, reserveerides ometi veel liiduvürstide nõusoleku. Keiser kiitis selle heaks ja toonitas vajadust pärisrahvaid lasta neis raamidest nende omapära järgi areneda. Eesti- ja Liivimaa kohta otsustas keiser, venelastele tuleks ette panna, kuid mitte nõuda evakueerimist, et lasta eestlasi ja lätlasi nende enesemääramisõigust teostada.¹ Seega määrati Bresti jaoks «sõjakaardi poliitika», mille kantsler v. Bethmann-Hollweg oli juba 1916. a. lõpul avalikult välja kuulutanud ja mida vägede ülemjuhatusel algatusel Vene revolutsioonist saadik teostama hakatud.

Väljakurnatud Austria ei tahtnud Brestist muud kui rahu. Tema välisminister krahv Czernin hellitas lootusi, et Brest võiks olla üldise rahu eelmäng. Nii sai temast Brestis antipood ja vastasmängija Saksa vägede ülemjuhatuses esindajale kindral Hoffmannile. Czernini mulje Hoffmannist oli, et see asja-

¹ Ludendorff, lk. 426 jj.

Venelaste rahudelegatsioon jõuab Brest-Litovskisse. Erarõivais paremal Trotski, keskel saksa sõjaväelasele kätt andmas Joffe, temast vasemal Kamenev.

tundmise ja energia kõrval omab suurt osavust ja rahu, aga ka palju preisi brutaalsust.¹ Hoffmanni mulje Czerninist oli ümberpöörduvalt: «Tark ja noobel mees, kuid kahjuks täitsa otsas närvidega, kes on kindlasti veendunud, et Austria-Ungari peab kokku langema, kui varsti rahu ei saa.»²

Rahuläbirääkimisi 9/22. det. alustades teatas A. Joffe Vene revolutsiooni soovist — saavutada üldist demokraatlikku rahu — ja esitas aluseks sõvettide kongressi 26. okt. rahudekreedi: rahu ilma anneksioonideta ja sõjakuludeta, rahvaste enesemääramisega.

Omavahelisel nõupidamisel Czerniniga ja Hoffmanniga arvas Saksa peadelegaat, välissekretär v. Kühlmann Joffe ettepanekut vastu võtta, kui see aitaks ka liitriike rahukonverentsile tuua. Poola, Leedu ja Kura küsimused tema arvates ei käiks anneksioonide mõiste alla, sest et siin olevat maa seaduslikud organid Vene riigist lahkulöömise otsustanud. Czernin oli sellega kohe nõus. Hoffmannile ei meeldinud kasuistlik tingimus: «kui ka liitriigid juurde astuvad» ja üldse tundus talle see diplomaatlik samm sisemise valena. Ta oleks eelistanud otseste nõudmistete esitamist. Kuid et Kühlmann ja kantsler mõni päev varemini vägede ülemjuhatuses olid koos olnud, siis oletas Hoffmann, et seal sellegi üle on kokku lepitud,

¹ Czernin, lk. 302.

² Hoffmann, lk. 197.

ja andis järele, mille eest hiljemini Ludendorffilt peapesu sai.¹ Ainult bulgaarlased ja türklased puiklesid vastu, kartes neile lubatud anneksioone hädaohtu saata, kuid sunniti järele andma, et rahuläbirääkimisi «hea muljega» alustada.

12/25. dets. teatas Kühlmann enamlastele nõusoleva vastuse, sellele juurde lisades mõne kitsendava märkuse: keskriikide plaanidesse ei käivat küll okupeeritud maade vägivaldne liitmine, kuid poliitilise iseseisvusega rahvuste ühte või teise riiki kuulumise küsimust ei võivat otsustada rahvusvaheliselt — seda pidavat otsustama riik ise enda rahvaga oma põhiseaduse järgi.²

Saksa välisminister R. v. Kühlmann.

Joffe vaidles kitsenduste vastu, kuid leidis vastuse alusel võimaliku olevat rahuläbirääkimisi alustada. Liitriikide juurdeastumise võimaldamiseks määrati tema ettepanekul 10-päevane tähtaeg.

Enamlased juubeldasid. Trotski triumfeeris 14/27. dets. Vzikis: «Mineval aastal teatas Bethmann-Hollweg, et rahuläbirääkimiste aluseks peab olema sõjakaart. Nüüd aga on nad juba sunnitud sellest kaardist lahti ütlema. Imperialismi pankrot lähendab meid iga päevaga üle-

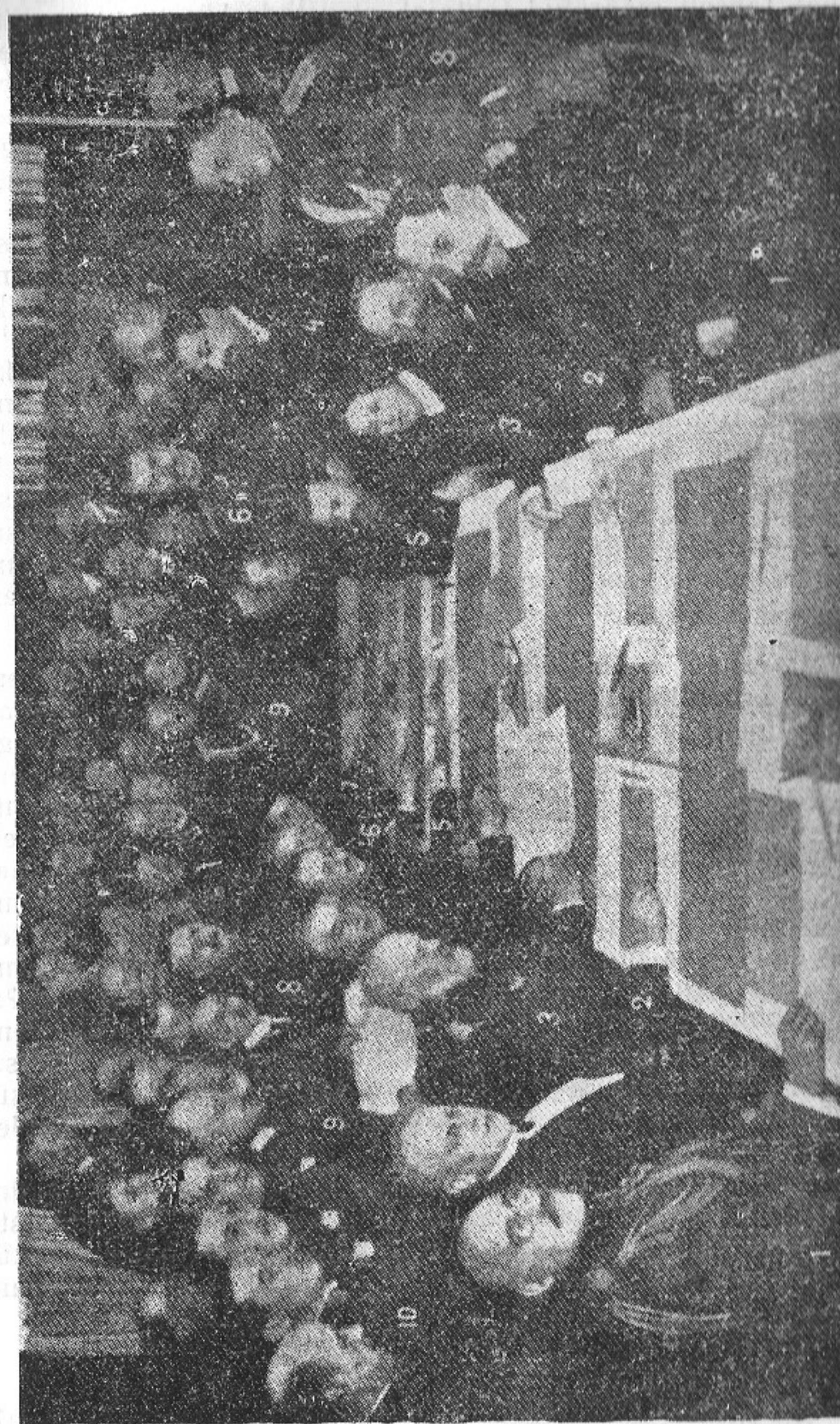
maailmsele revolutsioonile. Ja just seda ei võinud Saksamaa kodanlus, rahvusvahelise kapitali kõige reaalsem osa, arvesse võtmata jätta ja andis soveti nõudmistele järele. See 10 päeva, mis me kogu imperialistlikule kodanlusele järelemõtlemiseks andsime, paneb kodanluse suure ja raske rõhumise alla oma alamate klasside poolt ja sunnib teda vastu tema oma tahtmist meiega ühinema.» Ja pahempoolne sots.-revolutsionäär Steinberg ütles sealsamas: «Imperialism on hukkuva hoobi saanud. Kodanluse kindralid kummardavad Vene revolutsiooni ees.»³

Samal päeval, kui Petrogradis nii hõisati, hakkas aga Brēstis juba näitelava muutuma. Joffe esitas 14/27. dets. rahulepingu punkt 1 — okupeeritud maade evakueerimisest. «Nende

¹ Hoffmann, lk. 198—199.

² Mirn. pereg., I, lk. 10.

³ «Tööl.» 19. XII 1917.

Vaherahu allakirjutamine 2/15. dets. 1917. Vasemal keskriikide, paremal Venemaa esindajad. Laua keskel vasemal Baieri prints Leopold (3) ja kindral Hoffmann (4), paremal Kamenev (1), Joffe (2), Bitsenko (3), Karabuh (4), Alvaier (5)

maade elanikkonnale antakse võimalus täitsa vabalt, kõige lähemal, täpselt määratud tähtajal, otsustada küsimus oma liitumisest ühe või teise riigiga või iseseisva riigi asutamisest. Sealjuures pole enesemääraval maal lubatav mingi sõjavägede juuresolek peale rahvuslike vägede või kohaliku miilitsa. Edaspidi kuni selle küsimuse lahendamiseni jääb nende maade valitsemine kohaliku elanikkonna enda demokraatlikul alusel valitud esindajate kätte.»

Enamlased, kes kodus demokraatiat maha surusid, esinesid siin vaieldavate maaosade asjus demokraatia eestvõitlejatena. Czernin pidas Joffet koguni mingiks idealistlikuks utopistiks, kes unistab rahvaste enesemääramisest kõige laiemal alusel.¹

Kühlmann esitas vastuettepaneku, kus juba loor Saksa kavatsustelt hakkas kerkima: et Vene valitsus on täielikku enesemääramisõigust tunnustanud, siis võtab ta teatavaks teadaanded, milles on avaldatud Poola, Leedu, Kura ja osa Eesti ning Liivimaal asuvate rahvaste püüe täielikule riiklikule iseseisvusele ja eraldumisele Vene föderatsioonist. Vene valitsus võtab neid teadaandeid kui rahva tahteavaldusi ja on valmis tegema siit järeldused. Nende maade evakueerimisküsimus antakse erikomisjoni.

Joffe vastas lühidalt, nõustudes erikomisjoniga. Nagu Vene sõjaekspert Fokk kinnitab,² ei taibanud Joffe saksa deklaratsiooni õiget mõtet enne, kui alles pärast istungit. Sel istungil keskriikide esindajad pärisid informatsiooni korras teateid Vene riigi osade enesemääramise üle. Muu seas küsis Kühlmann: «Kas ei oleks Vene valitsus teatavatel, veel lähemale arutusele tulevadel tingimustel nõus välja viima oma okupatsiooniväed Liivi- ja Eestimaalt, et kohalikele rahvale võimaldada, ilma surveta sõjalise jõu poolt ja laiadel demokraatlikel alustel, väljendada oma mitmel korral avaldatud soovi ühineda oma suguvendadega, kes praegu elavad vallutatud maaosades?»³ Nagu poolkogemata sisaldas küsimus juba agressiooni: Vene väed Liivi- ja Eestimaal olid nimetatud «okupatsioonivägedeks». Joffe ei pannud aga sedagi tähele ja vastas, et ta oma valitsuse nõusolekus ei kahtle, sest mitmekordsetes deklaratsioonides olevat seda toetatud.

Sellest nõusolekust hoolimata ei tulnud Kühlmann hiljemini enam selle nõudmisega esile ja kui lõpuks rahuläbirääkimiste katkemisel sakslased ultimatiivselt nõudsid Eestimaa evakueerimist, ei olnud seal «laiadest demokraatlikest alustest» enam juttu.

¹ Czernin, lk. 304.

² Arhiv russkoi revoljutsii, Berlin (edaspidi «Arh. r. rev.»), XX, lk. 117.

³ Mirnõje peregovorõ v Brest-Litovske, Moskva, 1920 (edaspidi Mirn. pereg.), lk. 30—31.

Pärast istungit halba aimates teatas Joffe, et tahab Petrogradi sõita. Erajutuajamistest oli Hoffmann mulje saanud, et venelased on keskriikide vastust omamoodi mõistnud ja loodavad Poola, Leedu ja Kura maid tagasi saada. Hoffmann seletas Kühlmannile, et võimatu olevat venelasi niisuguse arusaamisega Petrogradi lasta, sest kui siis lõpuks tõde avaneb, peab see hulkades hullu indignatsiooni välja kutsuma. Kühlmanni ja Czernini palvel võttis Hoffmann enda peale enamlaste valgustamise ja lõunalauas seletas enda kõrval istuvale Joffele, keskriikide arusaamise järgi olevat Poola, Leedu ja Kuramaa oma enesemääramise juba teostanud ja see ei olevat anneksioon, kui nende edaspidine saatus määratakse juba ilma Venemaata.

Joffe oli nagu pähe löödud. Pärast einet istusid ühelt poolt Joffe, Kamenev ja prof. Pokrovski, teiselt poolt Kühlmann, Czernin ja Hoffmann mitu tundi koos. Enamlased andsid oma pettumusele ja kibedusele vaba voli. Vihapisarad silmis, seletas Pokrovski, ei võivat ju ometi rahust maadevõtmisteta juttu olla, kui Vene riigilt võetakse ära 18 kubermangu. Lõpuks ähvardasid venelased rahuläbirääkimiste lõpetamisega.

See viis rööpast välja Czernini. Ta pani ette vaieldavatel maadel neutraalriigi kontrolli all uut rahvahääletust toime panna. Kuid selle vastu olid mõlemad pooled. «Mõlemad pooled kartsid vastaspoole terrorit ja mõlemad tahtsid seda terrorit ise kasutada,» järeldas Czernin läbinägevalt.¹ Czerninil oli oma keisrilt instruksioon ei mingil tingimusel lasta rahuläbirääkimisi äparduda ja kui Saksamaa ei lepi, siis koguni eraldi rahu teha. Kuid Hoffmann vastas, et rahuläbirääkimiste lõpetamisest ei saavat venelastel juttugi olla. Rahutegemine olevat enamlastel ainuke võimalus võimule jäämiseks. Nad peavad rahutingimused vastu võtma, ükskõik kui valjud need ka oleksid. Austria eraldirahu olevat aga Saksamaale otse teretulnud, sest siis ei pruukivat sakslased enam Austria rinnet oma vägedega toetada.² Hoffmanniga ühel arvamusel oli ka Kühlmann.

Petrogradis kokkusid enamlaste juhid nii ära, et, olgugi ise alati saladiplomaatiat sajatanud, 14/27. dets. istungist peale Bresti protokollid mitu päeva saladuses hoidsid. Esmakordselt teatas avalikkusele Saksa nõudmistest Kamenev alles kesk-täides. komitee istungil Petrogradis 19. dets. Trotski tunnistas need nõudmised vastuvõtmatuks, teatas, et edaspidi peetakse läbirääkimisi neutraalriigis, kogu maailma töörahva kuuldes, ja hüüdis «elagu» revolutsioonilisele sõjaväele.

Enne kui enamlaste agentuurilt, said eesti lehed Saksa nõudmistest aga kuulda Tartus ilmuma hakanud dr. E. Seraphimi «Dorpater Zeitungist» — juba 19. dets. Vene riigi piirirahvaste küsimus lahendatavat Brestis «Venemaa konstitutsiooni alusel» ja keskriigid tegevat seda ka kahtlemata igal pool alles oku-

¹ Czernin, lk. 309.

² Hoffmann, lk. 200—203.

peerimata maadel, kus «Venemaast lahkulöömise püüd ja Saksa-
samaa või Austriaga liitumise soov elav on või elavaks saama
peaks». Nendega pidavat keskriigid eraldi läbirääkimisi, nagu
Kuramaal juba käimas.¹ «Sõjakaardist» mindi siin kaugemale-
gi. See oli juba otsene märguanne Eestimaa elanikele, et ne-
madki võiksid juhust kasutada ja oma enesemääramist Saksa-
maa abil teostada.

Mis võib nüüd Baltimaad oodata? küsis selle peale H. Reba-
ne «Postimehes» (20. XII). Ja vastas ise: Saksamaa tungib
võimsalt idasse. Ei ole võimatu, et üksikutel rahvastel «korra-
liku okupatsioonivalitsuse õnnistusest osasaamine» veel ees
seisab.

Kuna rahvakomissarid Petrogradis olid keeletuks kohku-
nud, kestis aga juubeldamine enamlaste lehtedes automaatselt
edasi ja veel 21. dets. hooples «Tööline» (J. Linder):

«Herrad Kühlmann ja Czernin lükkaksid hirvitades nõukogude valitsu-
se rahutingimused tagasi, kui — see neil võimalik oleks. Aga — see ei ole
neil võimalik... Nüüd astus rahuläbirääkimistesse Venemaa rahvas,
kelle vastu Saksamaa töötaval rahval midagi ei ole ja kelle rahuprogramm
on ka nende rahuprogramm... Kui nüüd keskriikide valitsus Venemaa
nõukogude valitsuse rahuprogrammi tagasi lükkaks, siis paljastaks ta sel-
lega oma röövpüüdlused rahva ees. Ja seda ta ei suuda.»

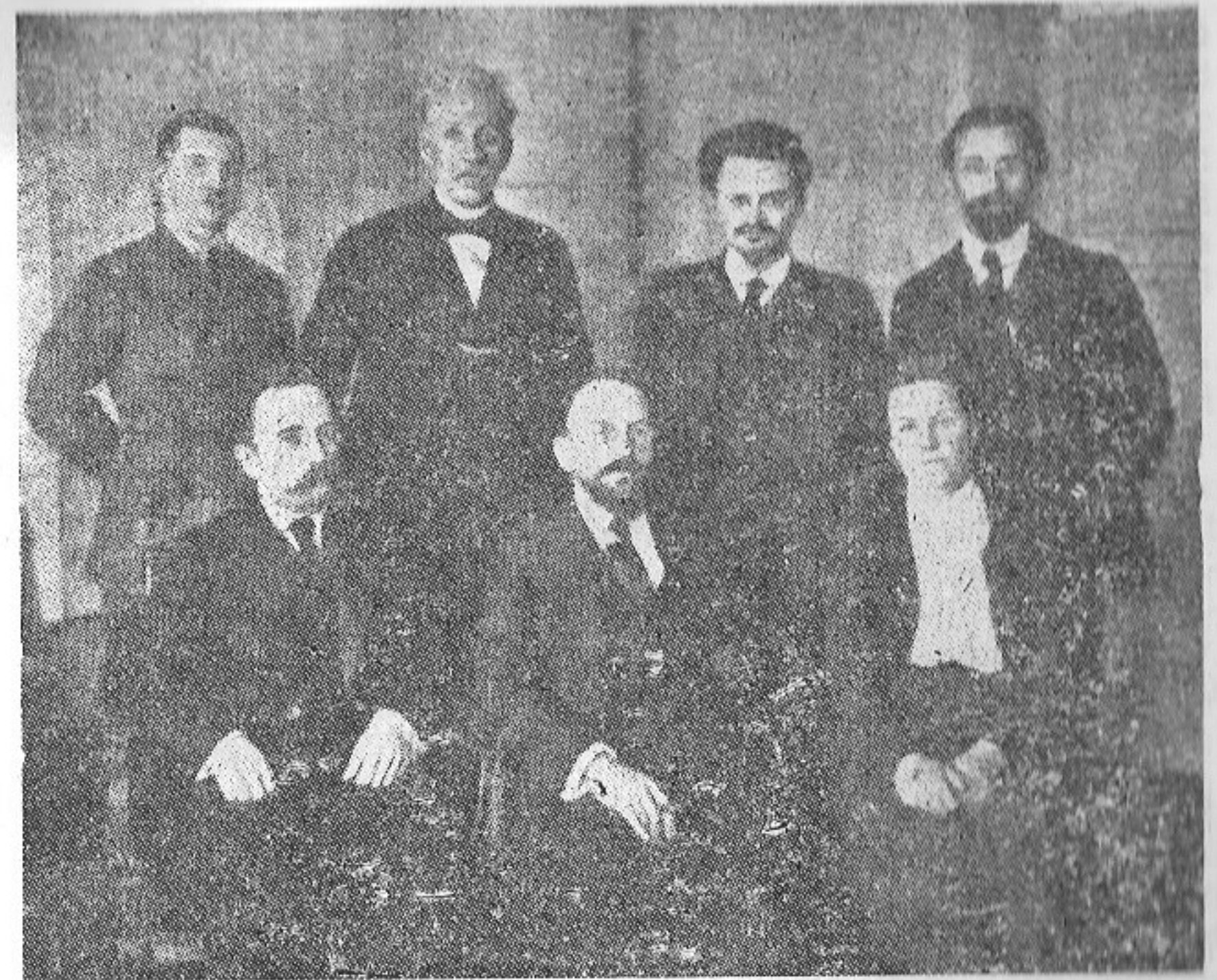
TROTSKI VENITAB

Rahuläbirääkimiste katkestamisest, millega enamlased Bres-
tis ähvardanud, ei tahtnud Lenin kuulda. Tema peapüüd oli
— aega võita. Kuuldes, kuidas sakslased enesemääramisest
arusaavad, käis ta peale, et Trotski ise Bresti sõidaks: «Läbi-
rääkimiste venitamiseks on vajalik venitaja.»²

Trotski missioon algas kohe pahaendeliselt. Tema nõudmise
— läbirääkimised Brestist viia üle Stokholmi — lükkasid kesk-
riigid ultimatiivselt tagasi. Veel enam rikkusid Trotski tuju
labisõidul rindel Vene peaaegu mahajäetud kaevikud ja solda-
tite delegatsioonid, kes temalt tungivalt rahu nõudsid. Kolmas
pahandus ootas Brestis ees: rahukonverentsi kutse peale oli
10-päevase tähtaja jooksul üksainus riik sinna juurde ilmunud
ja see oli Ukraina. Kühlmann ajas kohe 28. dets./10. jaan.
Trotski kitsikusse kangekaelsete pärimistega, kas Trotski esin-
dab veel kogu Vene riiki või mitte. Trotski oli sunnitud tunnis

¹ «Post.» 20. XII 1917.

² Trotski, M. Leb., lk. 348.

Vene delegaadid Brestis. Istuvad: Kamenev, Joffe, Bitsenko.
Seisavad: Lipski, Stutška, Trotski, Karahhan.

tama Ukraina raada delegatsiooni iseseisvaks. See oli ainuke
Venemaa muurahvas, kes oli endale Brestis saanud hääle-
õiguse. Trotski oli endaga kaasa toonud mõne rahvusküsimuse
konsultandi, kellel otsustav hääleõigus puudus. Need olid
enamlaste tegelased, kellest K. Radek ja S. Bobinski pidid
esindama Poolat, P. N. Stutška — lätlast ja W. Mitskevits-
Kapsukas — leedulast. Eestist, ka eesti enamlastest polnud
Brestis ühtegi hinge, ehk seal küll ka eestlaste maa oli vaieldav.

Kühlmann tähendas Czerninile, enamlastel olevat ainult
valida, mis kastmega nad endid lasevad süüa. Kühlmann tah-
tis seda enesemääramise kastmega — see sobis talle paremini
nii Saksa riigipäeva kui ka välismaailma jaoks. Just see
kaste oli aga enamlastele määrivaim. Sellest oleks kergesti jä-
reldatud, et enamlastele juulimässu puhul etteheidetud salaside
sakslastega ulatub «neljal käel kokkumänguni» Brestiski. Selle
ümber algaski võitlus.

Sarž enamlaste rahudelegatsioonist Brestis.

Kindral Hoffmann, kes vene keelt kõneles ja vene asju tundis, pidas Trotskit kõige huvitavamaks isikuks uues Vene valitsuses: «Tark, mitmekülgsest haritud, suure energia, tööjõu ja kõneosavusega, jättis ta mulje mehest, kes täpselt teab, mida tahab, ja mingi abinõu eest tagasi ei kohku.»¹ Oma peavastast iseloomustas Trotski: «Kühlmann oli suurem pea Czerninist ja võib olla ka teistest diplomaatidest, kellega ma järeelsõja-aastail kokku puutunud. Temas oli märgata iseloom, ebaharilik praktiline vaim ja küllaldane tagavara kurjust, mis avaldus mitte ainult meie, vaid ka tema kallite liitlaste vastu.»²

Kühlmann deklareeris 29. dets./11. jaan. otsekoheselt: «Meie kinnitame, et meie poolt okupeeritud maade mõnes osas on organid, kes tegelikult volitatud esindama vastavaid rahvaid, kasutades enesemääramise õigust, juba end kuulutanud Venemaast lahkulöömise poolt, ja et, meie arvates, neid maid täna enam ei saa Vene riigi osaks pidada.»³

Kuna Saksa anneksioonid olid nõnda ehitud enesemääramise rüüga, vastas Trotski sellega, et varjas enda enamluse de-

¹ Hoffmann, lk. 206.

² Trotski, M. Leb., lk. 350.

³ Mirn. pereg., lk. 71—72.

mokratismiga. Ta oli nõus enesemääramise õigust tunnustama «ainult rahvastel enestel, aga mitte nende mõnel eesõigustatud osal». «Ainult kogu rahvas tervikuna võib enesemääramise üle otsustada.» Enesemääramiseks nõudis ta ilmtingimata üldist rahvahääletust, milleks enne kõik võõrad, teistest rahvustest väed maalt välja tuleks viia: «Ma ei tea ajaloo juhust, kus üldine valimisõigus või referendum osutuks rahvale väljast pealesunnitaks ega vastaks tema ideaalidele.»

Neile seletustele lisas Trotski veel kaaluka tõotuse: «Et okupatsioon enesestmõistetavalt kokku ei lange vastavate rahvaste reaalse piiridega, siis oleme meie omalt poolt, nagu me seda juba mitmel korral deklareerinud, valmis samasugust enesemääramist andma ka nende maade elanikkudele, kes okupeeritud maade naabruses asuvad.» Seega kordas Trotski lubadust, mille Kühlmanni pärimise peale Joffe varemini andnud, et nõukogude valitsus valmis oleks enesemääramist ka Eestil teostada laskma.

Vaieldi viljatult edasi-tagasi ja kuna läbirääkimised venisid, istus Ludendorff Kreuznachis nagu sütel ja surus Hoffmanni läbirääkimisi kiirustama.¹ 30. dets./12. jaan. pööras Hoffmann oma «rusikahoobi lauale»: sõdurliku järskusega seletas ta, et mitte Venemaa pole võitja, vaid Saksamaa, ja et Vene delegatsioon nõuab enesemääramise õiguse tunnustamist niisugusel kujul ja määral, missugusel ta seda õigust ise ei tunnusta omal maal. Vene valitsus toetub ainult vägivallale, nagu seda tõendavat valgevenelaste kongressi laialiajamine Minskis ja sõjategevus Ukraina vastu. Piirimaad olevat endid Venest juba lahti lõõnud. Tõendusena nimetas Hoffmann Kura, Leedu ja Riia kõrval ka Eesti saari: «1917. a. detsembris ütlesid Saare-, Hiiu- ja Muhumaa aadli, talurahva, linna ja kiriku seltside esindajad mitmetes teadaannetes lahti seniseist riiklikest sidemetest.» Okupeeritud maade evakueerimine olevat võimatu ka tehnilis-administratiivsetel põhjustel: neil ei oleval valitsusasutusi, kohtuid, raudteesid, telegraafi ega posti. Kõik see olevat Saksamaa loodud ja Saksamaa poolt valitsetud.

Hoffmanni etteheidetele ei leidnud Trotski muud vastust kui ainult, et iga klassivalitsus toetuvat vägivallale. Kuid rusikahoobi mõju oli siiski väiksem, kui Hoffmann lootnud: edasi-tagasi vaidlused jätkusid endiselt.

Ka Kühlmann vastas Trotski lubadustele lubadustega. Ta andis 2/15. jaan. lubaduse, et Saksa sõjajõud okupeeritud

¹ Ludendorff, lk. 443.

maades ei võta mingil juhul osa poliitilisest elust ega saa survet avaldada hääletamisele. Kuid see lubatud hääletamine ei tohtinud siiski olla üldhääletamine — referendum. «Olukorra ja nende maade rahva enamuse üldise arenemise tasapinna tõttu,» seletas Kühlmann 5/18. jaan., «osutub referendum meie arvates sellele rahvale ebakohaseks tahteavalduse vormiks.»

Trotski seevastu tõttas okupeeritud maade rahvast kaitsema: see olevat väga töövõimeline, intelligentne ja kõrgemal määral arenenud ja just sellepärast suhtuvat igasse otsusesse, mis otse tema tahtest ei tule, kui millessegi väljast pealesunnitusse.¹ Nii räägiti Brestis samal ajal, kui enamlaste «Tööline»² valmistas ette Eesti asutava kogu laialiajamist seletustega, eesti rahvas olevat poliitiliselt küpsuseta ega suutvat otsustada, mida tema saadikud teha võivad või tahavad.

5/18. jaan. esitas Hoffmann enamlastele ka Vene uued idapiirid, mis käisid mööda Saksa rinnet, lõigates Venemaast ära Leedu, Kuramaa, Riia linna ja Eesti saared. Et Eestis ja Lätis piir rahvuspiiridega ühte ei langenud, lisas Hoffmann juurde meeldetuletuse:

«Vene delegatsiooni esimehe eelmiste seletuste järgi tahab Vene valitsus ka nende rahvaste neile osadele, kes elavad teisel pool liini, anda võimaluse vabalt, ilma mingi surveta, end avaldada oma tulevase poliitilise saatuse korralduse küsimuses. Selle põhimõtte tarvitamist loeksin ma erilise soovitaavaks läti rahva suhtes. Niisama avaldas Nõukogude Vene delegatsiooni juhataja oma valmisolekut seda võimalust anda ka eesti rahvale.»

Trotski leidis, et Vene riigist üle 150 000 ruutversta ära lõigatakse, sealjuures lätlaste ja eestlaste maa tükeldatakse ja äravõetud maa-alad jäetakse sõjalise okupatsiooni alla isegi pärast üldist rahu, kuna nende rahvaste siseelu jääb okupantide määrata. Et Vene valitsus saaks oma lõplikku otsust teha nende rahutingimuste kohta, pani Trotski ette vaheaja 8—9 päevaks ning sõitis Petrogradi.

Sel ajal kui Trotski Brestis demokraatiat kaitses, olid enamlased Petrogradis 5. jaan. laiali ajanud ülevenemaalise asutava kogu ja Lenin alustas kommunistliku partei juhatuses võitlust selle eest, et rahu igal tingimusel alla kirjutada. Oma 7. jaan. väidetes kinnitas Lenin,³ kodusõda olevat alles hoogu võtmas ja selle võitmiseks olevat enamlastel vaja mõneks ajaks käed vabastada välisrindel. Revolutsiooni plahvatamist lääneriikides ei saavat veel arvestada. Saksamaal olevat kogu ni ülemvõimu võtnud sõjalise anneksiooni vool. Vaenlasele ei

¹ Mirn. pereg., lk. 124.

² J. Linder, «Tööl.» 20. XII 1917.

³ Lenin, XV, lk. 63 jj.

Keskriikide delegaate Brestis. Esireas: kindral Hoffmann, Czernin, Talaat paša, Kühlmann.

saavat Eestimaa ja isegi Petrogradi vallutamist takistada; sõja jätkamise korral kukutab sõjavägi mitte ühe kuu, vaid ühe nädala pärast nõukogude valitsuse.

Unustades oma hiljutised lubadused, kinnitas Lenin nüüd, et enamlased ei olevat endi peale võtnud mingit kohustust alustada revolutsioonilist sõda otukorda arvestamata. Revolutsiooniline sõda olevat ainult efektne fraas, mis tegelikult muudaks enamlased liitriikide imperialismi agentideks. Tegelikult tuleks nüüd sõdida Poola, Leedu ja Kuramaa vabastamise eest, kuid sotsialismi huvid seisvat kõrgemal kui rahvaste enesemääramise õigus. Ühe sõnaga, Lenin seletas nüüd, et suured rahuvormelid olid enamlastel ainult propagandaks ja et nõukogude valitsuse ülim põhimõte olevat oma naha hoidmine.

Mitte kõik enamlaste juhid ei jaksanud nii ruttu seda künnismi ära seedida. Nende 8/21. jaan. nõupidamisel sai Lenini

ettepandud eraldirahu kõigest 15 häält, revolutsiooniline sõda aga 32 ja Trotski poolt soovitatud kompromiss — sõja lõpetamiseks kuulutamine ilma rahu allakirjutamiseta — 16 häält.¹

Trotski kompromissettepaneku puhul hoiatas teda Lenin:

«Aga mis siis, kui sakslane sõda edasi jätkab? Kas alustate revolutsioonilist sõda?»

«Ei mingil juhul,» vastas Trotski.

«Sel tingimusel võib katse mitte nii hädaohtlik tulla. Meie riskime kaotada Eesti- või Lätimaa. Minu pool olid eesti seltsimehed ja jutustasid, kui hästi nad on asunud sotsialistlikule ülesehitamisele põllumajanduses. Väga kahju on ohverdada sotsialistlikku Eestimaad,» naljatas Lenin, «kuid tuleb nähtavasti hea rahu tegemiseks sellele kompromissile minna.»

«Aga kas rahu viibimatu allakirjutamisega Saksa sõjaline interventsioon Eestis ja Lätis võimatuks saab?» küsis Trotski.

«Oletame, et on nii,» vastas Lenin, «kuid seal on ainult võimalus, siin aga peaaegu kindlasti.»² Mitu päeva oli siis Lenini kõnekäänuks: «Ainult hea rahu pärast Trotskiga maksab Läti- ja Eestimaad kaotada.»³

Selles enamluse juhtide omavahelises arutluses, mille Trotski edasi andnud, jääb tumedaks, mis Leninile rohkem nalja tegi: kas Eesti põllumajanduse sotsialistlik ülesehitamine või selle sotsialistliku Eestimaa ohverdamine sakslastele. Mõlemal juhul näib see jutt aga kinnitavat M. Gorki 1917. a. iseloomustust, kes ütles: «Lenin on erandliku jõuga mees ja tal on kõik juhile tarvilikud omadused, ühtlasi aga ka seks tarvilik kõlbluse puudus ja isevalitseja halastamatu vaade rahvahulkade elule.»

Enamlaste keskkomitees 9. jaan. võttis Lenin kogu oma veenmisjõu kokku. Kahtlemata olevat eraldirahu autu («pohhabnõi»), aga kui sõda algab, pühitakse nõukogude valitsus ära ja rahu teeb teine valitsus. Trotski kompromissettepanekut täites saavutatakse ainult Eesti sotsialistliku vabariigi äraandmine sakslastele. Eraldirahu alla kirjutades tuleks muldugi ära anda Poolamaa, kuid säilitatakse sotsialistlik Eesti ja enamluse võidud saaksid kõveneda. Kui aga sakslased peale tungivad, tuleks halvemgi rahu alla kirjutada.

Leninil oli siin juba rohkem edu. Teda toetasid Stalin ja Zinovjev, Trotskit — Buhharin ja Uritski. Revolutsiooniline sõda sai ainult 2 häält. Otsustati läbirääkimisi pikale venitada, kuid ilma lähemate juhtnöörideta.

III sovettide kongressil, mis peeti 10.—18. jaan., püüdis Trotski jahutada enamlikkude hulkade lootusi maailmarevolutsioonile. Lääne-Euroopas olevat võitlus palju raskem, sest seal on kodanlus tugev mitte ainult oma riigivalitsemise tehnilise aparadi, vaid ka oma ajalooliste teenete ja loodud kultuuriväärtuste poolest. «Seal on veel suurem hulk proletariaadi

¹ Lenin, XV, lk. 620 jj.

² Trotski, O. Len., lk. 83.

³ Trotski, M. Leb., lk. 369.

juhte kodanluse valmses vangistuses. Seal kasvab revolutsioonipikkamööda.»¹

Kongress võttis vastu resolutsiooni, lähedase keskkomitee omale, kuid ilma otsese keeluta rahu allakirjutamiseks. Selle vastu protestisid revolutsioonilise sõja pooldajad ja nende nõudel peeti 21. jaan. parteijuhtide konverents, kuid seegi ei andnud ühelegi voolule enamust.²

Ühtaegu demokraatliku rahu vormeliga tõmbas sama sovettide kongress risti peale ka rahvaste enesemääramise põhimõttele. See oli enamlastel olnud ainult «väliseks tarvituseks». Väliselt vaenlaselt polnud aga sellega mitte midagi saadud. Siseriigis käis see lausa vastu enamlaste püüetele. Seda oli vaja kitsendada.

Vastuoksa Trotski väidetele Brestis, et enesemääramise õigus võib kuuluda ainult kogu rahvale tervikuna, aga mitte mõnele tema eesõigustatud kihile, nõudis siin Stalin 15. jaan. enesemääramise õiguse piiramist selles mõttes, et seda mitte kodanlusele, vaid ainult töötavatele hulkadele anda, sest see olevat üks abinõu sotsialismi eest võitlemiseks. Stalin toetas vasemp. sots.-revolutsionäär Trutovski: Venemaa töövabariigis ei tohtivat töörahva vastastel ollustel kohta olla. Ja Preobraženski seletas, et rahvuslik liikumine olevat ainult siis edukas, kui ta on sihitud imperialismi vastu. Kongress võttis vastu Stalini resolutsiooni, avaldades lootust, et endine Vene riik ühendatakse nõukogude föderatsiooniks.³

Nagu rahuküsimuses, nii astus siingi endiste põhimõtete asemele nõukogude valitsuse nahahuvi. Kui rahvaste enesemääramisega ei saadud endist Vene riiki ühendada, siis alustati sedasama kohe proletaarse enesemääramisega. Põhimõtete kiires vahelduses jäi ainukeseks kindlaks sihiks — Vene riigi taasühendamine.

¹ «Tööl.» 17. ja 30. I 1918.

² Lenin, XV lk. 623 jj.

³ «Tööl.» 23. I/5. II ja 24. I/6. II 1918.

Tuntud poliitikategelase ja ajakirjaniku Eduard Laamani populaarses laadis kirjutatud raamat eesti rahva võitlusest omariikluse eest ärkamisajast kuni Eesti Vabariigi sünnini.

Laotud Haapsalu Trükikojas
Trükitud Riigikantselei Trükikojas
Tiraaž 20 000